

Jože Šorn

PREMOGOVNIŠTVO NA SLOVENSKEM
DO SREDINE 19. STOLETJA

Ljubljana

1961

Osnovna naloga razprave je, podati za slovensko narodnostno ozemlje zgodovinski razvoj gospodarskega izkoriščanja premoga približno od sredine 18. stoletja do sredine 19. stoletja ter pri tem poudariti vlogo treh najvažnejših faktorjev za napredek premogovništva, namreč dela, kapitala in tržišča - in obratno, vpliv premogovništva na rast in krepitev navedenih treh elementov.

Teritorialno obsega razprava tisto slovensko narodnostno ozemlje, ki je vrisano na slikah 1 in 2 in ga slovensko zgodovinskeje pojmuje kot realnega v stoletju pred letom 1848.¹ V problematiko spreminjanja narodnostnih meja ne posegam ter je treba imeti vrisane meje kot stalne skozi vse navedeno obdobje. Iz virov in literature² je razvidno, da niso v nekaterih predelih slovenskega narodnostnega ozemlja /n.pr. Prekmurje, Beneška Slovenija/ v tem času niti izkoriščali niti izledili premoga niti ga niso uvažali od drugod. To so bila "premogovniško" docela pasivna ozemlja, ki so se priključila drugim potrošnikom novega minerala šele znatno po sredini 19. stoletja.

Časovno zajemam dobo od prvih uradnih podelitev pravic za kopanje premoga do sredine 19. stoletja, do časa, ko je bil proti koncu leta 1848 ukinjen fevdalni družbeni sistem, sredi leta 1849 pa stekla železniška proga do Ljubljane. Nekateri podatki segajo tudi še preko leta 1850. V glavnem je podan razvoj premogovništva v fevdalnem družbenem sistemu, ker mi je šlo za to, da ugotovim tudi na primeru premogovništva širino in globino diferenciacije slovenske družbe v smislu kapitalističnega družbenega sistema.

Delo je kot eden izmed faktorjev za napredek premogovništva navedeno na prvem mestu. Pojem delo obsega predvsem število zaposlenih rudarjev, njihovo intenzivnost kopanja, mezde in podobno.

Čeprav sem pri študiju virov še posebej pazil na socialne okoliščine /n.pr. mezdna, stavkovna in podobna gibanja/, nisem nikjer zasledil trenutnih ali vezanih pojavov, ki jim enostavno pravimo "delavsko gibanje".

Pri kapitalu mi gre zlasti za to, da ugotovim njegovo "nacionalno poreklo". Če je bil kapital last posameznikov ali družb, ki so bile del ljudstva, živečega na slovenskem narodnostnem ozemlju, potem ga tretiram kot "domači kapital". Dobiček je ostal napreč v domači družbi in je posredno ali neposredno koristil le njej, saj je tako ali drugače večal njen narodni dohodek. Če je izviral kapital z ozemlja, ki je bilo zunaj meja slovenskega narodnostnega ozemlja, ga imenujem "tuj kapital". Ker je odtekal dobiček v tujino, je bil domači narodni dohodek manjši. Seveda ne gre samo za narodni dohodek. Gre tudi za splošno gospodarsko politiko in za učinke sociološkega značaja: naraščanje števila domačih kapitalistov bi krepilo razred domače buržuazije. Ker se je gospodarska, politična in kulturna nacionalna zavest slovenske družbe v desetletjih pred 1848 šele prebujala, sem na videz komaj upravičen, postaviti se pri tretiranju porekla kapitala na nacionalno stališče. A ko si priključimo pred oči politične dogodke v letih 1848 in 1849 /program Zedinjene Slovenije/, predvsem pa sicer še precej oddaljene, a historično vezane in zato posledične dogodke prevratnih in poprevratnih mesecev 1918-1919 /vprašanje "nacionalizacije" tuje industrije in rudnikov/, potem je tako moje stališče za stoletje pred 1848 razumljivo in opravičljivo. Razprava gre torej za tem, da pokaže, kje so začetki sasiidranja "tujega" kapitala v našem premogovništvu.

Tržišče je tisti faktor, ki je dvigal ali nižal "proizvodnjo" premoga. Potrošnje premoga podajajo tabele o nakopanih količinah tu surovine. Jasno je, da bi se premogovništvo ne razvijalo brez naraščajočih potreb tržišča. Toda prav "faktor" "tržišče" je najtežje točno in konkretno raziskovati. Razen omemb, da je uvedla neka tovarna premog v določenim trenutku v svoj proizvodjalni postopek, ni točnejših navedb letno potrošenih količin premoga, da o potrošnji gospodinjstev in sodobnega ogrevanja sploh ne govorim.

Mnogo mi je bilo do tega, da točno zasledijem in fiksiram vstopanje oz. vključevanje premoga v proizvodjalni proces manufaktur

vseh panog. S tem hočem opozoriti na ustvarjanje pogojev za prehod iz manufakturnega v strojni način proizvodnje. V takih okoliščinah je bil namreč nakup parnega stroja kot novega mehaničnega delavca zelo olajšan in le logičen zaključek razvoja.

Med proizvajalca in potrošnika se vedno vrineta trgovina in transport. Že na tem mestu lahko povem, da je vsak rudnik sam prodajal premog; skupne prodajne organizacije /zadruge, sindikata, urada itd./ še dolgo ni bilo. Prav gotovo pa so se kmažu pojavili trgovci - grosisti, ki so prodajali premog na drobno posameznim gospodinjstvom, manjšim uradom in delavnicam. Transport se je posluževal že znanih sredstev: do uvedbe železniškega prometa so prevažali premog po plovnih sektorjih rek in po cestah. Težko je ugotoviti, kolikšen del premoga so prepeljali poklicni prevozniki, kolikšen del pa je odpadel na lastna prevozna sredstva, bodisi rudnikov, bodisi potrošnikov.

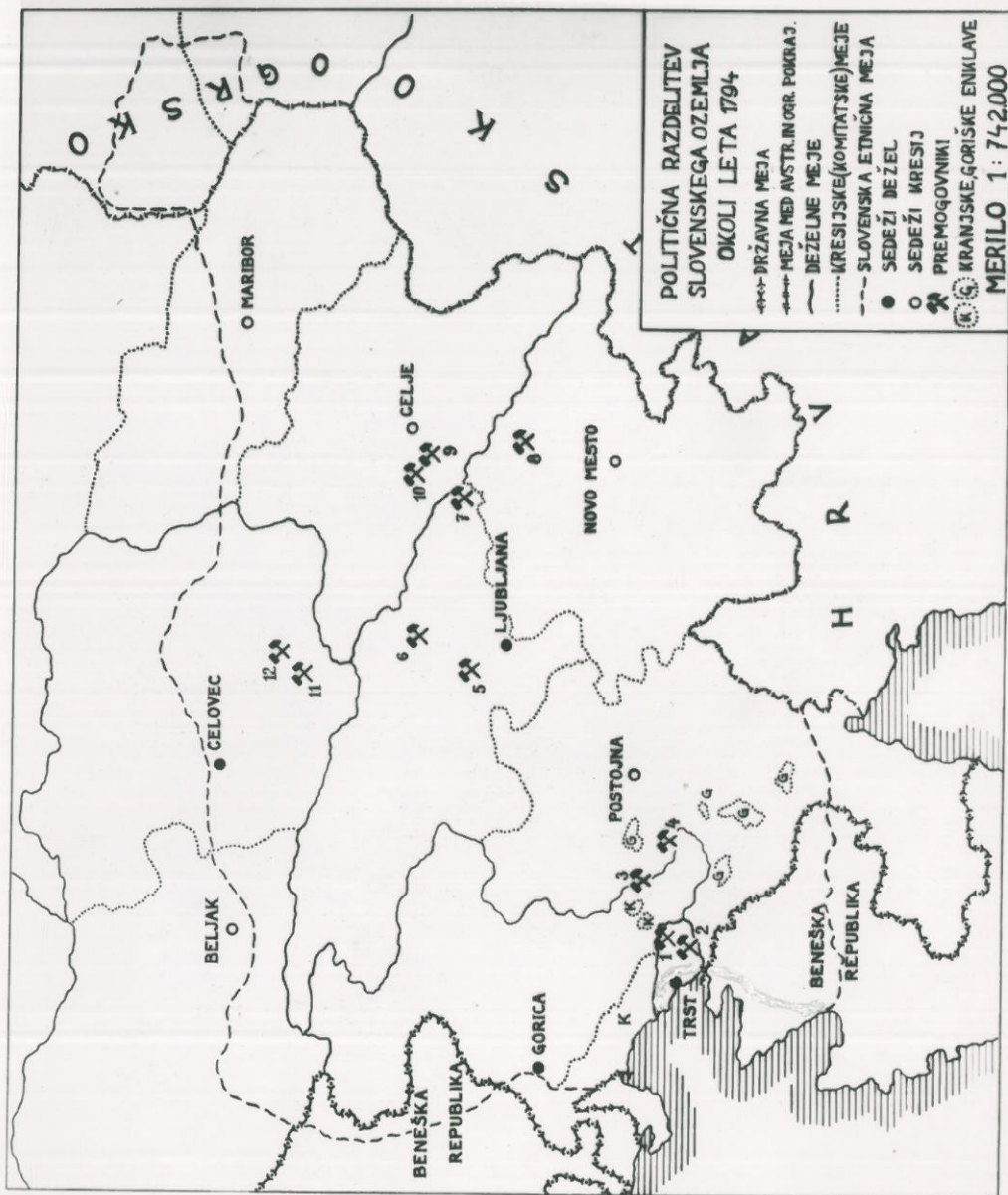
Ker so vsi trije faktorji, namreč delo, kapital in tržišče, v dokaj tesni odvisnosti, jih ne trgam in ločeno obravnavam v posebnih poglavjih, ampak sem obdržal njihovo medsebojno zvezo in odvisnost skozi ves tekst razprave. Dalje se ne lotevam vprašanja periodizacije premogovništva, kajti premogovništvo je le manjši del celotnega gospodarskega razvoja. V razpravi zametujem tudi nabelo provincializma, to je obravnavanja premogovništva po deželah. Zaradi vsega tega sem se odločil za drug kriterij: vsebino razprave sem razvrstil po sistemu važnosti ali pomembnosti posameznih rudnikov premoga, ne da bi nameraval pri tem bistveno preskočiti kronološki red "nastajanja" in vzpona kopov. Z izsledki študija ne postopam nasilno /n.pr. razvrščanje po abecednem redu rudnikov, po krajevni oddaljenosti od Ljubljane in podobno/; dopustil sem, da so me dognanja sama pripeljala k rezultatu, ki ga tu imenujem "sociološka pomembnost". Medtem, ko je bilo premogovništvo nekako do leta 1800 še tako šibko razvito, da se more obravnavati kot panje važnega minerala na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju še v okviru enega samega poglavja, je bil pa razvoj nekako po tem letu bolj dinamičen, vsebinsko bogatejši, tržiščno bolj razvejan, vendar pri tem različen od rudnika do rudnika. Nekateri so manj vpli-

vali na družbo, drugi zopet so jo bolj razgibali, tretji so pa naravnost nosilci vseh znakov visoko razvitega kapitalističnega gospodarstva.

Uvodno skupino krajevskih premogovnikov sestavljajo trije bodisi odročni, bodisi manj dinamični rudniki; tako gospodarski kot družbeni vpliv je bil manjši. Taki izrazi so seveda nekaj precej relativnega in šele besedilo razprave vsebuje točnejše pojasnilo, zakaj jih uvrščam med krajevske rudnike. Ti trije premogovniki so: Šentjanž, Kočevje in Trbovlje.

Naslednjo skupino pomembnejših rudnikov reprezentirajo: Lidoje in Zabukovica, Govce, Stari Trg pri Slovenjem Gradcu, Podjuna, Hodiše, "Železniški" premogovniki. - Premogovniško ozemlje zahodno od črte Celje - Laško kaže že od leta 1799 dalje veliko podjetniško dejavnost in živahno menjavanje lastništva jamskih mer. Medtem, ko je starotrški premog služil predvsem mislinjski fužini, so se pa koraških slojev - razen onega pri Lešah - posluževali različni in številni koroški industrijalci, /evinčarnarji, cinkarnarji, železarji/, hodiškega še posebej celovski podjetniki vključno s suknarnarji. "Železniški" kopri so se odlikovali po svoji službi železniškemu prometu oz. lokomotivam, po zgodnjem koksanju, izvozu premoga in sploh po ekstenzivnem rudosledju.

Težišče vse razprave predstavljajo sledeči trije najrazvitejši premogovniki: Zagorje ob Savi, Hrastnik, Leše pri Prevaljah. Zagorje zaradi hitrega vzpona eksploatacije, prvih domačih in tujih družb na kukse, industrializacije zagorske kotline, gospodarsko političnega poséganja daleč neokoli in intenzivnega doživljanja vseh oblik tipično kapitalističnega razvoja. Hrastnik ni važen toliko zaradi "proizvodnje" premoga kolikor bolj zaradi širokega vdora močnega tujega kapitala, se pravi, posega tržaškega in dunajskega visoko razvitega industrijskega, bančnega in, špekulativnega kapitala. Leše pri Prevaljah so imele v glavnem enega samega lastnika, mogočno samopotrošnja železarsko velepodjetje, Rosthor-nove Prevalje /torej kombinat: železarna - rudnik/. Tehnika kopanja premoga v leškem rudniku in zavarovanja rovov sta bili tu najbolj razviti, izkop in potrošnja sta sunkovito naraščala in kmalu presegla vse druge premogovnike in tržišča. Vzpon Leš je bil odvisen izključno od železarne. Z njo vred so tudi nazadovale in propadle

Slika št. 1

Zemljevid vsebuje sledeče tri osnovne elemente: 1. mejo slovenskega etničnega ozemlja, 2. upravno-politično razdelitev tega ozemlja, 3. tiste premogokope, ki so bili do leta 1800 vodilni ali vsaj zelo znani kopi premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju.

Številke pomenijo: 1. Lipica, 2. Bazovica, 3. Senadole, 4. Vremski Britof, 5. Medvode, 6. Kamnik, 7. Zagorje, 8. Krmelj, 9. Liboje, 10. Zabukovica, 11. Lobjnik, 12. Ženek.

V I R I

Ker citiram kratice arhivskih fondov v vseh tistih naslednjih odstavkih, ki so signirani z zaporednimi številkami, se tu omejujem le na kratice arhivov kot ustanov /v enem primeru muzeja/, ki sem jih obšel, da sem mogel preštudirati vse bistveno važne vire:

- ADK - Arhiv Dvorne komore, Dunaj
- AFM - Arhiv finančnega minist^{er}stva, Dunaj
- NAP - Nacionalni arhiv, Paris
- ŠDA - Štajerski deželni arhiv, Gradec
- KDA - Koroški deželni arhiv, Celovec
- DAS - Državni arhiv LR Slovenije, Ljubljana
- MALj - M^{est}ni arhiv Ljubljanski, Ljubljana
- DAR - Državni arhiv, Rijeka
- MNI - Mestni muzej, Idrija
- IRA - Idrijski rudniški arhiv, Idrija
- ARZ - Arhiv rudnika Zagorje, Zagorje ob Savi

Za to poglavje o virih velja sledeče opozorilo: Pravkar omenjene zaporedne številke pri nekaterih poznejših odstavkih o virih znamenjujejo zaporedne številke pregledanega in izkoriščenega arhivskega fonda. Odstavki brez številke so le historiat in komentar pregledanega fonda.

Fondi so kaj različnih obsegov. Brez ozira na to sem jih razvrstil po njihovi načelni važnosti v sledečih sedem velikih oddelkov: 1. Fondi rudarskih oblasti, 2. Fondi neposrednih premogovniških podjetnikov, 3. Fondi trgovinskih instanc, 4. Fondi političnih uradov, 5. Rokopisi, 6. Dopolnilni viri, 7. Tiskani viri.

Fondi rudarskih oblasti raznih stopenj so urejeni po kompetencah od vrha hierarhije proti osnovi in v glavnem po kronološkem

redu nastajanja. Dodal sem jim prav kratke historiate razvoja. Pri tem sem se v glavnem omejeval na stoletje 1750 - 1850.

Novčarstvo in rudarstvo /Münz- und Bergwesen; časovni obseg fonda 1745 - 1810/. Zaradi zelo velikega pomena novčarstva in rudarstva za državo se je ta veja uprave gospodarstva ločila leta 1745 od Dvorne komore in dobila lastni urad, imenovan Dvorni kolegij za novčne in rudarske zadeve /Hofkollegium in Münz- und Bergsachen/. Posebna skupina kolegijevih spisov ima naslov "Münz- und Bergwesen". Zopetna vključitev novčarstva in rudarstva v Dvorno komoro se je izvršila leta 1755. Toda že dve leti nato so ju ponovno ločili od tega osrednjega gospodarskega urada in ju priključili novi ustanovi, imenovani Direktorij za javne in komorne zadeve /Directorium in publicis et cameralibus/. Pri tem je ostalo do leta 1760, nakar so ju vrnili Dvorni komori. S kabinetnim pismom iz leta 1834 je bila ta instanca ločena od splošne dvorne komore in je postala samostojna. Njeno delo je prevzelo leta 1849 Ministerstvo za poljedelstvo in rudarstvo /Ministerium für Landeskultur und Bergwesen/.

Vse te spremembe se v registraturi sami ne opazijo. Od leta 1745 do leta 1765 teče ves material novčarstva in rudarstva skupaj kronološko po številkah spisov, od 1765 do 1804 po deželah ali skupini dežel, od 1805 do 1810 spet kronološko po številkah spisov. Za čas 1765-1804 ima prva serija skupni naslov Notranja Avstrija /Innerösterreich/, druga serija samostojni naslov Koroško /Kärnten/, tretja serija samostojni naslov Kranjsko /Krain/³

1. Pregledal sem serijo "Kranjsko" in to fascikle s presignirano ali "rote Nummer" 1573 do 1630 /napisane so z rdečilom!/
za leta 1765 do 1804 /citiram: ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, za leta po 1804, le ADK, Novčarstvo in rudarstvo/. Ta serija fasciklov vsebuje poleg množice raznih za gospodarsko zgodovino važnih podatkov tudi sorazmerno skromne podatke za pretrgovništvo na Kranjskem, Goriškem in v avstrijski Istri.

V skupinah Notranja Avstrija in Koroško nisem našel podatkov, ki bi se nanašali na slovensko narodnostno ozemlje.

Najvišji ali dvorni ustanovi za rudarstvo so bili podrejeni nižji upravni korpusi.

Štajersko. Od leta 1626 dalje so bile podrejene rudarske in fužinarske zadeve na štajerskem deželnem ozemlju Uradu komornega grofa /Kammergrafenamt/, ki je za svoje delo odgovarjal komornim oblastem v Gradcu. Z odredbo Marije Terezije v letu 1747 je bil dvignjen ta urad na stopnjo Višjega urada komornega grofa /Oberkammergrafenamt/. Podrejeni so mu bili nižji uradi z različnimi imeni, toda na Spodnjem Štajerskem ni bilo nobenega. Višji urad je stoloval v Eisenerzu in je bil odgovoren le kolegiju na Dunaju; ukinjen je bil leta 1783. Po ukinitvi sta ga nadomestila dva rudarska urada s sedežem v Eisenerzu in Vordernbergu. Leta 1785 je bil organiziran za vse Štajersko enotni Višji rudarski urad s sodiščem /Oberbergamt und Berggericht/ v Vordernbergu. Podrejene so mu bile štiri nižje rudarske instance, vendar ni bilo spet nobene v južni polovici dežele. Leta 1807 se je preselil Višji rudarski urad s sodiščem v Leoben in je tu ostal do leta 1850, ko ga je zamenjalo Rudarsko glavarstvo /Berghauptmannschaft/ prav tam.

Ne oziraje se na to delitev je spet funkcioniral v letih 1810-1815 Višji urad komornega grofa, toda sedaj le še kot nadzorna oblast za zelo razvito zgornještajersko železarstvo in kot direktorija innerberške glavne železarske družbe še posebej.⁴

Pravni zgodovinar Domin-Petruschevecz navaja,⁵ da je bila predvidena leta 1810 rudarska substitucija v Mariboru, ki da je bila zatem tudi dejansko ustanovljena; po petih letih dela da je bila ukinjena s 1. januarjem 1816. Čeprav nedvoumno pričajo nekateri arhivski podatki o eksistenci te substitucije, mi klju⁶ trudu še ni uspelo, da bi njeno delo zadovoljivo pojasnil.

2. Za privatno kopanje premoga na Spodnjem Štajerskem imata osnovno važnost dve knjigi, ki ju danes hrani DAS. Prva ima originalni naslov Steiermärkisches Berghauptbuch für den Cillier Kreis oziroma pozneje /po letu 1918/ nalepljeni slovenski napis Rudarska knjiga A. Vsebuje podatke za premog v celjskem okrožju

od leta 1799 dalje /citiram: DAS, Rudarska knjiga A/. Že iz originalnega naslova, še bolj pa iz vsebine je razvidno, da je fungiralo tudi celjsko okrožno sodišče kot rudarsko sodišče in da ni imelo pred letom 1850 Celje niti rudarskega urada niti substitucije ali česa podobnega.

3. Druga važna knjiga, ki pa obsega vse Spodnje Štajersko, nima originalnega naslova, ampak le poznejši /po letu 1918 nastali/ slovenski napis Fevdna in koncesijska knjiga, kar je dobesedni prevod nemške Lehens- und Konzessionsbuch. Vsebuje poleg vpisov koncesij za podjetja od leta 1724 dalje še podatke za premog od leta 1799 dalje /citiram: DAS, Fevdna in koncesijska knjiga/.

4. Kranjsko. Višji rudarski urad s sodiščem za to deželo je uradoval v Ljubljani od leta 1573 do leta 1783, ko je bil ukinjen oziroma znižan na stopnjo substitucije /Oberbergamt-Substitution/, podrejene Višjemu rudarskemu uradu v Celovcu. Z letom 1792 je spet pričel fungirati samostojni Višji rudarski urad v Ljubljani. Deloval je /z izjemo drugačnega sistema v času francoskih Ilirskih provinc/ do leta 1814, ko je bila ponovno vpeljana substitucija, podrejena Celovcu /Ilirski guberniji/. Substitucija je bila odpravljena leta 1850, ko so ustanovili tudi v Ljubljani novo Rudarsko glavarstvo. Knjige ljubljanskega Višjega rudarskega urada oziroma substitucije imajo signature M 1, M 2, M 3 itd.; hrani jih DAS /citiram: DAS, Rudarska knjiga M 1, M 2/.

DAS hrani tudi 60 ovojev spisov k Fevdni in koncesijski knjigi, k Rudarski knjigi A ter k Rudarskim knjigam M 1, M 2 ... Rudarsko glavarstvo v Ljubljani je po prejetju oziroma združitvi vseh knjig in spisov po prevratu preuredilo spise po svojih vidikih v ovoje, razporejene po abecednem redu premogovnikov, ki so še delovali po letu 1918. Pregledal sem sledeče ovoje: Ovoj št. 2 ima podatke za premogovnik Fojerje pri Jurkloštru; kope pri Mirni in Krmelju obravnavajo spisi v ovojih št. 3 in 47; vi-re za zgodovino kopanja premoga v Brišah in Fleši najdeš v ovoj št. 4; za rudnik Hrastovec so spravljene dokumenti v ovoj št. 8; Za Zagorje ob Savi sta važna ovoja št. 9 in 46; Jurovec se nekajkrat omeni v podatkih ovoja št. 11; za Kočevje je kar precej gradiva v ovoj št. 15; spise, ki se nanašajo na okolico Laškega,

Liboj in Zebukovice, 1581 v ovojih št. 19, 20, 55, 56; za Pečovnik pride v poštev ovoj št. 26; za Senovo so podatki v ovoju št. 10; za Slovenj Gradec se hranijo viri v ovoju št. 11; premog okoli Stranice obravnavajo spisi v ovojih št. 39 in 43; za Zreče sta pomembna ovoja št. 59 in 60. — Ponovno moram poudariti, da spisi ne predstavljajo posebnega fonda /zato citiram: DAS, Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št./.⁶

5. Koroško. Od začetka 16. stoletja dalje je imel vrhovno kompetenco nad rudarstvom v deželi Višji rudarski urad s sodiščem v Celovcu. Ta ustanova je izvrševala svojo oblast /z izjemo Kranjske in Ilirskih provinc, gl. točki 4 in 7/ do 13. julija 1850, ko jo je nadomestilo Rudarsko glavarstvo.⁷ Knjige te višje in vseh nižjih koroških rudarskih ustanov od 17. stoletja dalje hrani KDA. Inventarizirane so pod skupnim naslovom "Berghauptmannschaft" /citiram: KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št./. Naj pripomnim, da niso spisi k tem knjigam nič več ohranjeni.

Goriško, Gradiščansko, Trst in Istra so bili vse čas podrejeni rudarskim oblastem v Ljubljani, torej samostojnemu uradu ali substituciji. Benečanski del Istre je upravljal do campoformijskega mira v letu 1797 Consiglio de Dieci v Benetkah. Ker niso kopali premoga v slovenski Istri vsej do leta 1848, so beneški viri za sesto premogovništvo brezpredmetni. Avstrijske rudarske oblasti so tako po letu 1797 izdelale pregled istrskih premogovnikov, obratujočih pred letom 1797, in jim dodale tudi kratke historiate; ti slovenske Istre ne omenjajo.

6. Idrijski rudnik živega srebra je dobil svojega rudarskega sodnika že v začetku 16. stoletja. Pozneje se je izoblikoval iz njegovega urada poseben Rudarski urad s sodiščem, ki je bil dvignjen leta 1733 na stopnjo Višjega rudarskega urada s sodiščem. Tudi ta je bil kompetenten le za ozemlje živosrebrnega rudnika s neposredno okolico. Pregled arhivalij v Mostnem muzeju v Idriji dokazuje, da se tu hranijo knjige in spisi rudnika samega, rudarskega sodišča in rudarskega urada oz. Višjega rudarskega urada. Knjig /in spisov/ rudnika je zelo malo; nekaj podatkov za premog najdemo v resolucijskih protokolih /Resolution-Protocol/; prvi sejena dobo 1750-59, drugi 1760-65, tretji 1766-69, četrti 1770-73.

Te knjige nadaljujejo tiste, ki pripadajo rudarskemu sodišču. Omenim naj, da je v njih o premogu silno malo drobcev. Navajam le rudarskosodni glavni protokol za leta 1783-85 /Berg-gerichtliches Hauptprotokol/. Nekaj več vesti vsebujejo repertoriji oz. glavni repertoriji /višjega/ rudarskega urada v štirih knjigah za leta 1770-1806 /citiram: MMI, Resolucijski protokol - ali: Rudarskosodni gl. protokol - ali: Gl.repertoriji/.

7. Ilirske province: Sedež vrhovne politične in rudarske oblasti v Provincah je bila Ljubljana. Vse poprejšnje nižje rudarske oblasti so vršile svoje funkcije še dalje, vrhovni francoski nadzornik rudnikov in fužin za celotne Ilirske province pa je postal inž. Gallois, ki je nastopil službo šele 29. junija 1810 in jo opravljal do umika Francozov iz Provine leta 1813.⁸ Viri za to kratko obdobje, kolikor izhajajo iz Galloisovega uradovanja, so shranjeni v Archives nationales v Parizu. Tu predstavljajo danes posebno serijo fasciklov z oznako "F". Pododdelek s signaturo "F¹⁴ 1043 Mines" vsebuje šest dosjejev z važnimi podatki za rudnike in fužine na Koroškem in Kranjskem za leti 1810 in 1811 /citiram: NAP, Ilirske province, F¹⁴ 1043, Rudniki/.⁹ - Svoje lastne izpiske iz teh šestih dosjejev mi je ljubeznivo posodila za uporabo dr. Melita Pivec-Staletova sama.

8. Premogokopna direkcija v Leobnu. Nekako od leta 1840 dalje se je pričela tudi država sama močneje zanimati za premog in to predvsem zaradi oskrbovanja železnice Dunaj-Trst s tem mineralom. Zato je bila ustanovljena z odlokom prezidija Dvorne komore z dne 7. avgusta 1842 v Leobnu specialna državna ali erarna rudarska ustanova, ki se je imenovala od leta 1842 do leta 1846 "Innerösterreichisch-küstenländische Steinkohlenbau-Direktion in Leoben", potem pa "Österreichisch-steirische Steinkohlenschürfungs-Direktion in Leoben". Ta direkcija ni bila podrejena Višjemu rudarskemu uradu v Leobnu, pač pa mu je bila prirejena, to se pravi, bila je samostojna, imela je isti rang in je bila podrejena kot vsi Višji rudarski uradi samo Dvorni komori na Dunaju. Razlika je v tem, da je bil Višji rudarski urad kompetenten za privatno rudarsko podjetnost, direkcija pa zgolj za "železniške" premogovnike. V njeno delovno področje je spadalo rudosledje v delu Zgornje in Spodnje Avstrije,

dalje na Štajerskem, Kranjskem in v Primorju.¹⁰ Praktično je največ rudosledila na Štajerskem in v tistih predelih obeh Avstrij, ki so mejili na Štajersko. Spisi navedene direkcije, ki je bila ukinjena s cesarsko odredbo z dne 13. julija 1850,¹¹ predstavlja jo precej obsežen in izdaten fond, ki ga hrani AFM /citiram: AFM, Premogokopna direkcija Leoben/.

Njeno kompetenčno ozemlje, ki je bilo veliko in je segalo na ozemlja več Višjih rudarskih uradov, ne da bi se vtikala v njihovo delo ali bila od njih odvisna /njene jamske mere so bile nekakšna rudarskoupravna državna enklava/, je bilo prvotno razdeljeno na sedem provizoričnih revirjev, pozneje samo v šest provizoričnih revirjev, od teh v obeh primerih dva na Spodnjem Štajerskem: Rudosledni revir Slovenska Bistrica /pozneje Konjice/ in Rudosledni revir Celje. Iz virov je razvidno, da sta zaživela in pričela z delom oba naša prov. revirja šele z letom 1843. Pred tem je od oktobra 1842 nadzoroval vso Spodnjo Štajersko začasno en sam nadzornik, poznejši celjski rudosledni komisar. To enostavno zato, ker ni mogla Premogokopna direkcija Leoben takoj dobiti primernih oseb, da bi z njimi zasedla vsa planirana službena mesta.

9. Naš severni revir je imel svoj sedež od aprila 1843 do konca marca 1845 v Slovenski Bistrici, od 4. aprila 1845 v Konjicah.¹² Vodil ga je rudosledni komisar Weineck. Njegovi spisi so shranjeni v AFM. Čas april 1843 - december 1844 je obsežen v enem samem fasciklu z dvema ovojema; vsako leto ima svoj ovoj /citiram: AFM, Slovenska Bistrica, ovoj 1 - ovoj 2/. Fascikel s spisi za leto 1845 ima originalni naslov "Windisch-Feistritz - Gonobiz" /citiram: AFM, Slovenska Bistrica-Konjice/. Fascikel s spisi za čas od 1. januarja 1846 do 31. decembra 1847 ima samo napis "Gonobiz" /citiram: AFM, Konjice, fasc. 1/. Leta 1848-1849⁻¹⁸⁵⁰ so v enem fasciklu s tremi ovoji: vsako leto ima svoj ovoj /Citiram: AFM, Konjice, fasc. 2, ovoj 1 - ovoj 2 - ovoj 3/.

10. Južni revir je imel svoj sedež ves čas v Celju in svojega stalnega komisarja vsaj od začetka januarja 1843 dalje. Vodil ga je rudosledni komisar Wodiczka. Prvi fascikel ima sicer na ovitku letnico 1844, a spise tudi za leto 1843 /citiram: AFM, Celje/.

11. Na predlog leobenske direkcije je ukinila Dvorna komora z odločbo z dne 23. maja 1846 oba prov. rudosledna revirja kot nižji rudarski oblasti in ju nadomestila z dvema najnižjima rudarskima oblastema, imenovanima posadna urada /provisor. Schichtamt/. Zato pa je ustanovila za njuno vodstvo Rudarski urad Celje /prov. Bergamt Cilli/. Tako je bila prvič združena vsa Spodnja Štajerska v enem in enotnem rudarskem uradu, čeprav je združitve veljala le za "železniške" premogovnike. Navedeni dekret je izzval seveda tudi personalne spremembe: bivša rudosledna komisarja sta bila po novem zgolj posadna paznika /Schichtmeister/. Teritorialno sta bila nova posadna urada enako velika kot preje rudosledna revirja.¹³ Novi Rudarski urad Celje je bil torej le skupna višja rudarskooblastna instance za oba do takrat neodvisna in direktno le leobenski direkciji podrejena spodnještajerska revirja. Točneje rečeno: bivša revirja sta delovala sicer samostojno in neodvisno drug od drugega, vendar so iz praktičnih administrativnih razlogov potovali vsi spisi severnega revirja v leobensko direkcijo /in obratno/ skozi Wodiczkove roke. Po novem je pa imel Wodiczka kot vodja Rudarskega urada Celje vso kompetenco tudi nad severnim posadnim uradom in Weineckom kot posadnim paznikom. Ker ni bil Weineck nič več podrejen direktno leobenski direkciji, se je število njegovih spisov skrčilo. Fascikli severnega revirja so postali znatno skromnejši. Spisov Rudarskega urada Celje niso nakladali od maja 1846 dalje v fascikle ločeno od spisov bivšega celjskega rudoslednega revirja oziroma novega posadnega urada, pač pa skupaj v enoto, sestavljeno sicer iz treh delov, iz spisov rudoslednega revirja, posadnega urada in Rudarskega urada Celje /zato citiram enako: AFM, Celje/. Poslovnik za novi prov. Rudarski urad Celje nosi datum 13. junija 1846.¹⁴ Po pravilniku je opravljal urad sledeče posle: 1. uprava urada, 2. tehnično vodstvo, 3. blagajniški posli, 4. administrativna manipulacija /rudarskega sodstva nižje stopnje torej ni imel; sodstvo je bilo še naprej pridržano leobenski direkciji/. Delovodnik Rudarskega urada Celje se konča s 30. decembrom 1861. Ko so ga prestavili v Trbovlje, so pričeli voditi novi trboveljski delovodnik z dnem 2. januarjem 1862.¹⁵

S tem so arhivski fondi uradnih rudarskih instančnih ustanov izčrpani.

Slede fondi premogokopnih podjetij kot neposrednih "proizvajalcev" /in čisto tudi neposrednih potrošnikov/ nove gospodarske dobrine - premoga.

12. Znatno pomen ima fond s skupnim naslovom Idrijski rudniški arhiv, ki ga hrani rudnik živega srebra v Idriji. V seriji fasciklov s naslovom "Grubenbau-Manipulation-Stuffensammlung" najdemo tudi fascikel s signaturo "III-1796/1800", ki ima spise s podatki o premogu na Krasu v navedenem času /citiram: IRA, serija G-M-S, fasc.III/. Na fascikel me je opozorila in mi ga tovariško odstopila v pregled arhivist v DAS, tov. Marija Verbič.

13. Zelo bogat je arhiv rudnika rjavega premoga v Zagorju ob Savi. Hrani ga uprava rudnika. Spisi pričenjajo s letom 1796 in segajo do leta 1880, do leta, ko je Trboveljska premogokopna družba kupila zagorski rudnik. Arhivistično neurejeni material za čas 1796-1850 sem ob pregledovanju zasilno uredil in improviziral signature povezov s številkami I. - VIII. Manjši del spisov se hrani - prav tako arhivistično neurejen - v jamomernici /citiram: ARZ, povez. I. - VIII/, oziroma ARZ, spisi v jamomernici/. Spisi so nastajali predvsem v času, ko so bili lastniki rudnika Ruard, Schwarz, Atzl, Premogokopna družba v Zagorju ob Savi.

14. Znana fužinarja v Savi pri Jesenicah Leopold in Viktor Ruard sta si ustvarila iz uradnih in privatnih spisov privatni podjetniški arhivski fond, ki ga danes hrani DAS in nosi naslov "Ruardove fužine in rudokop Sava". Četrty fascikel tega fonda vsebuje akte rudokopa v Zagorju.¹⁶ Originalni napis na fasciklu se glasi "Acten des Steinkohlenbergbaues zu Sagor, Fasz. I." Dejansko so to spisi Ruardovih izvensavskih rudniških podjetij, tudi premogovnika Zagorje. Podatki o njem obsegajo čas 1791-1828 /citiram: DAS, Ruardove fužine, fasc. 4/.

15. KDA hrani spise železarskih podjetnikov s Prevalj /sedež podjetja: Dunej/, ki so zbrani v osmih fasciklih in imajo skupni originalni naslov "Sammlung Rosthorn". Podatki se nanašajo razen na različne tovarne ali udeležbe Rosthornov pri njih tudi na njihovo matično prevaljsko železarno in premogovnik Leše pri Prevaljah. Časovno zajema zbirka dobo 1822-1879, za Leše 1822-1868 /citiram: KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. št. .../.

V naslednjih odstavkih bom nanizal fonde trgovinskih instanc.

Do sredine 18. stoletja so bile zadeve trgovine, obrti in industrije posel vrhunske ustanove Dvorne komore. Zaradi dotoka agend so se nekatere veje tega resora osamosvojile. Od 1746 dalje je bilo prvič obseženo komerčno centralno mesto v Univerzalnem komerčnem direktoriju. Konec leta 1753 je bil ta priključen znani ustanovi z naslovom Direktorij za javne in komorne zadeve /Directorium in publicis et cameralibus/. Leta 1762 je spet postal samostojen kot Komerčni svet. Pod Jožefom II. so bile komerčne zadeve zaupane Združeni dvorni ustanovi /Vereinigte Hofstelle/, organizirani leta 1782. Leopold II. je to tradicijo prekinil in vrnil komerčne zadeve komori. Navedene spremembe se v registraturi ne poznajo.

Posebna skupina spisov z naslovom Trgovina /Kommerz/ za čas 1749-1830 se deli v teh-le pet za nas važnih pododdelkov: 1. Stara trgovina /Altes Kommerz/; čas 1749-1769. 2. Notranja Avstrija; čas 1749-1813. 3. Litorale; čas 1749-1813. "Deželna" delitev tega tako imenovanega novega komerca, torej točki 2. in 3., je bila opuščena z letom 1814. Ustanovljena je bila: 4. Komerčna komora; čas 1814-1830. Leta 1816 je ustanovil Filip grof Stadion, takratni finančni minister, še specialno dvorno komisijo za ureditev komerčnih zadev vse monarhije. Vendar so ostale tekoče komerčne zadeve še vedno pri dvorni komori. Komisija je bila ukinjena leta 1824, njene agende pa vrnjene komori. Zato: 5. Komerčna komisija; čas 1816-1824. Vseh teh pet fondov hrani ADK.¹⁷

Pododdelek Stari komerc /torej točka 1./ nima podatkov o premoгу.

16. Pododdelek Notranja Avstrija vsebuje navedbe o premoгу v grofiji Goriški in Gradiščanski, na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem za čas 1755-1769 /citiram: ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija/.

17. Pododdelek Litorale ima vire za premogovništvo na Krasu in v Istri, to je pri Lipici, Bazovici, Labinu za obdobje 1757-1797 /citiram: ADK, Novi komerc, Litorale/.

18. Pododdelek Komerčna komora obravnava premoг v obmorskem pasu od Drniša do Slovenske Istre, dalje okoli Lipice in Vremenskega Britofa za čas okoli leta 1830 /citiram: ADK, Novi komerc, Komerčna komora/.

Pododdelek Komerčna komisija nima podatkov o premogu v naših pokrajinah.

19. Tudi AFM hrani serijo fasciklov z naslovom Komerc /Co^mmerc/. Tu sem izkoristil zlasti spise, ki govorijo o privilegijih za izume /citiram: AFM, Komerc/.

20. Za Kranjsko je delovala v Ljubljani v letih 1747-1774 manjša komisija za komerčne zadeve s podatki za premog, šoto in prve peči na premog /citiram: DAS, Kranjska komerčna komisija/.

21. V času Ilirskega gubernija s sedežem v Ljubljani /1816-1849/ je delovala tu tudi posebna deželna trgovinska komisija /citiram: DAS, Deželna trgovinska komisija/.

22. DAS hrani škatlo z napisom Trgovina in obrt, ki vsebuje skromno količino spisov, nanašajočih se na trgovino, obrt, industrijo in rudarstvo. To so ostanki nekega fonda, ki se mu provenienca /ali: provenien^ea/ ne da točneje določiti. Vsebinsko škatle vendarle pojmujem kot enoten fond /citiram: DAS, Škatla Trgovina in obrt/.

Arhivi političnih oblasti se manjši in manj važni fondi, zato njihovi podatki bistveno ne spopolnjujejo celotne slike. Naj jih na kratko naštejem:

23. Arhiv kranjskih deželnih stanov /citiram: DAS, Stanovski arhiv, reg. I. - reg. III./.

24. Arhiv Reprezentance in komore za Kranjsko v Ljubljani /citiram: DAS, Reprezentanca in komora/.

25. Arhiv Ilirskega gubernija v Ljubljani /citiram: DAS, Gubernijski arhiv, reg. VIII/.¹⁸

26. Mestni arhiv ljubljanski ima shranjene starejša spise v tako imenovani "starejši registraturi" ali registraturi I /citirami MALj, reg. I/.¹⁹

27. Državni arhiv na Reki ima serijo fasciklov z originalnim naslovom Capitaneatus fluminense; pregledal sem pododdelek z naslovom Commerciale, ki obsega čas 1690-1776. Zlasti fasc. 18 ima mnogo spisov o reški čistilnici sladkorja /citiram: DAR, Reško glavarstvo, Komerčne zadeve/.

Zelo važen vir so mi bili sledeči rokopisi:

28. V DAS, arhiv graščine Dol, so shranjeni tudi spisi in rokopisi našega najbolj znanega merkantilista Franca Rakovca-Raigersfelda. Ta je pisal dnevnik, kjer je najti podatke o tem, kako je dal kopati sredi 18. stoletja premog v Zagorju ob Savi. Prva knjiga ima naslov Diaria 1746-1750, druga Diaria 1751-1756. Podatki so vneseni v oba dnevnika po datumih, po kronološkem redu vpisovanja²⁰ (citiram: DAS, Raigersfeldova Diaria 1746-50 oziroma 1751-56).

29. ADK ima uvrščeno v svoje zbirke rokopisov zajetno rokopisno knjigo s signaturo 352 (prejšnja signatura D 177). Naslov tega dela se glasi v nekoliko skrajšani obliki: Steinkohlenwesen beschrieben von Johann Georg Megerle von Mühlfeld ... ao 1820. Rokopis obsega 490 strani. Zajema vse dežele, ki so takrat priznavale habsburško krone za vrhovno oblast. Časovno zajema stoletje 1726-1820. Megerle je bil v času, ko je pisal rokopis, direktor Arhiva dverne komore. Vsi njegovi podatki temelje na virih, ki jih tudi sproti citira v obliki marginalij. Sam sem lahko preveril točnost znatne večine njegovih navedb in se prepričal, da je njegov celotni rokopis, ki je v bistvu vir druge roke, zelo zanesljivo delo. Navaja podatke tudi za ogrski del monarhije. Iz njih je razvidno, da v Prekmurju niso kopali v navedenem času premoga, medtem ko za Medjimurje citira konkretne podatke (citiram: ADK, Rokopis št. 352).

30. Izvleček samo za Štajersko je delo istega avtorja in obsega 96 strani. Hrani ga ŠDA v svoji zbirki rokopisov in ima signaturo 195. Naslov je prav baročno dolg in se glasi: Was that die Staatsverwaltung für die Entdeckung und Benützung der Steinkohlen in dem Herzogthume Steiermark? Wo wurden bisher in der Steiermark Steinkohlen gefunden und wie wurden dieselben benützt? Von Johann Georg Megerle von Mühlfeld... Wien 1820. Tu avtor ne navaja več virov in tudi sicer opušča ves znanstveni aparat (citiram: ŠDA, Rokopis št. 195).

31. Četrty rokopi, ki sem se ga poslužil za svoje razpravo, hrani spet ADK in nosi signaturo 353. Točneje rečeno: Enota s to signaturo je sestavljena iz dveh različnih rokopisov. Prvega je napisal v rudniku Oravica dne 18. junija 1838 Karel Güttnann, banatski rudosledni komisar, in ga naslovil z Beschreibung der vorzüglichsten Steinkohlen-Bergbaue in Ungarn und Österreich (Prekmurja tudi ta nima), drugega je sestavil Johann Szlavik, železarski inšpektor v Hunyadu (danes Romunija), dne 31. marca 1838 in ga takole naslovil: Relation über die vorgenommene Untersuchung der Steinkohlenflötze in den beiden Zailler-Thälern, dann der Braunkohlenlager bei Zeikan - so wie auch über die Resultate der mit den Steinkohlen sowohl bei der Zimmerheizung abgeführten Versuche. Spis je pomemben za nas le toliko, kolikor je popisan način koksanja premoga v marcu 1838 (citiram: ADK, Rokopi št. 353, Szlavik).

32. Peti rokopi, ki sem ga preštudiral, hrani KDA in je spravljen v fasciklu 7, ovoj a Zbirke Rosthorn. To je rokopisni rudarski šolski učbenik z naslovom: Gewinnung der nützlichen Mineralien von ihren Lagerstätten. Vorgetragen von Peter Tunner, Professor an der Montan-Akademie zu Vordernberg. Geschrieben vom Berg- und Hütteneleven J. Poschinger - 1846. Po vsej verjetnosti je bil Poschinger rudniški nadzornik na Lešah in potemtakem v službi Rosthornov. Ko ni več iz kakršnih koli razlogov uporabljal svojega učbenika, so ga vtaknili Rosthorni med svoje spise. V tem učbeniku je popisan poleg rudokopne tehnike, geologije in geometrije za rudarske predstojnike dokaj natančno tudi odnos rudniških predstojnikov do rudarjev, dalje rudarske mezde, rudarsko orodje, vrste in načini dela v jami, prehrana rudarjev in podobno. Ti podatki nudijo prav dober pregled takratnih tehničnih dosežkov (citiram: KDA, Zbirka Rosthorn, Poschinger).

Dopolnilni viri so sledeči:

33. O lekarnarjih, ki so prodajali premog kot zdravilo,

se najdejo podatki v njihovih zapuščinskih inventarjih (citiram: DAS, Zapuščinski inventarji).

34. Nekaj drobcev, ki se nanašajo na ravnatelja vrenskega premogovnika proti koncu 18. stoletja, najdeš še v barvastih kvaternih deželne deske (citiram: DAS, Deželna deska).²¹

35. Končno je nekaj virov o izumih še v predsedstvenih spisih finančnega ministrstva (citiram: AFM, Predsedstveni spisi).

Nazadnje mi preostanejo še tiskani viri:

36. Vsekakor najvažnejši vir je vrsta prvotno litografiranih pozneje tiskanih knjig, ki jih citiram v besedilu razprave kratko kot Tafeln zur Statistik. Prvi letnik je izšel za leto 1828 in nosi naslov Versuch einer Darstellung der österr. Monarchie in Statistischen Tafeln, 1828; drugi letnik se glasi nekoliko drugače: Darstellung der österr. Monarchie in statist. Tafeln, II^{er} Jgg, 1829; od tretjega letnika dalje imajo vsi letniki napis Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie. Pripomniti moram, da sem uporabljal povsod, kjer je bilo možno, vire iz prve roke. Le tam, kjer so bile vrzeli, sem se poslužil navedb v Tafeln zur Statistik. Primerjajoč podatke iz originalnih virov s podatki v Tafeln sem opazil, da Tafeln niso vedno točne in da imajo tak sistem navajanja, ki meni ni zadoščal. Glede napak naj tu dodam, da nanje opozarjam in jih popravljam v opombah svoje razprave. Glede sistema dela je opaziti v Tafeln sledeče: "proizvodnje" dveh različnih premogovnikov, a last enega in istega podjetnika ne navajajo ločeno, temveč skupno, dalje navajajo včasih le premogovnike z več kot 10.000 centi (= 560 tonami) letno nakopane količine premoga, druge izpuščajo, končno citirajo napačna imena rudnikov, na primer: namesto premogovnika Loibach (Ljubče južno od Velikovca) pišejo Laibach (Ljubljana), ali niso precizne pri pisanju imena podjetja; tako je na primer kopala premog v

Zagorju ob Savi le ljubljenska čistilnica sladkorja, ne pa ljubljanska in graška čistilnica.

37. Premog v Strahovljah pri Zagorju ob Savi v 17. stoletju ter latinsko in slovensko ime za premog navaja Johann Weichard Valvasor v svojem delu *Die Ehre des Herzogthums Crain*, knj. II. in III.

38. Izdatnejše podatke ima Balthasar Hacquet, *Oryctographia carniolica*, I.-III., Leipzig 1778-1784, vendar obsega le manjši del slovenskega narodnostnega ozemlja.

39. Johann Anton Scopoli, *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien. Für die Studierenden*. Riga und Mitau, 1769. Pisec omenja nekaj premogišč na slovenskem narodnostnem ozemlju.

40. Kot vir morem citirati še vrsto litografiranih knjig z naslovom *Montanistische Billanz*. Prvi letnik je izšel že leta 1824 (torej prej kot *Tafeln zur Statistik*) in ima naslov *Montanistische Billanze für das Militär Jahr 1823* (vojaško leto se je pričelo s 1. novembrom in končalo s 31. oktobrom naslednjega koledarskega leta). Podoben naslov le z letnico "za leto 1824" ima še naslednja knjiga. Potem se naslov glasi *Montanistische Billanz von dem Militär-Jahre 1825*. Od tedaj dalje je naslov za vse zvezke stalen: *Montanistische Billanz für das Verwaltungs-Jahr 1826 - 1827 - 1828 - itd.* Te bilance dajejo sumarne prikaze za dežele: Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje (*Küstenland in ne Litorale*), od 1826 dalje za Štajersko in Ilirijo (*Ilirski gubernij!*). Podrobnih seznamov po posameznih privatnih premogokopih bilance nimajo. V splošnem služijo *Montanistische Billanze* bolj za kontrolo ali vsaj primerjavo skupnih količin nakopanega premoga po deželah, nikakor pa niso uporabne pri takem sistemu dela, kakršnega se poslužujem v svoji razpravi.

L I T E R A T U R A

Literaturo, ki sem jo uporabljal, delim po kvaliteti v tri skupine: v prvi so dela, ki imajo znanstveni značaj, v drugi so razprave, ki so pisane poljudno, tretjo skupino sestavljajo enciklopedična, leksikalna in informativna dela. Ker temelje ta na starejši nezanesljivi literaturi, jih navajam sumarno; uporabljal jih nisem.

Po predmetu obravnavanja sem literaturo razdelil spet v tri skupine: v dela, ki obravnavajo zgodovino rudarskega prava, v dela geološkega in geografskega značaja, v dela gospodarsko zgodovinskega področja.

Osnovna kvalitetna dela s področja rudarskega prava in njegove zgodovine so:

Joseph Tausch: Handbuch des Bergrechtes, Klagenfurt 1817.

Joseph Tausch: Das Bergrecht des österreichischen Kaiserreiches, I.-II., Klagenfurt 1822.

Franz X. Schneider: Lehrbuch des Bergrechtes für die gesammten Länder der österreichischen Monarchie, Prag 1848.

Entwurf des Gesetzes für den Steinkohlen-Bergbau, Wien 1846.

Carl von Scheuchenstuel: Idioticon der österreichischen Berg- und Hüttensprache, Wien 1856.

Na teh delih temelji vsa mlajša tozadevna literatura. Tudi naslednje poglavje moje pričujoče razprave z naslovom Rudarska zakonodaja bazira na odstavkih pravkar citiranih piscev. Ker je izšel prvi moderni avstrijski rudarski zakon šele 23. maja 1854, ga tu ne upoštevam; izšel je namreč v času, ki

ga moja razprava ne obravnava več.

Za najboljše sumarno delo s področja geologije velja še vedno Wilhelm Petraschek: Kohlengeologie der österreichischen Teilstaaten, I, Wien, 1922-25, II., Katowice 1926-29. Tvorbo premoga v geoloških dobah obravnavata še Anton Melik: Slovenija, geografski opis, II./1, V Ljubljani 1935, in Danilo Jelenc: O raziskovanju mineralnih surovin v LR Sloveniji (Geologija - razprave in poročila, 1. knjiga, Ljubljana 1953). Na teh delih sem gradil odstavke z naslovom Geološko-geografski uvod. Pripominjam, da so gospodarsko zgodovinski podatki o premogovnikih v citiranih delih šibki in jih zato ne uporabljam.

Dela z gospodarsko zgodovinskega področja so:

Übersicht der aerarialen Metall- und Steinkohlen-Bergbaue (mit der Ausschluss der Eisenwerke und Salinen) und ihrer Ertrags-Zustände während der zwölfjährigen Verwaltungs-Periode von 1841 bis einschliesslich 1852. Ta litografirani Übersicht navaja nakopane količine premoga v celjskem in konjiškem revirju od leta 1844 dalje. Primerjava njegovih podatkov z onimi iz virov kažejo znatne razlike; v razpravi jih primerjam in poudarim.

Hermann Grosch: Die Anfänge des Kohlenbergbaues in Österreich und seine staatliche Förderung unter Maria Theresia. Dissertation ... der Universität Wien, Wien, im Jänner 1937 (116 strani tipkopisa). Pisec obdeluje le Avstrijo nad Anišo in pod njo v času merkantilizma.

Walter Petrowitz: Aus Vergangenheit und Zukunft des Braunkohlenbergbaues im Alpenvorland und Wiener Becken. Dissertation ... an der phil. Fakultät der Universität Wien, Wien 1948 (102 strani tipkopisa).

Friedrich Vieider: Der steirische Kohlenbergbau. Eine wirtschaftsgeschichtliche Betrachtung. Dissertation ... an der

Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät ... in Graz.
Graz, im Dezember 1949 (100 strani tipkopisa).

S. Kálecsinsky: Mineralkohlen Ungarns, Budapest 1903.

Alfons Müllner: Das Bergwesen in Krain; Steinkohle (Argo, X, str. 26-29, 33-35).

Hermann Wiessner: Geschichte des Kärntner Bergbaues, III. Teil, Kärntner Eisen, Klagenfurt 1953 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 41. und 42. Band). Obravnava na kratko premogovnike Leše, Hódiše, Lobnik.

Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Herausgegeben von der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten, Klagenfurt 1953. Obdeluje sumarno št. 14pš, Kamen, Zg. Libuče.

Alfons Müllner: Geschichte des Eisens - ima drobce na Zagorje ob Savi.

Dvesto let rudnika Zagorje - 1755-1955, Zagorje 1955. Začetek rudnika prikazan dobro, poznejša doba znatno slabše.

Jože Železnik: Zgodovinski tehnični razvoj premogovnika Zagorje (tipkopis v upravi rudnika; sestavljeno okoli leta 1950). Nekaj točnih podatkov, v ostalem nezanesljiv.

S tem končujem naštevanje kvalitetnih del (pri gospodarsko zgodovinskem seznamu tudi dela, ki so vsaj delno kvalitetna), ki posegajo v rudarsko pravo, geologijo z geografijo in gospodarsko zgodovino. V naslednjih odstavkih naj naštejemo najznačilnejša poljudna zgodovinska dela za premogovnike v času od sredine 18. do sredine 19. stoletja.

Ivan Mohorič: Industrializacija Mežiške doline (Poljudno znanstvena knjiga, 4), Maribor 1954 - obdeluje Leše.

Janko Orožen: Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I. Od početka do 1918, Trbovlje 1958 - zanesljiv postane šele z novejšo dobo.

Janko Orožen: O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju; Celjski zbornik 1951, Celje 1951, str. 53-66.

Jože Šorn: Ob dvesto letnici premogovnika Zagorje (Kronika V, 1957, str. 1-5).

Rudolf Andrejka: Pinhakova tovarnica vitriola (Kronika III, Ljubljana 1936, str. 132-135, 179-181; omenja začetke premogovnika v Zagorju ob Savi).

Med poljudnimi spisi morem komaj še omeniti starejša dela:

Albert Miller Ritter von Hauenfels: Die steiermärkischen Bergbaue, Wien 1859.

Mineralkohlen Österreichs. Eine Übersicht... aus Anlass der Pariser Weltausstellung zusammengestellt im k. k. Ackerbau-Ministerium. Zweite... Auflage. Wien 1878.

Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark. Gratz 1860.

Za zaključek naj slede še dela, ki so nezanesljiva in neuporabna ter imajo enciklopedičen oziroma leksikalen značaj:

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937; Stanojčičeva Narodna enciklopedija SHS; Spominski zbornik Slovenije ob 20 letnici kr. Jugoslavije, Ljubljana 1939; Albert Struna, Vodni pogoni na Slovenskem (Gradivo za zgodovino), Ljubljana 1955; Rudarski zbornik, I./1, Ljubljana 1936-37; Lekatoš, Industrija Slovenije. Člankov in člančičev po naših časnikih ne upoštevam.

Vso drugo literaturo, ki sem jo še uporabljal, navajam sproti v opombah.

RUDARSKA ZAKONODAJA

Čeprav je stopil premog sorazmerne pozno v gospodarsko življenje, je tudi zanj veljala splošna zakonodaja, se pravi, Ferdinandov rudarski red.

Znano je, da se je v Avstriji prvič izvajalo enotenje in centraliziranje rudarskega prava v 16. stoletju s tem, da je izdal cesar Maksimilijan I. leta 1517 rudarski red za notranje avstrijske dežele. Veljal je do Ferdinandovega rudarskega reda z dne 1. maja 1553. Od tega dne dalje vse do leta 1854 so se sklicevali v Notranji Avstriji zgolj na odločbe Ferdinandovega rudarskega reda (za Ogrsko je veljal Maksimilijanov rudarski red z dne 10. februarja 1565).

Tudi cesar Jožef II. ni vnesel v Ferdinandov rudarski red nobenih sprememb, čeprav je objavil za vsa rudarska sodišča in njihove substitucije na Češkem, Moravskem, v Šleziji in avstrijskih deželah nova pravila. S patentni z dne 1. maja in 1. novembra 1781 ter 3. aprila in 10. julija 1783 jim je določil le področje dela in pravni postopek v okviru veljavne rudarske zakonodaje.

Za Dalmacijo in beneški del Istre so veljali "Capitoli et ordini minerali". Ti so bili le prevod rudarskega reda, ki ga je uveljavil leta 1463 bavarski vojvoda Ludvik Bogati za svoje rudnike. V Benetkah so jih vpeljali 13. maja 1488; dne 14. marca 1760 so jim priključili še 10 članov. Ta zakonodaja je torej veljala tudi za slovensko Istro, vendar le formalno, ker niso kopali na tem področju niti metalov niti mineralov.

Do maja 1854 je bila rudarska zakonodaja avstrijske monarhije šesterna, kajti svoje posebne prave so imele: 1. Habsburške dedne dežele, 2. Salzburg, 3. Dalmacija, 4. Ogrske dežele, Sedmograško, Galicija in Bukovina, 5. Lombardo-beneška

kraljevina, 6. Dežele češke krone. Šele dne 23. maja 1854 je pričel veljati novi rudarski zakon, ki je bil enoten za vso državo. Imenovali so ga tudi "Franc Jožefov rudarski red".

Kopanje metalov in mineralov je podeljeval vladar preko rudarskih uradov reflektantom v tako imenovani "fevd". Ta izraz je bil do Franc Jožefovega rudarskega reda splošno v rabi, čeprav je bilo vsem znano, da nima rudarski "fevd" nobene zveze s klasičnim fevdnim pravom. Izraz "fevd" izhaja iz starega kutnohorskega rudarskega reda: Laneus - Lane - Lehen. Rudarski red iz 1854 je vpeljal izraz "Die Verleihung" - podelitev. Rudarski "fevd" je bil privatna lastnina, ki je spet pripadla državi le v določenih primerih (če lastnik ni pričel kopati v predpisanem roku, če je že načeti kop zanemaril ipd.). Če je lastnik izpolnjeval vse predpisane pogoje, je smel postopati s "fevdom" docela po svojih vidikih. V besedilu razprave ne pišem: reflektant je prejel ležišče v fevd, ampak vedno le: N. N. je prejel ležišče premoga v last, je postal lastnik ležišča, si je pridobil lastninsko pravico - in podobno.

Ves postopek za pridobitev lastninske pravice je potekal v treh stopnjah: Kdor je hotel iskati premog v določenem področju, je moral - prvič - prositi za rudosledno dovoljenje s točno navedbo kraja iskanja. Rudarski urad mu je za to dal rudosledno pismo (Schürfschein, Schürfbrief), ki ga je ob izdaji vpisal v rudosledno knjigo. Samo na osnovi tega pisma je smel prosilec rudoslediti v nakazanem področju. Pismo je določalo krajši rok, v katerem je moral iskalec pričeti z rudosledenjem. Če rudosledec ni pričel z delom v goratem predelu v teku 14 dni, v ravni v teku 3 dni po prejemu pisma, je področje spet postalo presto (mogli so ga podeliti drugemu). Rok se je smel podaljšati.

Ko je prosilec resnično naletel na metal ali mineral in ga hotel kopati, izkoriščati, je - drugič - prosil rudarski urad, da mu podeli pravico kopanja. Reflektant je za to prejel dokument, ki se je imenoval rudokopno pismo (Muthschein).

s 50 kuksi ali 50 % udeležbo). Kuks sam po sebi ni bil dokument. Pravi dokument (v virih sem zasledil originale šele za 20. stoletje) se je imenoval "kuksni list", oziroma nemško "Kux-Schein". Na njem je pisalo, da ima nekdo na primer 30 kuksov ali 30 rudarskih deležev pri rudarski lastnini neke družbe.

Rudarska lastnina neke rudarske družbe je smela biti razdeljena največ na 128 kuksov ali rudarskih deležev. Zelo redko se imenuje rudarska družba tudi rudarska zadruga ali ceha (die Zeche). Vsota 32 kuksov se je imenovala sklad (die Schicht), štirje kuksi osnova ali glavnica (der Stamm). Ceha je bila torej sestavljena iz štirih skladov ali 32 glavnic.

Čeprav je bil premog v Avstriji že sorazmerne precej časa znan in so ga primerno intenzivno iskoriščali, ga je rudarsko pravo zajelo v obravnavo dokaj pozno. Šele dvorna dekreta z dne 27. januarja 1766 in 13. junija 1768 ga prvič uradno obravnavata in izrecno določata, da sta kopanje in prodaja premoga prosta. Znatno pozneje, šele dne 1. novembra 1838, so vpeljali tudi rudarsko desetino (die Frohne). V bistvu je bila davek na proizvodnjo. Od vseh nakopanih keblóv premoga bi morali dati podjetniki državi deseti keblóv premoga; v resnici so plačali z denarjem vrednost desetega dela ali 1/10 "proizvodnje". Pri tem se je računala vrednost po povprečni lokalni ceni premoga. Pozneje so davek zaradi eks-peditivnosti kar pavšalirali.²² Za nas je uvedba desetine važna zato, ker so nekateri rudarski uradi (na primer Višji rudarski urad v Celovcu) vodili posebne knjige, kjer so vpisovali celotno letno "proizvodnjo" nekega podjetnika. Tako so mogli kar v uradu izračunati tisti del izkopa, ki je bil pozneje obdavčen. S takimi viri se more izvrstno kontrolirati točnost podatkov v Tafeln zur Statistik. Posebno še zato, ker se je vpisoval izkop premoga po posameznih rudnikih onega in istega podjetnika, ne pa podjetnikova skupna proizvodnja, kot to čisto delajo Tafeln. S takim postopkom so Tafeln zabrisale

Že od srednjega veka dalje je veljalo v rudarstvu pravilo, da je prvi najditelj tudi prvi kopač ("Der erste Finder ist der erste Muther"). Nihče ga ni smel na zaprošenem področju prehiteti. V pismu je moralo biti zato navedeno sledeče: ime in priimek kopača, točna lokacija kopa (zemljišče, vas, soseska, občina, fara, okrožje), vrsta metala ali minerala, ime kopa, datum podelitve. Če ni mogel prosilec iz tehtnih razlogov takoj pričeti s kopanjem, se mu je pravica podaljšala, toda največ za dva tedna. V smislu patenta z dne 12. avgusta 1826 je trajala rudosledna licenca 6-12 tednov. Če ni dal prosilec podaljšati pravice kopanja, je postalo področje spet presto. Podelitveno pismo se je vpisalo v knjigo rudokopnih pravic (Muthungsbuch).

V teku dveh mesecev po pričetku izkopavanja je moral kopač - tretjič - zahtevati potrdilo o podelitvi pravice kopanja, torej za "fevdno pismo" (ali pozneje za podelitveno pismo), torej za potrditev izročene "večne" pravice za izkoriščanje metala ali minerala. Izročeno potrdilo se je imenovalo lastninsko pismo (Lehensbrief, pozneje Verleihungsbrief). Vpisalo se je v knjigo rudarskih lastnin (Lehensbuch).

Področje, ki se je dalo v last, je bilo površinsko omejeno; imenovalo se je jamska mera. V smislu dekreta z dne 23. marca 1805 se je fiksirala stara praksa, da je jamska mera površinska anota, ki meri 224×56 dunajskih klafter = 12.544 kvadratnih dunajskih klafter ($424,7 \text{ m} \times 106,2 \text{ m} = 23.783,4 \text{ m}^2$, ker je merila dunajska klaftera $1,896 \text{ m}$). To je veljalo za razgrnjene sloje rud ali mineralov, torej za zemljišče, ki je samo bilo dokaj ravno. Za položne ali valovite sloje je znašala jamska mera 224×112 dun. klafter = 25.088 kvadratnih dun. klafter ($424,7 \times 212,4 \text{ m} = 47.566,8 \text{ m}^2$). Pri zelo strmih ali skoraj navpičnih stenah so znašale mere 500×200 dun. klafter ($948 \times 379,2 \text{ m} = 189.600 \text{ m}^2$). Pripomnim naj, da je bila določena tu le površina ali kvadratura jamske mere, ne pa tudi njena globina ali kubatura. Zato se je pri teh merah avtomatično vedno računala "večna globina" (ewige Tiefe).

V vseh virih, ki sem jih do sedaj pregledal, se z nekaj izjemami vedno pojavlja jamska mera s površino 25.088 kv. klafter; drugih pri nas v premogovništvu niso podeljevali. Izjeme gredo bolj na račun tkim. "preostankov" (Überscharr), majhnih zaplat površine, ki je ostala nepodeljena. Različno položene jamske mere so namreč nujno ustvarile različno velike vrzeli, za katere je bilo tudi treba posebej prositi. Jamsko mero s 25.088 kv. klafter so imenovali "enojna jamska mera" (einfache Feldmasse). Poleg nje so zelo pogosto podeljevali tudi "dvojno jamsko mero" (doppelte Feldmasse), ki ni nič drugega kot $25.088 \times 2 = 50.176$ kv. dun. klafter površine ($95.133,6 \text{ m}^2$).

V smislu dekreta z dne 21. julija 1819 se ni več računala površina jamske mere, ampak njena kubatura. Nova jamska mera je imela obliko pravokotne prizme s stranicami $224 \times 56 \times 100$ dun. klafter ali pri nas v premogovništvu praviloma $224 \times 112 \times 100$ dun. klafter.

Vsaka jamska mera je morala imeti svoje ime. Največkrat so jih poimenovali z imeni svetnikov, svetnic, z gesli ipd. (na primer: Barbara - zaščitnica rudarjev, Ferdinand, Srečno - Glück auf). Vsak lastnik jamske mere ali polja (več jamskih mer skupaj) je imel pravico, da je zahteval takoj po prejetju pri kompetentnem rudarskem uradu, da se mu površina izmeri in zakoliči. S tem so se preperečili prepiri za mejo. K merjenju in zakoličevanju so se povabili sosedni rudarski lastniki. Vse morebitne spore in probleme je razsojalo rudarsko sodišče.

Jamske mere je podeljeval rudarski urad v last bodisi posameznikom bodisi družbam. V tem primeru so bile določene pravice in dolžnosti posameznih družabnikov s pogodbo, ki so jo med seboj sklenili in podpisali. Če ni bilo dogovorjeno drugače, je odločalo pri glasovanjih število kuksov, število rudarskih deležev. Deleži so se navajali s številko ali odstotki (na primer: nekdo je bil udeležen v rudarski družbi

intenzivnost kopanja določenih rudnikov. Končno je važna taka diferenciacija, kot jo imajo viri, tudi še zato, ker je imel prenekateri podjetnik enega izmed več premogovnikov na slovenskem narodnostnem ozemlju, druge pa zunaj navedenega teritorija. Ker navajajo Tafeln skupni izkop, ni mogoč vpogled v dinamiko kopanja na slovenskem ozemlju. Za nas pa je prav to bistveno važno.

GEOLOŠKO - GEOGRAFSKI UVOD

Geološko vzeto, datira največ naših premogov iz sredine terciara, iz sredine geološkega novega veka.²³ V splošnem so to mladi premogi. Iz ene od najstarejših dob terciara, iz eocena, so premogi s tržaškega Krasa, iz okolice Vremskega Britofa, Slov. Konjic in Slov. Gradca; nekoliko mlajši ali oligocenski so rjavi premogi Laškega, Liboj, Pečovnika, Zagorja, Trbovelj, Hrastnika, Stranč itd.; še mlajši ali miocenski so premogovi sloji okoli Hodiš, Lobjnika, Govc, Leš, Zabukovice, Krmelja in Kočevja; najmlajši ali pliocenski so ligniti Velenja, Ilirske Bistrice, Črnomlja itd.

Ko se vrednosti naše premogovništvo z očmi gospodarske zgodovine, se morajo upoštevati predvsem sledeča tri dejstva: prvič to, da je bilo tudi v stoletju 1750-1850 od vseh zalog premoga (seveda po današnjih spoznanjih, raziskavah in cenitvah!) nekake 88 % lignita, 11,7 % rjavega premoga in le 0,3 % črnega premoga, drugič to, da ni bilo v navedenem času razen enega nobeno izmed izdatnejših ležišč premoga situirano v neposredni bližini velikih potrošnikov, to je mest in vodilnih industrijskih središč (izjema je le premogovnik Leše pri Prevaljah), tretjič to, da so bile komunikacijske zveze med premogovniki in velikimi potrošniki središči dokaj primitivne in da je bil zato transport drag in počasen.

Znano je, da določata že količina in kakovost premogov vsaj v glavnih potezah splošni razvoj premogovništva in industrije ter tempo tega razvoja. Črni premogi imajo visoko kalorijsko vrednost ter dajejo dober koks in plin; rjavi premogi znatno zaostajajo za njimi v vseh treh postavkah.

Glede važnosti, ki jo ima zemljepisna oddaljenost premogovnikov od mest in velikih industrijskih središč, naj

opozorim na dejstvo, da so bila naša premogišča v navedenem stoletju še precej izolirana, nekako "na deželi", to je brez ožje povezave s potrošniki (mesta, industrija, parniki). Tehnika kopanja še vedno ni bila dobro razvita, transport primitiven. Zato je bila seveda cena premoga sorazmerno visoka in - kot posledica - potrošnja manjša, kot bi sicer mogla biti pri nižjih cenah. Le teoretično si moremo predstavljati razvoj premogovništva v idealnem primeru, ko bi bila izdatna ležišča izvrstnega črnega premoga neposredno ob velikem mestu, ki bi bilo situirano vrhu vsega še ob dobrih plovnih rekah ali celo ob morski obali.

Najbližje morju in Trstu kot velikemu mestu s perspektivnim razvojem so bile šibke zaloge črnega premoga s Tržaškega Krasa in okolice (Lipica, Bazovica, Sežana, Vremški Britof), Ko so bile te spričo pomanjkljive tehnike vrtanja kmalu izčrpane, so stopili v ospredje močnejši sloji rjavega premoga v Zasavju in Posavinju, toda ti so imeli precej kontinentalni zemljepisni položaj in samo tri kratke vodne poti: Savinjo od Celja navzdol, Savo od Zaloga do Zagreba, Ljubljaničico od Vrhnike do Zaloga. Šele poznejša železnica Dunaj-Trst z odcepom Zidani most-Zagreb je transport modernizirala, pocenila in čas dovoza skrajšala. Zato je v nekem smislu zgodovina premogovništva od začetkov do graditve železniških prog le uvod v veliki razmah rudnikov, v tipični kapitalistični razvoj z vsemi posledicami.

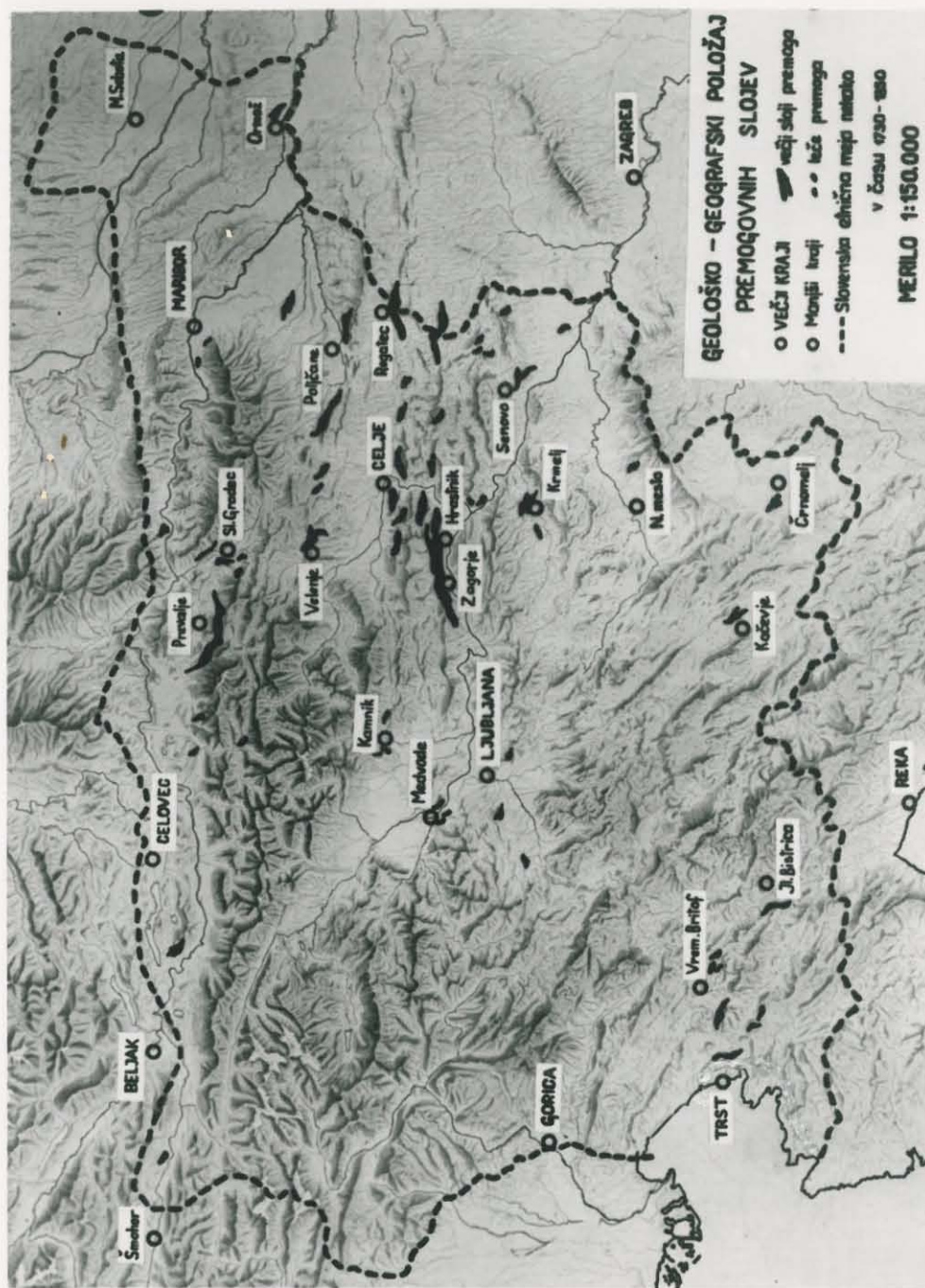
V splošnem je opaziti glede kakovosti premogov sledečo geografsko razporeditev: v področju med Dravo in Savo pada kakovost tega minerala v smeri sever-jug. Najboljši premogi so v splošnem "severni" premogi iz Hrastovca, Konjic, Stranic; slede "srednji" iz Trobnega doła, Zabukovice, Libož in Laškega; "južni" ali zasavski so le še povprečni rjavi premogi. In prav "severni" premogi so bili brez cenene vodne poti; železnica jim je omogočila pot v svet sorazmerno pozno. Ko pa so prišli na tržišče, so se uveljavili v prav kratkem času. Dodela lokalni pomen so imeli najjužnejši in najsevernejši

rudniki lignita: na eni strani Krmelj in Kočevje, na drugi strani koroški kopi vključno s sicer nadvse pomembnim rudnikom Leše pri prevaljski železarni. Velenjski lignit je bil domala toliko kot neznan.

Za koksanje bi še bili primerni premogi iz Vremskega Bri- tofa, Hrastovca in Stranice, ki so vsi imeli več kot 7000 ka- lorij, morda tudi še premog iz Starega Trga pri Slovenjem Gradcu z okoli 7000 kalorijami. Velika večina premogov je i- mela, oziroma še ima, kalorično vrednost od 4000 do 6000 ka- lorij (Trbovlje, Leše, Hrastnik, Zagarje, Govce, Zabukovica, Senovo, Lobjnik, Trobni dol). To so oligocenski in miocenski premogi. Zgornje miocenski in pliocenski ligniti iz Kočevja, Krmelja in Hodiš (Velenje še takrat ni bilo znano) si niso mogli priporiti širokega tržišča že zaradi slabe kvalitete. Če temu dodamo še geografski faktor - njihovo oddaljenost od velikih konsumentov - potem spoznamo, da tudi njihova gospo- darsko zgodovinska pomembnost ni nikoli imela pomembnejše vloge.

Zemljepisno središče slovenskega narodnostnega ozemlja je ležalo v navedenem stoletju približno (v zračni črti) 20 km jugovzhodno od Ljubljane v bližini Trebeljevega na Do- lenjskem, premogovniško središče nekako 10 km zahodno od Ce- lja v bližini Griž. Celje kot manj pomembno mesto je bilo si- tuirano v neposredni bližini dobrega premoga, Ljubljana je pa bila oddaljena od Zagorja kot najbližjega premogovnika več kot 50 km. Bazovica, domala tržaško predmestje, se je mogla ponašati le z lečo odličnega premoga.

Vse to so momenti, ki so v najširših obrisih že nakazo- vali smer za razvoj našega premogovništva.

Slika št. 2

Zemljevid prikazuje slovensko etnično ozemlje v času 1750-1850 in geografski položaj najvažnejših premogovnih slojev (po današnjih ugotovitvah). Videti je, da ležé najizdatnejši sloji v vzhodni polovici navedenega ozemlja, še posebej v njenem srednjem pasu.

PRVI KORAKI V IZKORIŠČANJU

PREMOGA

Preden sta se v avstrijskih dednih deželah sredi 18. stoletja trdneje zasedrila merkantilizem in fiziokratizem, so že tu in tam kopali premog v majhnih količinah, toda "proizvodnja" ni bila niti gospodarsko in zato družbeno pomembna, niti ni bilo to kopanje znak nekakšne - da se tako izrazim - "premogovne mrzlice", to se pravi, zavestnega in množičnega iskanja ter eksploatairanja nove važne surovine, nove gospodarske dobrine.

1. "Začetki" premogovništva v avstrijskem alpskem svetu (brez slovenskega narodnostnega ozemlja)

V avstrijskem alpskem svetu so "najprej" naleteli na premog leta 1526 pri Leobnu in ga skušali uporabiti v innerberških fužinah pri taljenju, a preko poskusov niso prišli.²⁴ Po tem dogodku nimamo za naslednjih 80 let nobenih podatkov o premogu, dokler ne zvemo, da so ga leta 1606 našli pri Münzenbergu blizu Leobna, oziroma da je smel tega leta neki Jonas Camworff iskati premog v vseh notranjeavstrijskih deželah in to potem, ko ga je našel pri Köflachu blizu Voitsberga pri Leobnu. Naslednji kop premoga je bil načet leta 1670 v Dietersdorfu pri Fohnsdorfu, že leta 1672 pa je smel Ivan ^{knec} Adolf Schwarzenberg rudoslediti premog na svojem posestvu na Zgornjem Štajerskem; skušali so ga uporabljati v njegovih fužinah, vendar je kmalu vse utihnilo. Po daljšem premoru so pričeli živahneje rudoslediti premog šele v dobi prebujajočega se merkantilizma. Tako so naleteli leta 1716 na premog pri Voitsbergu²⁵, leta 1726 je "odkril" ta važni mineral notranjeavstrijski vladni svetnik Jošt Gašper Mürwald²⁶ (tudi; Lierwald) in si pridobil

dovoljenje, da je smel iskati premog na Štajerskem. Vendar se je omejil pri svojem delu le na Zgornje Štajersko od Eibiswalda proti severu.

Ne preseneča nas dejstvo, da so najčeseje iskali premog okoli Leobna, se pravi, dovolj blizu raznih fužin, znanih velikih petrošnikov oglja. Toda do uporabe premoga, še bolj pa do učinkovitega pomagala pri taljenju rud, do koksa, je bilo tem in drugim fužinam še zelo daleč.

2. Prva uporaba premoga na Slovenskem - v lekarnah

Do sedaj ugotovljeni "začetki" izkoriščanja premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju so bolj skromni in segajo vsaj tja v prvo polovico 17. stoletja. "Sanguis draconis" ali zmajeva kri in premogova kri, kakor so pri nas najprej imenovali premog,²⁷ je našla prve gospodarske (v bistvu zdravilniške) koristnike prav v lekarnarjih. Tako bi mogli kupiti - da navedem samo nekaj primerov z ožjega dela slovenskega ozemlja - premog (seveda zdrobljen v prah) v lekarni Novomeščana Jakoba Muharja že najpozneje leta 1640, enako še vedno tudi leta 1659, v lekarni Ljubljčanana Franca Cirianija najpozneje leta 1647. Pregled ljubljanskih lekarn Henrika Pempfurtha, Ludvika Hauensteina in Dominika Brogiola v letu 1658 bi dokazal, da so imeli vsi v zalogi to čudovito kri. Za njimi nista zastajala niti Dominik Anadori in Ana Marija Frey leta 1678.²⁸ Spričo tega niso potemtakem Valvasorjeve vesti iz leta 1689 o "premogovi krvi", ki da jo kopljeje blizu Strahovelj pri Zagorju ob Savi,²⁹ nič več novost. V lekarni živosrebrnega rudnika v Idriji so prodajali celo še leta 1769 premogov prah,³⁰ seveda le v majhnih količinah.

Tu mi ne gre za to, da bi ugotovil z vso možno točnostjo količinski, časovni in zemljepisni obseg lekarniške uporabe

premoga. Važneje se mi zdi, odgovoriti na vprašanje, od kod je prišel premog v naše lekarne. Najverjetneje je, da je prišel v lekarne severnih predelov slovenskega ozemlja iz zalog koroških in štajerskih slojev, v lekarne osrednjih in južnih področij pa iz Zasavja, s Krasa, Kočevja itd., pač od tam, kjer so morale grude premoga na površju tako izrazito, da si mogel pridobiti z najenostavnejšimi tehničnimi pripomočki in z najmanjšim fizičnim naporom zadostne količine premoga za lekarniško prodajo.

I.

ODNOS MERKANTILIZMA IN
FIZIOKRATIZMA DO PREMOGA TER
UVAJANJE NOVE SUROVINE V NAŠE
MANUFAKTURE

Po tem prav kratkem uvodnem orisu našega lekarniškega "premogovništva" v stoletju 1640-1740 prehajam v obdobje bolj dinamičnega in gospodarsko pomembnejšega iskanja premoga. Posledice te aktivnosti so bile tako važne, da imajo znatno več kot samo komaj zaznavni krajevno zgodovinski pomen. Postale so namreč sestavni del slovenske gospodarske zgodovine.

1. Osamljeni pionir Franc Rakovec-Raisersfeld
in reška čistilnica sladkorja

Ko sta se merkantilizem in kmalu za njim fiziokratizem nekako po letu 1720 pričela močneje uveljavljati tudi na slovenskem ozemlju, je začelo zanimanje za premog hitreje naraščati. Toda zaradi različnih neugodnih okoliščin (šibko razvite in redko posejane manufakture, tehnična zaostalost, skromen narodni dohodek, splošni konservativizem) je njegova uporaba le stežka in z odporom našla pot v tiste obrate, ki so uporabljali ogenj v svojem proizvodnem postopku.

Po nekem poročilu³¹ je bila notranjeavstrijska komerčna komisija že dne 25. junija 1727 obvezana, iskati premog na

Koroškem in Kranjskem. V virih nisem nikjer našel na poročila o učinku tega dekreta; sploh je veliko vprašanje, kakšne uspehe je komisija dosegla. Glede slovenskega ozemlja je znano, da so, brez zveze z dekretom, premog ponovno "odkrili" blizu Zagorja ob Savi leta 1736 ob priliki urejanja Savine struge zaradi boljše plovbe,³² nekako dve leti pozneje menda tudi že pri Vremah na Krasu.³³

Zagorski sloj premoga si je ogledal prav iz bližine tudi Franc Rakovec-Raigersfeld, znani merkantilist in svetnik komore in reprezentance v Ljubljani, in to v septembru leta 1749.³⁴ Čeprav je znal ceniti premog kot napreden gospodarstvenik, ga ni mogel takoj izkoriščati; tudi prodati ga ni imel komu. Šele januarja 1752 je naročil tamkajšnjim kmetom, naj ga nakopljejo manjšo količino. Nakopali so mu okoli 85 kg. To količino je poslal v dar in preizkus znancu Arnoldu, ravnatelju čistilnice sladkorja na Reki,³⁵ manufakturi, ki so jo utemeljili napredni Holandci leta 1750. Arnoldu je kakovost premoga ugajala in za potrebe svojega obrata ga je hotel imeti še več.

Cesarica Marija Terezija je že v prvem privilegiju čistilnici iz leta 1750 dovolila družbi, da sme za potrebe obrata iskati in dobiti v last primerna ležišča premoga. Ker ni nobenih poročil o tem, da je čistilnica uporabljala premog v svojem obratu od samega začetka, domnevam, da so prvotno kurili z lesom. Ko so dobili v preizkus zagorski premog, so prosili 12. avgusta 1755 politične oblasti za prost prevoz premoga od Zagorja do Reke; plačali bi le nekaj malega mitnine.³⁶ Ker je izkušnja pokazala, da bi bila dobava premoga iz oddaljenega Zasavja vendarle predraga, se je čistilnica, kot bomo zvedeli pozneje, preusmerila na bližnje novo odkrite in izdatne sloje kraškega premoga.

Rakovec-Raigersfeld se ni zadovoljil s tem začetnim uspehom, temveč je storil pomemben korak dalje: dne 11. novembra 1755 je prejel pravico kopanja premoga na Pešenku pri Zagorju.

Nekaj pozneje je prejel ležišče tudi v last.³⁷ S tem je postal dejansko prvi lastnik in pravi eksploataator "premogovnika" v industrijske namene na slovenskih tleh vobče in začetnik zagorskega rudnika še posebej, čeprav je bilo vse skupaj seveda zelo majhno. Izkop je bil skromen: dne 17. januarja 1756 je prejel iz Zagorja 20 sodov premoga z netto težo 10,8 ton. Vso količino so mu nakopali štirje kmetje v petih dneh. Polovico je obdržal zase (morda za potrebe svojega gospodinjstva?), polovico je pa spet poslal Arnoldu na Reko. Franco Reka je bil premog sorazmerne ceni: 56 kg je stalo le 45 kr 2,5 groša (v Ljubljani ista količina okoli 20 kr). Februarja so še kopali premog za Rakovca, a količine niso znane.³⁸

Zato je skoraj gotovo, da je prav pod vplivom teh dobav in rafinerijine vneme glede iskanja premoga v bližini Reke prejela Intendencia za Goriško in Trst s sedežem v Trstu dne 6. decembra 1756 nalog, naj navede kraje na svojem območju, kjer je mogoče "najti" premog.³⁹

Po Rakovčevi smrti leta 1760 je postal lastnik zagorskega kopa dne 23. julija 1766 Marko Anton baron Polhograjski, za njim pa 13. septembra 1771 Franc Jožef Kline celo lastnik področja med št. Lambertom, Čemšenikom, Sveto planino, Savo in Štajersko mejo. Dne 10. aprila 1777 je prejel novo ležišče v hribu Velna nad Zagorjem še Jakob Anton Wintershofen.⁴⁰ Za tem poslednjim lastnikom, ki enako kot prejšnja dva verjetno ni mnogo nakopal ali morda sploh nič (v virih ni nobenih nadaljnjih omemb), je nastal dolg premor v izkoriščanju premoga v Zagorju; trajal je domala 20 let.⁴¹

2. Razširitev zanimanja za premog s pomočjo merkantilističnega in fiziokratskega dekretiranja

Kakor so v glavnem v dobi 1720-1740 uradni spisi gospodarske vsebine polni merkantilističnih misli, tako so podobni

spisi iz časa 1740-1780 poleg teh še polni fiziokratsko usmerjenih teženj, na primer za nas važnih zahtev, naj se omeji izsekavanje gozdov za potrebe fužin, steklarn itd. in naj se v zameno za les raje uporabljata premog in šota.⁴² Toda napredek je bil počasen.

Na Češkem in Moravskem (tu so "odkrili" premog leta 1463) se že zgodaj, že leta 1575 priporočali, naj se varčuje z gozdnim zakladom in naj se zato raje uporablja les, toda šele junija 1766 so tam res že talili steklo s premogom.⁴³ Dalje so pričeli kopati v avgustu 1758 premog v večjih količinah v Münzbergu pri Leobnu in v avgustu pri Thalernu blizu Kremsa; do konca leta so pri Thalernu nakopali 229,6 ton premoga in ga uporabljali za žganje opeke v Simmeringu pri Dunaju. Čeprav je prenehal rudnik z delom že 1760, oblasti niso prenehale propagirati uporabo premoga.⁴⁴ Tako so morale od 1. 1763 dalje vse opekarnе na Dunaju in v njegovi okolici kuriti svoje peči s premogom, cesarska opekarna v Simmeringu seveda že od 1. 1760 dalje.⁴⁵

Mi nevažno vedeti, da so na Sonnbergu pri Guttaringu v srednji Koroški odkrili premog že 1. 1735, vendar ga takrat še niso uporabljali.⁴⁶ Moral je priti december 1764, da so ga ponovno "odkrili" in da so tja poklicali dva nizozemska poklicna rudarja. To je prvi pomembnejši in po dosedanjih raziskavah sodeč tudi edini kop tega časa na Koroškem.⁴⁷ Naslednjega leta je naletel na premog tam v bližini tudi baron Egger.⁴⁸

Zaradi teh začetnih uspehov se oblasti za Koroško dne 2. januarja 1766 določile, da bo nagrajen, kdor bo uporabljal premog pri predelovanju železa.⁴⁹

V množici odredb terezijanskega časa (1740-1780), ki so zadevale pospeševanje uporabe premoga, ki so dalje nudile obrtnikom in "tovarnarjem" razne ugodnosti in ki so končno predstavljale sploh del celotne velike skrbi državnih oblasti za čim hitrejši gospodarski napredek (in razkroj cehovstva),

je zelo velikega pomena tudi dekret, ki je izšel 2. januarja 1766 in bil objavljen 27. januarja v Wiener Zeitung št. 15 z vladaričinim podpisom. Določal je, da sme tudi premog iskati v Avstriji vsakdo, kdor si le prikrbi rudosledno pismo. Z njim si je pridobil slehernik pravico in pooblastilo, da je smel tudi na tujem zemljišču kopati premog in ga uporabljati po svoji volji. Tudi zemljiški gospod se je moral oskrbeti s takim pismom, moral pa je nemudoma pričeti z delom. Dalje je bilo določeno, da bo vsak fužinar in tisti, ki ima opravka z železom, prejel nagrado 50 fl in meščanske ter mojstrsko pravico, če bo pokazal prednosti premoga in jih posređeval še drugim, vendar morajo mešati najmanj $\frac{2}{3}$ premoga in $\frac{1}{3}$ oglja.⁵⁰

Po tem je izšlo še nekaj podobnih odredb.⁵¹

Pri nadaljnjem napredku premogovništva naj še zlasti močno podčrtam aktivnost kmetijskih družb. Dne 14. julija 1766 je izšla v Gradcu odredba, ki je jamčila "najditelju" premoga na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem primerne nagrade in odredila, naj se opravi začetno kopanje na državne stroške.⁵²

Takoj po tej odredbi je pater Steiz, ki ga je poslala štajerska kmetijska družba, res odkril premog najprej pri Greisseneggu pri Voitsbergu (tu ga je našel Anton Weidinger že 1. 1761⁵³), potem še na Konjiški gori med Konjicami in Žičami. Za nagrado je prejel v septembru 1766 zlato medaljo, vredno 24 dukatov.⁵⁴ Ob istem času, to je poleti 1766, je ta kmetijska družba ponovno poslala na raziskovalno pot še Ignaca Geista. Tudi Geist je naletel na premog v okolici Greissenegga.⁵⁵ Priključil se mu je še abbé Poda. Oba skupaj sta izsledila premog v Reinu v graški okolici, v Voitsbergu itd., končno pri Lankowitzu. Abbé Poda je takoj nato še sam odšel na Konjiško goro in ga seveda našel tudi tam. Ignac Geist je 1. 1767 odkril premog pri Stiwolu in v bližini Gradca.⁵⁶

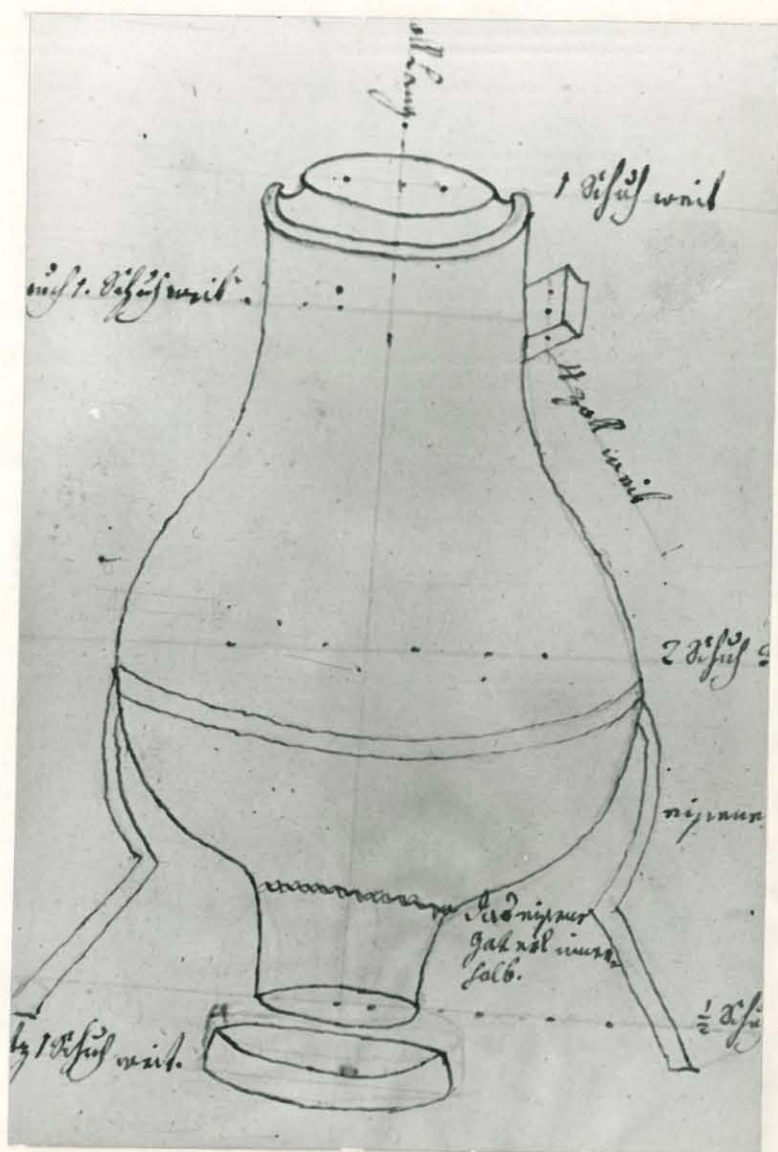
Ko je mariborski okrožni uradnik Langenmantel septembra 1767 opozoril štajersko kmetijsko družbo, da je mogoče najti premog v hribu blizu Maribora,⁵⁷ je takoj prispel pater Steiz

in ga izsledil blizu Ruš, bolje rečeno, ponovno odkril, ker ga je pred njim našel še slovenski mestni kaplan Matija Friedrich, mariborski mestni župnik Ferdinand Wassermann pa je iskal dovoljenje, da bi ga smel kopati.⁵⁸ Pater Steiz se je potem napotil istega leta 1767 po nalogu Štajerske kmetijske družbe v bližino žičkega samostana in odkril premog na Hribu sv. Neže. Od tod se je usmeril proti Šoštanju, kjer je tudi izsledil ležišče premoga. Svojo raziskovalno pot je zaključil tega leta v Zagorju,⁵⁹ kjer pa seveda že zdavnaj ni bil več prvi, ki je tu naletel na premog. Na Hribu sv. Neže je našel premog tudi varaždinski kovaški mojster Jakob Böttinger l. 1768, prav takrat še na Pohorju nad Ružami, končno l. 1769 na hribu med Žičami in Konjicami,⁶⁰ torej na samih znanih mestih.

Na osnovi najdb na Zg. Štajerskem se je ustanovila l. 1768 premogokopna družba, ki je imela kope pri Judenburgu, Leobnu in Voitsbergu. Bila je kratkotrajnega značaja, ker je prenehala delovati še v teku leta 1769.⁶¹ Leta 1772 je prejel Ivan Heipl, podjetnik v Bistrici, lastninsko pravico nad vsem štajerskim premogom. Nekaj časa je kopal v Leobnu, Ian-kowitzu in Oberneudorfu, vendar je njegova aktivnost kmalu prenehala.⁶²

Leta 1766 so našli premog na Tirolskem,⁶³ leta 1767 na več krajih na Koroškem,⁶⁴ tudi v Gmündu blizu Spittala na Dravi; tega so dali v preizkus koroški kmetijski družbi.⁶⁵ Leta 1770 ga je našel blizu Bleiberga pri Beljaku tudi rudarski svetnik Fuchs.⁶⁶

Leta 1768 je bilo ukazano goriški kmetijski družbi, naj pazi na premog.⁶⁷ Da so se tam res našle najhne leče lignita, nam izpričuje prošnja gozdnega mojstra Lenarta Buglionija z dne 18. decembra 1763, da bi smel kopati premog v goriških in tribušenjskih gozdovih.⁶⁸ Ko so naslednjega leta odkopali nekaj premoga pri Tolminu, so ga dali v preizkus dr. Scopoliu v Idriji; ta je ugotovil z analizo, da to ni pravi premog.⁶⁹ Leta 1769 je dovolilo tudi goriško glavarstvo premijo 25 fl

Fotografija originalne skice prve peči na premog iz l. 1767.

O prvih železnih pečeh za ogrevanje stanovanj v Ljubljani čitamo v spisih iz l. 1767. V Celovec je prispela prva taka peč po ukazu vladarice 5. marca 1767 (Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 221, 240). Model na Koroškem zboljšane peči so poslali iz Celovca v Ljubljano 12. novembra 1767 (DAS, Reprezentanca in komora, CC, S-30-1). Kmalu so poslali še 12 podobnih peči. Vsaka je bila visoka 96 cm, premer gornje odprtine je znašal 32 cm, širina buče nad trinožcem je merila 64 cm; nad odprtino je bila nameščena železna rešetka, pod njo pa prsten podstavek s premerom 32 cm (premer spodnje odprtine 16 cm). Peč se je napolnila takole: poklopec na vrhu so sneli, v peč naložili premog ali šoto in poklopec spet zaprli. Z drobnim peskom ali klejem, ki so ju nasuli v obod poklopca, so zamašili vse vrzeli, da ni uhajal plin (Ibidem, Celovec, dne 29. julija 1768). Postopek je torej utegnil biti podoben postopku z likalnikom na oglje: na prostem si naložil, zakuril in počakal, da so plini izpuhteli, nato si peč prenesel v stanovanje. Zdi se, da mnogi lastniki peči tega niso vedeli in nalagali v peč kar v stanovanju (od tod mnogo pritožb zaradi slabega zraka in plinov). Nakup peči je bil malenkosten. Če se je tudi na Dunaju dogajalo, da so gospodarji odpovedali stanovanje stranki, ki je uporabljala premog (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 3020), kakšen odpor moremo pričakovati šele v Ljubljani!!

Maja 1796 so spet sprožili vprašanje železnih peči za ogrevanje stanovanj (Ibidem, spis št. 4657). Glavna težava je bila v tem, kako odpraviti izpuh plinov, kajti več in več ljubljanskih družin je želelo kupiti te peči (Ibidem, fasc. št. 1619, spis št. 9569 z datumom 15. oktobra 1796). Tako je bila že v septembru poslana v Ljubljano za vzorec taka peč (Ibidem; poslal jo je Jožef Octilo Goldhann z Dunaja, železninar "Pri zlati lopati". Peč je bila težka 132,5 kg; v Ljubljani so jo prodajali po 30 fl 17,5 kr).

v Hrvatskem Zagorju. Naslednjega leta je spet našel premog na dveh krajih v bližnji in daljni okolici Varaždina, končno l. 1770 še enkrat v bližini tega mesta.⁷⁸ Nekaj pozneje, namreč leta 1786, ga je odkopal Franz Buchholz, rudarski mojster v Königsbergu, na raznih krajih v bližini Ivaneca, pri Gotalovcu, v Peklenici, na desni obali Mure v višini Ormoža in drugje.⁷⁹

3. Zanimanje za premog v splošnem ponusti

Po teh prvih naporih in delnih uspehih je nastopilo zatišje glede propagiranja premoga. Glavni vzrok je bil gotovo v tem, da ni bilo velikih stalnih odjemalcev, da ni bilo tržišča. Zato so podatki iz desetletja 1780-1790 (Jožef II.!) o premogu redkejši. Sicer so pa mnogi evropski dogodki tudi v Avstriji našli specifičen odmev (francoska revolucija) in odvrčali pozornost vlade od drobnih problemov, med njimi od premogovništva. Vse to nam dovolj lepo tolmači notranjeavstrijski odlok z dne 25. junija 1784, da se prepuščajo premogovniki innjihovo izkoriščanje zgolj privatni podjetnosti.⁸⁰ S tem se je država odrekla dosednji podpori.

Samo na nekaterih krajih na Krasu je bil položaj drugačen; toda o tem bom več pisal na drugem mestu te razprave.

Marca 1784 je bilo treba pripraviti za Collegium Nazarenum v Rimu zbirko mineralov, ki jih je takrat premogla Avstrija. In res je Franc Lampe poslal mesec dni pozneje rudarskemu uradu v Idriji premog zanj. Z veliko verjetnostjo se more trditi, da je bil ta nakopan na Krasu ali vsaj na Goriškem, kjer so tudi našli leče lignita, ker bi sicer 23. julija 1784 Lenart Buglioni, gozdarski mojster v Gorici, ne zaprosil za rudesledno pravico v njeni okolici. Poleg kratke vesti, da je l. 1784 kopal premog blizu Sabotina neki Morelli, zvemo, da je skoraj sočasno z njim želel Gotlieb Hochkofler iz Trsta, da se mu dovoli kopati premog

za žganje apna. Za svojo peč je prosil 10-letni izključni privilegij, a ga ni prejel. Dne 27. oktobra 1786 je prosil za (novo?) ležišče premoga blizu Senadolic.⁸¹ Čeprav ni nadaljnjih podatkov o tem premogu, morem s dokajšnjo gotovostjo trditi o podjetniku, da ga je poleg lastne uporabe vozil tudi v Trst in ga oddajal raznim strankam.

4. Bistveno važni napredek v desetletju 1790-1800

Vsi podatki, ki sem jih nanizal v zgornjih odstavkih, nam jasno govore, da je sicer obstajalo zanimanje za premog nepretrgano skozi ves čas od Rakovca dalje, da je pa bila sestavljena ta kontinuiteta bolj iz posameznikov, bolj - da se tako izrazim - iz razpršenih posameznih točk in ne iz neprekinjene ter bolj ali manj debele črte. Prav v desetletju 1790-1800 so se pričele točke gostiti. Uspehi s premogom drugje v Evropi in težnja po ceneni proizvodnji, to je po konkurenčnosti in s tem po večjem dobičku, so bili tisti vzroki, ki so vplivali na to, da je postajal premog kot surovina tudi pri nas vse bolj vpliven gospodarski faktor, - saj ga že skoraj niso mogli več pogrešati, - premogovniki pa samostojna pridobitna dejavnost.

Najprej so se organizirali v tej smeri rudniki na zahodnem obrobju slovenskega narodnostnega ozemlja. Zato dajejo osnovni ton razmahu premogovništva v navedenem desetletju prav kraški premogovniki in to v glavnem iz sledečih dveh razlogov: 1. Kot stalni in največji kopač ter potrošnik se je uveljavila čistilnica sladkorja na Reki, 2. Ugođen zemljepisni položaj kraških rudnikov je omogočil, da se je tržišče bolj in bolj širilo (Trst in drugi kraji). Premogovniki na ostalem slovenskem ozemlju so se razvijali drugače. Tako nam kaže splošna slika razvoja premogovništva v navedenem desetletju nekakšno dvotirnost.

Naj se najprej omejim na Kras.

Ko so zaradi neugodnega transporta in visokih cen prenehale prej omenjene pošiljke premoga iz Zagorja na Reko, se je čistilnica preusmerila v začetku leta 1758 na kraški črni premog. Dne 31. januarja tega leta je bil poslan na Reko na stroške rafinerije neki kopač iz idrijskega rudnika. Nedvomno je iskal premog, sicer bi se ne pritožil 14. maja 1760 lastnik gospostva Podgrad, Ivan Ferdinand pl. Petazi, da mu reška čistilnica, ki koplje premog na njegovem ozemlju v Škofljah, ne nudi nobene koristi ali odškodnine za kopanje premoga. Iskal je zaščito pri rudarskem sodišču v Idriji, a je bila pritožba dokončno zavržena dne 10. marca 1766.⁸² Zdi se, da so povečali rudosledno dejavnost na Krasu posebno po letu 1775. Ker rafinerija sama ni imela sposobnega veščaka in nadzornika za kopanje premoga, se je obrnila leta 1778 na idrijskega rudniškega nadzornika Franca Lampeta z željo, naj prestopi v njeno službo. To se je tudi zgodilo. Čistilnica se je zlasti lotila kopanja premoga v Vremah.⁸³

Vremski rudnik premoga je bil sestavljen pravzaprav iz dveh jam, ki sta nosili ime po bližnjih naseljih. Prva se je imenovala Famlje in je bila starejša, druga se je imenovala Škoflje in je bila mlajša, a je imela boljši premog. Dne 1. decembra 1778 je prejela čistilniška družba prvo pravo rudosledno pismo za premog na polju Loka pri Famljah, dalje prav ob ponikalnici Reki pod vasjo Vremski Britof, končno na hribu Gaberk. Vsa tri nahajališča so bila na ozemlju ^{gospodstva} Senožeče.⁸⁴ Gotovo ni pretirano reči, da ima prav Lampe glavno zaslugo za "odkritje" in eksploatacijo vemskega premoga. Zaradi vse večje potrošnje je prejela družba dne 8. aprila 1780 drugo rudosledno pismo za premog v območju kraja Na dolih, ki je spadal v postojnsko gospostvo, tretje pismo z istim datumom ji je omogočilo pri kraju Zupena pod Goričico kopanje v gospostvu Senožeče. Vzorce teh premogov je poslal Lampe tudi v Idrijo.⁸⁵

Sistematično kopanje v Škofljah se je pričelo šele leta 1796. Čeprav ni konkretnih števil o nakopani količini premoga

v rafinerijinih kopih od 1778 do 1796, se da iz sledečih štirih znanih dejstev sklepati na sorazmerno velike "proizvodnjo" premoga v njenih rudnikih: 1. Premog so vozili iz Škofelj v precejšnjih količinah v Trst za kritje tankajšnjih potreb; 2. Ta premog je postal znan tudi v tujini in ga je prišla leta 1796 iskat celo neka ladja z Malte ter ga vkrcala 187,6 tone (za 56 kg je plačala 44 kr kupnine; kdo je bil kupec, ni navedeno); 3. Viri poročajo o tožbah, da se je nakopičilo pri rudniku več sto ton premoga brez možnosti, da bi se mogel kamorkoli prodati, ker čistilnica ne more sama vsega potrošiti;⁸⁶ 4. Statistični podatki, ki nam tečejo šele od leta 1797 dalje, pričajo, da je potrošila čistilnica sledeče količine premoga:⁸⁷

leta 1797 ...	854,0 tone
leta 1798 ...	502,6 tone
leta 1799 ...	93,5 tone
leta 1800 ...	37,4 tone
leta 1801 ...	37,6 tone
leta 1803 ...	4,5 tone

Kompanija je imela dele v rudnikih organizirano že bistveno drugače v primeri z dotakratno prevladujočo prakso: v rudnikih niso več delali samo kmetje, ampak tudi že pravi mezdni rudarji. Poročilo, ki obširno in konkretno govori o rudarjih, je sicer šele iz leta 1798, toda iz besedila je možno docela jasno razbrati, da je tako stanje vladalo v rudnikih že najmanj 10 let (pri vsem tem moramo vedeti, da je bila čistilnica tudi lastnik rudnikov železa in fužin!). Poročilo pravi, da so kopače sestavljali pravi rudarji (Bergleute) in podložniki (Unterthanen), ki so za svoje delo zaslužili dnevno po 30 kr, od tega 21 kr za osemurno izmeno, posado ali šiht, 9 kr za popoldansko štiriurno polizmeno. Ker je z letom 1798 čistilnica zmanjšala delo v jamah, so bili mnogi domači rudarji reducirani za nedoločen čas.⁸⁸ Vsaj leta 1798, prav gotovo pa že pred tem, je bil rudniški ravnatelj Gašper Dekleva, ki je bil takrat tudi župan v Vremah.⁸⁹ Potemtakem gre tu nedvomno za delitev dela na

osnovi, kakršno so prakticirale tudi druge manufakture tistega časa.

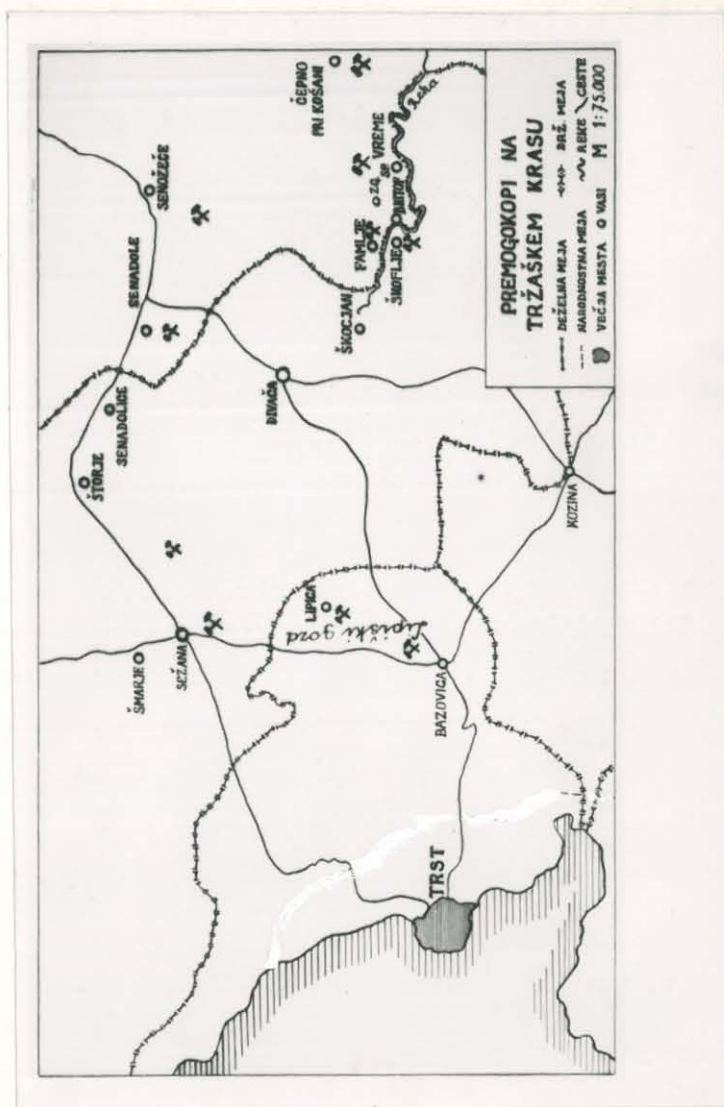
Zdi se, da je pričela z letom 1804 v rafineriji naraščati potrošnja vremškega premoga in da so morali zaradi tega izslediti nova ležišča. V tem me potrjujeta sledeči dve poročili: prvo navaja za Škoflje in Famlje za čas od 1. februarja do 30. aprila 1805 višino izkopa z 910,7 tone, drugo navaja za čas od 1. avgusta do 31. oktobra 1805 izkop v obeh jamah z 226,3 tone. Ker sta oba podatka nedvoumno verodostojna,⁹⁰ se more iz tega sklepati, da se je tržišče za vremski premog spet znatno razširilo. Tu je treba navesti poleg čistilnice nedvoumno tudi Trst.

Ponovno moram poudariti, da je bil Trst zanesljivo tržišče za kraški premog. Dokaz več je to, da je pričela že v aprilu 1782 izkoriščati tržaška čistilnica sladkorja dva svoja lastna premogovnika. Kot prvi je bil načet kop v gozdu pri Lapiči, drugega so odprli v okolici Bazovice. Oba sta bila za tedanje pojme bogata premoga dobre kakovosti.⁹¹ Manjkajo le podatki o višini izkopa, številu kopačev in podobno. Bila sta kmalu opuščena; točnejši datum opustitve ni znan. Premog v Trstu niti ni bil predrag. Rafinerije na primer je stal izkop 560 kg premoga le 19 kr, dovoz iste količine v Trst 34 kr. Prodajna cena za to količino bi utegnila biti 1 glđ.

Iz vsega, kar se ve o premogovnikih v 18. stoletju na Slovenskem sploh in v čistilniških Vremah še posebej, nedvoumno sledi, da je bil vremski premogovnik naš najmočnejši premogovnik v tem stoletju in reška čistilnica največji producent in potrošnik slovenskega premoga.

Po letu 1805 je nakopana količina spet nazadovala. V času obstoja Ilirskih provinc so ga kopali le še po malem (konkretne številke se năkjer ne navajajo).⁹² V času po umiku je rafinerija vremski premogovnik sploh opustila.⁹³

Vendar so na Krasu po malem kopali še dalje. Kot prvega

Slika št. 4

Težišče premogovnikov v saledju Trsta je ležalo v kopih ob ponikalnici Reki. Manjši "rudniki" pri Bazovici, Lipici in Sežani so bili hitro izčrpani in zato tržaškim manufakturam niso nudili prav izdatne pomoči.

naj omenim Franca Lukmana, upravitelja gospostva Podgrad, ki je prejel dne 29. februarja 1808 rudosledno pravico za premog okoli Sežane in Štorij.⁹⁴ V letih 1815 in 1816 so trije interesi ponovno kopali premog pri Lipici. Najšibkejši med njimi je bil Ignac Hagenauer, ki ga je nakopal leta 1815 le eno samo tono, naslednjega leta pa trud opustil. Močnejša je bila zapuščinska masa Štefana Mörtla, ki je leta 1815 nakopala 11,2 tone premoga, nakar je kop opustila. Najmočnejši je bil vsekakor Vivante, ki je v obeh letih skupaj nakopal 205,6 tone premoga; potrošila ga je tržaška rafinerija sladkorja, last tvrdke J. C. Ritter. Pri Sežani ga je nakopala leta 1816 kompanija iste čistilnice 220,7 tone.⁹⁵ Za isto leto vemo še to, da ga je pri kraju Grebani v okolici Podgrada kopal tudi Jožef Eggenhofer.⁹⁶ Leta 1827, torej leto dni potem, ko se je razšla družba reške čistilnice sladkorja, je ponovno pričel po malem kopati premog v Škofljah podložnik Anton Muha iz Iokov.⁹⁷

Tak je bil torej razvoj kopanja premoga na Krasu, na zahodnem obrobju slovenskega narodnostnega ozemlja. V notranjosti in na vzhodnem obrobju je šlo premogovništvo nekoliko drugačno pot in sicer takšno, kakršno mu je narekovalo tukajšnje tržišče, to se pravi, predvsem fužine. Tu ni bilo nobene osrednje vodilne manufakture, podobne reški čistilnici, ki bi samoiniciativno, brez državne podpore in le s svojimi zahtevami po kritju lastnih potreb izzvala večanje izkopa premoga. Tu so bili storjeni nadaljnji koraki precej pod vplivom priporočil raznih dekretov. Ko se je pa premog pričel že izdatneje uporabljati, je šla petrošnja bolj v širino kot v globino: petrošniki so se številčno pomnožili, ne da bi se pri tem intenzivnost kopanja bistveno povečala.

Prva ponovna cesarska zapoved glede uporabe premoga je bila objavljena šele dne 18. decembra 1795. V njej je pisalo, da so premogovniki oproščeni dajatve desetine in da so zaradi olajšanja dovoza in prodaje tega minerala vse vožnje proste plačevanja cestnih mitnin za tri leta. Zaradi vedno večjega

pomanjkanja lesa in s tem tudi oglja so se spodbujali podjetniki k uporabi premoga in šote; obojega naj bi se posluževali vsaj do polovice ali tretjine. Fužinarjem je bilo ukazano, da se morajo posluževati sploh samo premoga. Ukaz je seveda upošteval stvarne težave, namreč veliko oddaljenost rudnikov od industrijskih središč in okoliščino, da je bilo marsikje pravzaprav lesa še kar dovolj. Pivovarje in žganjekuhe je bilo treba še posebej poučiti o gospodarski izrabi premoga in preureditvi peči na kurjenje s premogom.⁹⁸ - Prvi stavek je bil v obliki dekreta objavljen že 20. novembra 1795; dne 18. decembra je bil le priključen ostalemu delu zapovedi.

Priznati je treba, da je prehitel te dekrete Korošec Ivan Obersteiner s tem, da je prejel že leta 1793 v last ležišče premoga na nam že znanem Sonnbergu v srednji Koroški in da je nakopal v letih 1797-1801 manjše količine premoga (od 26,2 tone do 81,7 tone).⁹⁹

Na slovenskem narodnostnem ozemlju je bil razvoj takle: Na osnovi dvornega dopisa z dne 27. novembra 1795, kjer se navajajo dobri uspehi pri taljenju železa s premogom drugod v dednih deželah, je rudarski urad v Ljubljani spodbujal najmočnejšega in zato najbolj znanega fužinarja Leopolda Ruarda,¹⁰⁰ naj tudi on vpelje to novost. Res mu je fužinar že 19. decembra sporočil, da je odkril premog v Tomkovem borštu pod Čemšeniškim hribom pri Zagorju; v istem dopisu je tudi prosil za podelitev lastninske pravice. Štiri dni pozneje, dne 23. decembra, je Ruard že prejel prvo jamsko mero.¹⁰¹ Do 10. januarja 1796 je prosil, naj se mu dajo v last tri nove mere v Zagorju. Čez šest dni je res prejel po eno jamsko mero na gmajni v Velni, pod hribčkom Podhosca blizu cerkve sv. Marjete, na Šemniški gmajni pod Jablanščkom.¹⁰²

Okoliški kmetje, ki jih je najel Ruard za kopanje, so se že v januarju lotili dela; v vsem letu 1796 so nakopali 152,9 tone premoga. Podjetnik ga je sam potrošil 12,7 tone v svojih fužinah na Savi pri Jesenicah, ključavničarjem, kovačem in

drugim kupcem v Ljubljani ga je prodal 4,6 tone, lastniku ljubljanske suknarne Desselbrunnerju pa 18,6 tone. Iz tega sledi, da mu je ostalo konec leta v zalogi še 117 ton ali skoraj 77 % premoga.¹⁰³

S premogom, ki ga je dal pripeljati na Savo, je pričel Ruard kmalu po 27. februarju 1796 eksperimentirati pri taljenju železove rude.¹⁰⁴ Poskus je sicer uspel, vendar je fužinar še dvomil, da bi imelo taljenje s premogom vidne prednosti pred taljenjem z ogljem. Pozneje je napravil še nekaj poskusov s premogom tako na Savi kot v Pasjeku. Njegov dvom je bil ekonomsko utemeljen tudi zaradi dejstva, da ga je vsakih 56 kg premoga, pripeljanih na Savo, stalo preko 1 glđ, torej trikrat več, kot je stala ista količina premoga Desselbrunnerja v Ljubljani. Temu je prodal Ruard 56 kg premoga po 21 kr, drugim ljubljanskim kupcem po 24 kr. Leta 1799 je stala enaka količina pri rudniku izjemoma celo le 5 kr, kar je dvanaestkrat nižje od jeseniške cene.

Ljubljanske rudarske oblasti so še naprej propagirale premog. Belopeškim fužinam so namignile kmalu po 16. januarju 1796, češ če že Ruard uporablja premog, bi ga mogle tudi te.¹⁰⁵ Toda iz oddaljene Bele peči ni bilo nobenega odgovora, čeprav je znano, da zaradi pomanjkanja lesa njihove fužine niso bile ugodnih možnosti za bodočnost.

Ruardu je sledil v začetku februarja drugi fužinar, Katarina Steiss,¹⁰⁶ ki je imela svoje obrate v Krki na Dolenjskem. Rudosledno pravico za premog je prejela dne 15. februarja v kraju Dole v fari Gornja Krka.¹⁰⁷ Ker ji je bilo dovoljenje 8. aprila¹⁰⁸ podaljšano, pomeni, da do takrat še ni pričela kopati premoga. Novo tako dovoljenje je prejela 30. maja v kraju Grič pod Ješčevjem v mirenski fari; dne 1. avgusta je prejela prav tam še eno jamsko mero.¹⁰⁹ Dala je nakopati manjšo količino premoga in je napravila z njim nekaj poskusov,¹¹⁰ a ga vsaj do februarja 1797 še ni uporabljala v znatnejših količinah.¹¹¹

Če se ga je pa že posluževala, je poskuse prav kmalu opustila.

Šele Joahim Steiss, fužinar v Zagradcu ob Krki, ki ga je nskopal v prvem četrtletju 1797 že 16,8 tone, ga je manjši del porabil zase, druge pa podelil raznim kovačem brezplačno za poskuse.¹¹² Pozneje so ga drugi zgledi spodbodli, da je 15. januarja in 8. avgusta 1800 znova zaprosil za radosledno pismo v Griču pod Leščevjem za premog in železovo rudo.¹¹³

Primeru vseh treh fužinarjev je sledil v aprilu 1796 četrtri fužinar Franc Dionizij Urbančič,¹¹⁴ ki je imel obrat ob Bistrici nad Kamnikom. Naletel je na premog blizu Podgorja pri Zapricah. Takoj je zaprosil za lastninsko pravico in je seveda prejel.¹¹⁵ Zanj se le za leto 1801 navaja konkretna količina nakopanega premoga: 1,6 tone.¹¹⁶ Poskus s premogom je hotel napraviti leta 1796 najprej v kovačiji za šibike, vendar je moral namero opustiti, ker mu ni uspelo, da bi pripravil delavce na uporabo premoga. Če bi jih namreč prisilil k temu, je pisal, potem bi se izpostavil nevarnosti, da bi mu le-ti sežgali železo ali napravili kako drugo škodo. Dalje je poskusil uporabiti premog pri kovanju žeblicev. Tu je uspel in ugotovil, da so kovači, ki so uporabljali premog, izdelali enako količino žeblicev v enakem času kot kovači, ki so delali z ogljem. Žeblice so bili enako dobri in med obema vrstama ni bilo nobene razlike. Res so se kovači v začetku pritoževali zaradi premogovih plinov, a so se pozneje pomirili.¹¹⁷

Urbančič ni mogel prav dolgo izkoriščati svojega premogovnika, ker je moral kmalu nato ustaviti delo v kopu zaradi pomanjkanja delavcev.¹¹⁸ Baje ga je stal izkop 56 kg premoga od 51 kr do 1 fl. Kopi niso vsebovali izdatnega premoga; prepustil je svoje pravico do kopanja mestnemu magistratu ljubljanskemu s pogojem, da se mu krije njegova morebitna potreba premoga po "pridelovalni" ceni, če se bo pokazal močnejši sloj.¹¹⁹

V maju 1796 je našel premog na treh krajih okoli Tunjic pri Kamniku še peti fužinar, namreč Ignac Rabič iz Kroke.¹²⁰ Dne

7. oktobra je prejel rudosledno pravico v hribih okoli Tunjic, dalje v Zagorju ob Savi, končno na obeh straneh Save pri Medvodah,¹²¹ torej na treh krajih, kjer so še preje iskali in našli premog.¹²² Dobil je dovoljenje, toda brez prejudica, kajti prvotni lastniki so še vedno imeli pravico, prositi kope v last. Nadalje je prejel Rabič pismo še 14. novembra 1800 (sedaj ga imenujejo tudi "fužinarja" v Železnikih) za oba bregova Save pri Medvodah.¹²³ Ker se podjetnik pozneje ne pojavi več med prosilci, domnevam, da je premog sicer našel in gotovo delal z njim poskuse, a se končno spet vrnil k oglju.

Šesti fužinar je bil koroški podjetnik Maks Tadej grof Egger, ki je nakopal leta 1797 pri Ženeku v Podjurski dolini 27,6 tone premoga in ga uporabil v svojih fužinah.¹²⁴

Prav tega leta je prosil grofov sodeželan Lenart Čičman iz Volšperka za koncesijo, da sme zgraditi cajnarico na premog.¹²⁵ Pozneje, 1. 1804, je prejel v last neki neznan kop premoga, toda namere ni uresničil.

Jabornigove talilnice železa v Tržiču na Gorenjskem so prejele 24. junija 1797 iz Ljubljane ukaz, da morajo odgovoriti na tri vprašanja, ki so zadevala opis načina taljenja železa samo s premogom, dalje taljenja pol s premogom pol z ogljem, končno navedbo količine čistega železa pri postopku samo s premogom in pri postopku samo z ogljem.¹²⁶ Ta vprašanja so bila posledica dvornega dekreta z dne 24. marca 1797, naj se dobe poročila o tem, kako napreduje uporaba premoga v fužinarstvu. Poslali jih niso samo v Tržič, ampak tudi še fužinam na Savi, Javorniku in v Bohinju. Drugi obrati se niso upoštevali. Ruard je odgovoril s Save že 21. junija in popisal svoj postopek taljenja s premogom.

Kot reflektant za premog je nastopil tudi rudnik živega srebra v Idriji. Dvorna komora mu je priporočila že konec leta 1795, naj se že živosrebrna ruda s premogom, zgodaj spomladi 1796 pa je še dodala, naj ga iščejo kar v bližnji okolici Idrije.

Zato so poleti tega leta iskali in našli zanj premog za idrijskim gradom ob potoku Nikovi in v Jeličnem vrhu nad Idrijo. Preizkus je pokazal, da to ni bil pravi premog, čeprav mu je bila najdenina nočno podobna.¹²⁷ Zato je ob istem času predlagal neki Pyrer, naj bi v Idrijo vozili kirchbichelski premog.¹²⁸ Fantastični in ekonomske nemogoči načrt se ni uresničil. Prišlo je do nekega drugega realnega in važnega koraka. Idrija je zaradi lastnih potreb in še neke okoliščine sama poslala svoje rudosledce na raziskovalno delo na - Kras. Ta "neka okoliščina" je bila potreba Trsta po premogu. Tržaški gubernij je obljubil v septembru 1796 kar 100 dukatov nagrade tistemu, ki bi oskrboval tržaško tržišče z zadostnimi količinami premoga.¹²⁹

To je bilo v času, ko je reška čistilnica uspešno kopala premog v Famljah in Škofljah. Toda kljub temu sta bila poslana takoj po tem pismu na Kras idrijska rudosledca Mihael Kobau in Anton Gregorič. Pričela sta z raziskovanjem hribov od Senadol proti Trstu. Po pripovedovanju Senadolcev je že nekaj let pred prihodom obeh rudosledcev z uspehom kopal blizu njihove vasi neki privatnik, ki je pozneje kop opustil (to bi utegnil biti Hochkofler).

Naslednje ležišče, ki ga je odkril Kobau z dvema domačinoma, je bilo med Štorjami in Sežano. Oba domačina sta tam že preje kopala za nekega podjetnika. Ko je ta umrl, je kop prevzela okoli leta 1780 reška čistilnica sladkorja, ki ga je pozneje opustila in prešla na vremski premogovnik, ker je bil bližji in izdatnejši.

Idrijčana sta dalje iskala premog okoli Senožeč v hribih, ki so pripadali knezu Perziji. Ker ga tu nista našla, sta se napotila v Št. Vid pri Vipavi. Zasledila sta dva premogovna rova blizu vasi Polje. Od tod sta se oba skupaj napotila še v Istro (Labin, Pazin, Buzet), kjer je bilo mnogo premoga.

Dve leti pozneje, od 4. do 23. septembra 1798, je raziskovala Kras druga skupina rudosledcev: plavžarski mojster Franc Wernberger in praktikant Anton Krampl, ki so ju spremljali nam

še znani Gregorič in Kobau, dalje še Jožef Eder in Ivan Rupnik, - vseh šest iz Idrije, iz živosrebrnega rudnika oziroma rudarskega urada.¹³⁰

Tako je skoraj gotovo, da je prav s Krasa prišla sredi maja 1799 v rudnik manjša pošiljka črnega premoga, ki so ga izročili obratu za sublimacijo, toda zaradi previsoke cene (1 fl 7 kr za skromnih 56 kg) so uporabo začasno opustili.¹³¹ Zato so se preusmerili konec maja ali začetek junija na šoto. Za poskušnje so narezali v okolici Bistre in Vrhnike večjo količino in jo prepeljali v rudniško tovarno.¹³² Kaj več o uporabi šote ne zremo.

Ko je leta 1803 odkril Franc Wernberger premog v Jeličnem vrhu, so se v Idriji spet navdušili za premog. "Premogovnik" je sicer obratoval le od 16. avgusta 1803 do 7. januarja 1804 ter od 7. maja do 24. novembra istega leta, toda obratoval je le, in tako so mogli že 19. decembra opraviti poskus taljenja svinca s premogom, ki je uspel.¹³³ Leta 1806 je izsledil mojster neko drugo ležišče premoga v istem hribu.¹³⁴

V Lobniku nad Železno Kaplo je odkrila premog že leta 1784 fužinarka Kristina Kuhdorfer¹³⁵ (tudi: Kutorfer, Kudtorfer), vendar se zdi, da ga vrsto let ni izkoriščala in da se je povrnila k njemu šele proti koncu stoletja. Šele za leto 1793 zve-
mo, da sta prejela ležišče tankajšnjega premoga Kristina Kuhdorfer, poročena Polzerin, in Leopold Lieber (razen tega primera nastopa pozneje podjetnica vedno sama). Kopanje je bilo uspešno in zaradi povpraševanja tržišča je lastnica leta 1797 prosila za dovoljenje, da je smela premog prodajati. Bodisi zaradi krize bodisi zaradi težnje po razširitvi je prosila leta 1801 za predujem. Prejela je 500 fl s 5-odstotnimi obrestmi in je morala zato dovoliti intabulacije na svoj premogovnik.¹³⁶
Njena do sedaj znana "proizvodnja" je bila sledeča:

leta 1798 ...	72,8 tone
leta 1799 ...	25,2 tone
leta 1801 ...	31,4 tone.

Njen premog so uporabljali tudi puškarski mojstri iz Borovelj. Sicer pa so bili nekateri redki puškarji tudi brez tega precej samoiniciativni, le da pri iskanju minerala niso imeli prav srečne roke. Tako vemo, da je v dolini Zavrham (Bürntal) na severni strani karavanškega Stola prosil za rudosledno pravico na premog že leta 1796 puškarnar Leopold Fritz. Da ga ni našel mnogo, če ga je sploh kaj našel, je razumljivo. Kot daljni odmev Fritzovega koraka je prejel dne 14. junija 1823 Ivan Šašel, eden izmed najmočnejših puškarskih podjetnikov v Borovljah, rudosledno pravico za premog zahodno od slovenjega Flajberka blizu Strugarja. Zanimivo in važno je, poudariti njegovo izjavo, da želi imeti premog za boljši pogon svojih obratov.¹³⁷ Šašlu je več kot 22 let pozneje sledil Simon Ogris, lastnik 1/4 deleža v rudarskem podjetju "Slovenj Flajberk I."; pravico kopanja za Zavrham ali Bistriški jarek je prosil 1. septembra 1845!¹³⁸

Deveti fužinar Patzer, ki je kopal premog v Lobniku, ga je izročil leta 1797 v vsem 14,3 tone raznim fužinarjem in kovačem,¹³⁹ ne da bi pri tem zvedeli za njegovo lastno potrošnjo premoga.

Norda ne bo odveč, napraviti skok v tisti del Koroškega in Štajerskega, ki je bil zelo blizu slovenskega narodnostnega ozemlja. Fužinar Ignac Ernest pl. Purgay je prejel kope v Elbiswaldu v mariborskem okrožju in to po sledečem redu: 7. januarja 1792, 17. januarja 1797, 30. novembra 1799. Leta 1802 ga je fužinar nakopal na dveh krajih istega okrožja 264,1 tone, leta 1804 samo v drugem četrletju kar 327,1 tone, medtem ko ga je v prvem četrletju 1807 nakopal le še 59,9 tone.¹⁴⁰ Kopal ga je še leta 1812. Dalje je imel graški meščan Haas leta 1804 kop pri Altenmarktu v istem okrožju. Leta 1808 pa je kopal še Ferdinand Thomaser & Comp. in to v bližini frauenthalske tovarne medenine ob mariborski cesti.¹⁴¹

Pri Sv. Juriju nad Sv. Pavlom v Labotski dolini so ga pridobili, kot pravi kratko poročilo, leta 1797 le 12 ton. Zanesljivo

vemo samo to, da so ga naslednjega dne še kopali, vendar sta kopач in količina neznana.¹⁴²

Seveda so uporabljali na Slovenskem premog poleg fužinarjev še drugi manufakturni in rokodelski obrati. Tako je dne 1. oktobra 1796 sklical ljubljanski magistrat na pritisk Okrožnega urada vse tiste obrtnike, ki so se posluževali v svojem proizvodnem postopku ognja, jim razložil prednosti nove surovine in jih zaslišal glede naročil Ruardovega premoga iz Zagorja. Sodarji, lončarji, nožarji in ključavničarji so odklonili, le ključavničarski mojster Krištof Heller ga je naročil. Podkovski kovači bi ga kupili s pogojem, da bo cena nižja od tiste, ki jo je prvotno določil Ruard (to je, nižja od 24 kr za 56 kg), po 280 kg so ga naročili pilarji in kotlarji, 560 kg pa mečarji.¹⁴³

Ruardovemu koraku v Zagorje je sledil kot rudosledec nam že znani ljubljanski suknarnar Ivan Desselbrunner s tem, da je prejel 22. julija 1796 v last ležišče med Zagorjem in Medijo.¹⁴⁴ Ker zanj to ni bilo rentabilno, je kopanje kmalu opustil. Koliko je nakopal, ni znano; vsekakor ne mnogo, ker se je že leta 1800 preusmeril v bližjo in cenejšo šoto z Ljubljanskega barja.¹⁴⁵

Kot naslednji eksploatator premoga v Zagorju je nastopil tudi ljubljanski magistrat v imenu svoje opekarne. Poleti 1798 so obravnavali na rotovžu predlog, naj ga vpeljejo v pečeh mestne opekarne na Brdu.¹⁴⁶ Najprej so prevzeli pravzaprav Urbančičev kop blizu Kamnika, a ga zaradi oddaljenosti in neizdatnosti prav kmalu opustili in se preusmerili v Medvode: dne 22. aprila 1799 je magistrat prejel rudosledno pravišče na desni obali Save pri saledniškem brodu blizu Medvod in ga nakopal 1,1 tone.¹⁴⁷ To je približno trikrat manj kot v Kamniku, kjer sta ga dva kmeta nakopala 3 tone. Nekateri mestni svetniki so bili za to, da bi se pogodili z Ruardom za dobavljanje premoga. Do tega je v juniju 1799 res prišlo, toda pogajanja so se hitro razbila zaradi Ruardove previsoke cene. Tako je magistrat l.

julija prosil za podelitev lastnih kopov v Zagorju.¹⁴⁸ Prav kmalu je mesto opustilo oddaljeno ležišče in si le zagotovilo pri Ruardu dobavo okoli 34 ton premoga,¹⁴⁹ ker je ta ponudil "po nezaslišano nizki ceni" 5 kr za 56 kg loce Ljubljana, pri rudniku po 3 kr za isto količino. Tik pred 6. decembrom 1799 so že napravili prva dva poskusa v opekarni, potem ko so preuredili peči za kurjenje s premogom.¹⁵⁰

Ker opekarski mojstri niso bili vajeni žgati opeke s premogom, so poslali konec marca 1800 iz Ljubljane v Celovec stavbenika Fragerja, da se je tam naučil tega postopka. Po povratku je že v juliju prenesel svoje znanje na 12 opekarskih delavcev.¹⁵¹ Zanimivo je, da je stavbenik tudi sam iskal in našel premog leta 1800 pri Šujci blizu Ljubljane.¹⁵²

Medtem je Ruard dne 27. septembra 1799 v Zagorju spet prejel pravico za premog in železo.¹⁵³ Kmalu nato mu je bilo vročeno naročilo za velike dobavo premoga v Ljubljano. Gubernij mu je namreč sporočil 19. oktobra, da ga bo kupil pri njem za ogrevanje svojih uradnih prostorov okoli 1120 ton; dne 23. novembra je prispelo novo naročilo za nadaljnjih 560 ton.¹⁵⁴

Kako je prišlo do tega naročila? Z najvišjo odredbo iz meseca januarja in z dne 27. maja 1800 se je zapovedalo kurjenje javnih in državnih zgradb s premogom¹⁵⁵ in se še dalje priporočala njegova uporaba v pekarnah, apnenicah in "tovarnah". Zato so v avgustu 1800 pripeljali v Ljubljano 5,1 tone, septembra celo 55,2 tone premoga.¹⁵⁶ Nadalje so zahtevali z odredbo z dne 3. decembra 1800 od ljubljanske gradbene direkcije, naj pripelje v mesto tedensko okoli 28 ton zagorskega premoga. Poraba bi bila seveda še večja, če bi se uresničila zamisel, naj se zgradi tudi apnenica.¹⁵⁷ Ruardov premog namreč ni bil drag: gubernij mu ga je plačal pri rudniku po 3 do 3,75 kr, franco Ljubljana po 8 do 9 kr za 56 kg.

Stalno večanje potrošnje premoga je obljubljalo in tudi nudilo fužinarju večjo zaposlenost njegovih kopov. Tabela za

čas od 1. novembra 1800 do 31. oktobra 1801 ima podatek, da je bilo za kurjenje in potrebe žebjarjev porabljenih okoli 224 ton premoga, prodano raznim strankam 335,9 tone tega minerala;¹⁵⁸ nakopana količina je znašala potentakem najmanj 559,9 tone. Ker razen Ruarda tedaj še ni bilo drugega močnejšega kopača, je jasno, da je bil v glavnem sam dobavitelj in da so se mu odpirale lepe perspektive. Toda kljub vsemu je bila njegova "proizvodnja" zelo majhna in je padla v prvih letih 19. stoletja skoraj na ničlo. Zakaj je bilo tako, bomo videli nekoliko pozneje. Znatni padec izkopa dokazuje sledeča razpredelnica:¹⁵⁹

leta 1802 ... 196,0 tone

leta 1805 ... 6,8 tone

Padec je opravičeval Ruard s sledečim naravnim pojavom: jesenski dež v letu 1802 je sprožil pod Tomkovim hribom pri Kotredešci zemeljski plaz, ki mu je zasul rov tako, da ga delj časa ni mogel uporabljati. Zato je bil prisiljen dvakrat, dne 31. decembra 1802 in 2. aprila 1803 prositi za odložitev pravice kopanja.¹⁶⁰ Po drugi strani vemo, da se je Ruard kod fužinar prvenstveno osredotočil na svoje železarske obrate in ni utegnil dobro organizirati svojih premogovnikov. Poleg zasutega rova je imel v lasti še druge kope; če bi mu bilo mnogo do prodaje premoga, bi mogel hitro spraviti v pogon nove kope.

Razen v Zagorju so iskali in našli rudosledci premog^e seveda še v drugih delih slovenskega narodnostnega ozemlja. Bolj dokaz splošnega zanimanja za premog kot velika gospodarsko zgodovinska pomembnost je vest, da je bil dan v last dne 28. oktobra 1799 kop premoga blizu Moravč dr. Jožefu Lukmanu (članu znane ljubljanske trgovske, industrijske in bančniške družine), Vincencu Leopoldu baronu Rasternu in Petru pl. Andrioliju. Ti so, kot kaže, kopanje premoga kmalu opustili. Sicer je res, da so istega dne prejeli tam v bližini še jamsko mero premoga in železa,¹⁶¹ a razen teh dejstev o njih ne zvemo

ničesar več novega.

Odstavke o vrsti fužinarjev, ki so uporabljali ali hoteli uporabljati premog, zaključujem s fužinarjem Viljemom knezom Auerspergom, ki je imel svoj obrat v Dvoru pri Žužemberku. Razen vesti, da je prejel dne 21. septembra 1803 v last dve jamski mari premoga neposredno ob mestu Kočevju,¹⁶² ne vemo ničesar o dejanskem izkoriščanju teh slojev.

Prav tako malo izdatna kot njegova premogovniška aktivnost je bila tudi dejavnost skupine iskalcev premoga iz Kamnika. Navajam jo le kot daljni odmev rudosledstva okolic tega mesta. V dveh krajih blizu Podgorja pri Kamniku, ki sta se imenovala V srebru in Rakovica, so iskali premog: dne 20. septembra 1816 Jurij Tavčar, Anton Holzer, Jurij Albreht; dne 21. aprila 1817 isti Anton Holzer in brat Florijan; 14. januarja 1818 Anton Holzer, Valentin Fabjan, Urban Verbič, Mihael Sodar (vsi ti so s Jurijem Albrehtom vred iskali 24. marca 1818 v okolici Mekinj celó zlato, srebro, živo srebro in svinec!); kamniški ključavničarski mojster Blaž Šafer in mengeški trgovec Miha Stare; 16. februarja 1825 je še rudosledil premog Ludvik pl. Schluderbach.¹⁶³

II.

TRIBE KRAJEVNI PREMOGOVNIKI

Medtem ko se še more študirati razvoj premogovništva na Slovenskem do konca 18. stoletja skupno in dokaj enotno, ker se ni - razen na Krasu - noben premogovnik povzpел izrazito nad povprečje in je imelo kopanje premoga še precej skupnih potez, se je pa pričel položaj z začetkom 19. stoletja naglo in bistveno spreminjati: razvoj rudnikov je postajal individualen in bolj pester, kopanje je dobivalo značaj neprekinjene črte, potrošnja se je večala; pionirske poteze v eksploataciji premoga so zginjale, uveljavljala se je povsem določena in gospodarsko pomembna osredotočenost premogovniških podjetnikov na posamezna izdatnejša ležišča nove surovine. Novo dinamiko 19. stoletja dobro ponazarjajo tabele o nakopanih količinah premoga.

Prehod v povečano in bolj osredotočeno eksploatacijo premoga seveda ni bil nekako odrezan in časovno zelo kratek, še manj blag in dolgotrajen, tudi ni potekal v vseh rudnikih sočasno in enakomerno, vendar se je uveljavljal prav v tej dobi, prav ob prelomu stoletij. Bil je odvisen predvsem od povpraševanja tržišča, v prvi vrsti od množične se industrije. Kapital in delo sta stopila vidneje v ospredje šele pozneje in še to ne v vseh premogovnikih enako močno. Med v tem pogledu manj razvite rudnike spadajo tisti trije, ki jih bom obdelal v naslednjih odstavkih. Posebne dinamike niso mogli pokazati zaradi neugodnih zemljepisnih in prometnih pogojev ter zaradi šibko razvite industrije in sploh tržišča v njihovi bližini.

1. Premogovnik Krmelj na Dolenjskem

Za baronom Gallom je nastal dolg premor v kopanju premoga ob Mirni. Šele dne 31. julija 1797 je bilo dovoljeno zemljiškemu gospodu Jožefu Kahlbergu, lastniku gospostva Mirna, rudoslediti premog in svinec okoli naselja Gabrijele pri Krmelju.¹⁶⁴ Kahlberg je nameraval za razliko od drugih fužinarjev kombinirati svinec in premog. Dne 6. septembra 1800 je spet prejel rudosledno pismo za svinec in premog na več krajih v Šentjanski dolini. Nekaj dni pozneje, dne 18. septembra je prejel v last dve janski meri samo za premog okoli Gabriel, šest let pozneje - dne 29. julija 1806 - še rudosledno dovoljenje v okolici Kostanjevice pri Šentrupertu in Griča pri Mirni.¹⁶⁵ Njegove nakopane količine premoga so nihale takole:¹⁶⁶

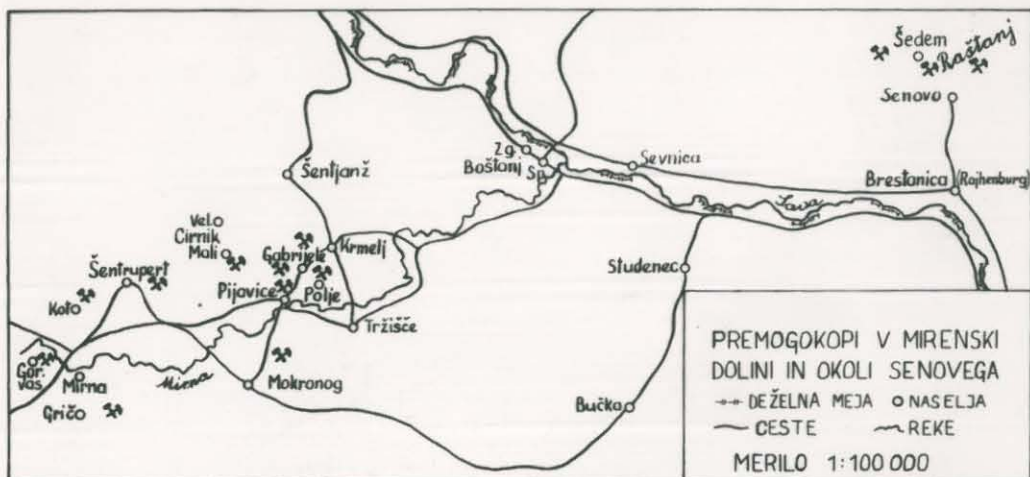
leta 1801 ...	33,7 tone
leta 1803 ...	72,8 tone
leta 1805 ...	67,2 tone
leta 1808 ...	67,2 tone
leta 1810 ...	67,2 tone

Koliko je nakopal v letih pred 1801 in v vemsnih letih po tem datumu, ni poročil.

Medtem je 9. novembra 1801 Vaclav Storch pl. Sturmbrand, lastnik imenja Mokronog, prejel v last premogova ležišča v hribih Šentruperske fare in se lotil dela v dveh kopih. Poleg tega je prejel rudosledno pravico še za polja vasi Gabrijele.¹⁶⁷

Dne 27. julija in 19. decembra 1807 je postal lastnik po ene janske mere premoga v širokem logu v gospostvu Mokronog Emanuel grof Schärffenberg.¹⁶⁸

Njemu je sledil 11. julija 1835 direktor Anerspergove fužine Ignac Vitus pl. Fanz iz Dvora z eno jansko mero pri vasi Mali Cirknik.¹⁶⁹ Ker je lastnik kmalu nato umrl, je kop ostal zanemarjen.

Slika št. 5

Mirenska dolina in okolica Senovega sta sicer imeli dovolj premoga, toda bili sta precej oddaljeni od velikih mest in le malo manufaktur sta imeli v svoji bližini.

Kot ti trije ni bil niti četrti kopač Ivan Hofer, lastnik imenja Kot pri Šentrupertu, v bistvu kaj več kot le nosilec lastninske pravice. To se vidi že iz tega, da je sicer dne 18. novembra 1837 prejel eno jamsko mero blizu Gorenje vasi pri Mirni, a jo že 9. novembra 1839 prodal Francu vitezmu Kahlbergu.¹⁷⁰ Hofer je zato 6. decembra zaprosil za novo jamsko mero;¹⁷¹ nakopane količine premoga so morale biti zelo majhne, ker jih ni registrirala nobena statistika. S Kahlbergom je bilo prav obratno: premog je uporabljal za sušenje opeke. Izkop premoga je izpričan s sledečimi številkami:¹⁷²

leta 1843 ...	7,8 tone
leta 1844 ...	23,5 tone
leta 1845 ...	12,3 tone
leta 1846 ...	2,8 tone
leta 1847 ...	16,8 tone

Dne 8. junija 1839 je fužinar v Dvoru, Viljem knez Auersperg prejel v last 8 jamskih mer za premog okoli Malega Virnika (prejšnja last Vitusa Panza) in Pijavic ter v bližini opekarne, končno dne 16. februarja 1847 še dve blizu vasi Polje in Pijavice.¹⁷³ Za krmeljske razmere je bila intenzivnost kopanja srednjemočna:¹⁷⁴

leta 1844 ...	28,8 tone
leta 1845 ...	22,3 tone
leta 1846 ...	31,5 tone
leta 1847 ...	16,8 tone

Za ta premog torej ni bilo kakšnega posebnega zanimanja.¹⁷⁵ Če omenim še Ivana Globočnika iz Radeč, ki je prosil pravico za kopanje premoga in svinca pri Gabrijelah dne 26. julija 1843, sem navedel vse, ki so tod iskali in kopali premog.¹⁷⁶

2. Premogovnik pri Kočevju.

Začetek kočevskega rudnika predstavlja pravzaprav kopanje

fužinarja Viljema kneza Auersperga poleti 1803. Za njim je nastal daljši premor, dokler ni 1. maja 1820 Ivan Röthl iz Kočevja prejel rudosledno pravico na Trati pri Kočevju, ki mu je prav kmalu ugasnila.¹⁷⁷ Že 18. aprila 1825 je spet prejel podobno pismo za isto livado, lastninsko pismo pa šele 18. februarja 1826. Njegovo skupino jam so imenovali Trata I. Središče so imele blizu kočevske župne cerkve. Premog tega dnevnega kopa so uporabljali za sušenje opeke.¹⁷⁸ Fridgebljene količine so bile sledeče:¹⁷⁹

Ivan Röthl	leta 1832 ...	6,2 tone
Ivan Röthl	leta 1836 ...	8,4 tone
Ivan Röthl	leta 1843 ...	85,7 tone
Ivan Röthl	leta 1844 ...	42,5 tone
Marija Röthl	leta 1845 ...	37,1 tone
Vaclav Chartek	leta 1846 ...	33,6 tone
Marija Röthl	leta 1847 ...	33,6 tone

Dne 11. avgusta 1820 so prejeli pravico za kopanje sledeči privatniki: Ivan Rogoš iz Dvora pri Žužemberku, Jožef Braucher, Adam Lakner iz Kočevja, Jožef in Florijan Weber iz Ljubljane.¹⁸⁰ Ni mi znano, v kakšne namene vse naj bi uporabljali premog, kajti takoj zgine za njimi vsaka sled. Podjetniki gotovo niso bili.

Naslednji imetnik ene jamske mere je bil Jožef Obermann, kočevski meščan; lastnik ji je postal 23. maja 1835. O njem je znano samo to, da je kopal premog v obliki dnevnega kopa in da ga je uporabljal za sušenje opeke. Tudi drugi kop, prejet šele dne 28. aprila 1849, je bil pri mošvaldski cerkvi.¹⁸¹ Njegovo skupino jamskih mer so imenovali Trata II. Obermann je bil srednje močni kopač:¹⁸²

leta 1836 ...	6,7 tone
leta 1843 ...	36,1 tone
leta 1844 ...	29,5 tone
leta 1845 ...	34,6 tone

leta 1846 ... 33,8 tone

leta 1847 ... 23,5 tone

Trata je vabila k podjetnosti še nove ljudi. Tako je prejel 11. marca 1844 in 27. novembra 1847 rudosledno pravico Ivan Peče.¹⁸³ Šele dne 28. aprila 1849 so dodelili otrokom - dedičem Ivana Kikla iz Cvišlarjev kar osem jamskih mer na Trati,¹⁸⁴ medtem ko je pridobil že njihov oče šest premogokopnih pravic: 24. januarja, 29. januarja (dve) in 20. junija 1840, 7. in 19. maja 1841. Kiklov kompleks jam so imenovali Trata III. Ena teh mer je bila v bližini Auerspergove opekarne. Dne 28. aprila 1849 je prejel v last eno jamsko mero Franc Černe, trgovec in posestnik v Kočevju.¹⁸⁵ Njegov kompleks so imenovali Trata IV. Černe je odkupil ležišče premoga od prvotnega lastnika Ivana Pečeta. Jamske mere, ki jih je kupil isti Černe od Kiklov dne 28. aprila 1849, so imenovali Trata V.¹⁸⁶

Ker to premogovno področje še ni bilo vse razdeljeno, so se priглаšali novi prosilci. Vsekakor moram omeniti skupino bratov Ranzingerjev, ki se je pojavila v Kočevju po letu 1848. Kmalu po prihodu je namreč postala ta skupina eden najmočnejših rudarskih faktorjev v Kočevju. Leta 1850 so utemeljili steklarno,¹⁸⁷ leto dni pozneje so pričeli eksploatirati tudi premog.

Pred prihodom v Kočevje so imeli Ranzingerji, to je oče in trije sinovi za seboj dolge in zanimive podjetniško pot. Najprej so bili steklarski delavci v Trbovljah,¹⁸⁸ potem so samostojno kopali premog okoli Zabukovice nad Grižami, pozneje tudi pri Ilirski Bistrici.

V premogovništvu pri Ilirski Bistrici so imeli Ranzingerji nadvse odločilno vlogo. Da jo bomo bolje razumeli, moram orisati vsekakor kratek razvoj kopanja pri Bistrici v letih pred njihovim prihodom. Dne 14. marca 1823 je Franc grof Scribani-Rossi, lastnik imenja Zemenhof, pridobil rudosledno pravico za premog med vasmi Dolnji Zemon, Koseze, Velika in Mala

Bukovica ter Zarečje blizu Trnovega pri Bistrici, dne 16. septembra še za okolico Prema.¹⁸⁹ Dne 24. aprila 1824 je prejel pismo za premog v okolici Košane tudi Ivan Kristijan Hartmann, lastnik čistilnice sladkorja v Gorici, ustanovljeni tam leta 1821.¹⁹⁰ Nedvomno je uporabljal premog v obratu za kurjenje kotlov. Pozneje je obrat prešel v last firme J. C. Ritter & Comp. Zanje je bilo izdano dne 10. novembra 1824 novo pismo v okolici Košane.¹⁹¹ Istemu naslovu je bila dana rudosledna pravica dne 23. februarja 1825, toda sedaj za okolico vasi Tribušša blizu Kanala pri Gorici.¹⁹² Kot ni čistilnica izkoriščala prav izdatno košanskega premoga, tako je še toliko manj tribušenskega, če ni bil to le bituminozni les. Nadalje so priznali rudosledno pravico dne 8. aprila 1825 Ignacu Doksatu iz Postojne za bližino Čepnega pri Košani, dne 7. junija še za okolico vasi Smrje, Zarečje, Velika in Mala Bukovica pri Ilirski Bistrici,¹⁹³ vse torej v krajih, kjer so že preje iskali premog. Za tem razdrobljenim delom prenehajo podatki o kopanju premoga v bližnji in daljnji okolici Ilirske Bistrice vse do leta 1850.

Prvi, ki so tu izvedli "koncentracijo eksploatiranja" premoga, so bili Ranzingerji. Ti so prejeli najprej dne 31. marca 1851 dve jamski meri blizu Zarečja. Obe naj bi nosili skupni glavni naslov "Rudnik rjavega premoga pri Zarečju pri Bistrici na Notranjskem".¹⁹⁴ Tu se prav gotovo ni kopal premog za kočevsko steklarno. Morda so imeli Ranzingerji v Bistrici kak podoben obrat. Do sedaj pregledani viri o tem molče.

Kar se tiče njihove tovarne v Kočevju in njene oskrbe s premogom, naj dodam, da so prosili bratje Nikolaj, Anton in Franc (oče je medtem že umrl) dne 20. junija 1851 rudosledno pismo za Trato in ga prejeli 12. julija. Njihov kompleks jamskih mer so imenovali Trata VI.¹⁹⁵ Ker so priposestvovali pozneje še nove mere, je kazno, da so bili poleg Černeta prav Ranzingerji tisti, ki so pričeli tudi tu osredotočati premog v eni roki.

3. Premogovnik v Trbovljah

Kopi v Trbovljah sicer niso bili tako izolirani in odročni kot premog v Kočevju ali Krmelju, toda imeli so hudo konkurenco v Hrastniku, zlasti še v Zagorju in Zabukovici oziroma Govcah. Zagorje je bilo močno zato, ker je bilo bliže Ljubljani in se je hitreje razvijalo, premog okoli Celja pa je imel svoje potrošno zaledje v mestu in bližnji industriji. Ker Trbovlje niso mogle prodreti ne tja ne sem in ni mogel finančno šibki lastnik vzpostaviti v kratkem času močnejše industrije, se ta rudnik dolgo časa ni mogel prav okrepiti. Čeprav je pozneje izkop narasel, sem rudnik vseeno uvrstil med krajevne premogovnike. Prav poznejše visoke številke "proizvodnje" nas opozarjajo na to, da so bile Trbovlje izmed obravnavanih treh rudnikov najmočnejše. Zato ga tudi moremo tretirati kot "višjo stopnjo" krajevnih premogokopov ali vmesni člen med njimi in pomembnejšimi premogovniki.

Prvi, ki je razgibal Trbovlje je bil Franc Maurer, steklarnar v Celju. Dne 10. novembra 1804 je prejel v trboveljski kotlini s osmimi lastninskimi pismi šest jamskih mer.¹⁹⁶ Osamljeni Maurer se je širil v tem področju takole:

5 dvojnih + 1 enojno	jamsko mero prejel 10. novembra 1804
4 dvojne + 3 enojne	jamske mere prejel 10. decembra 1839
1 dvojno	jamsko mero prejel 18. novembra 1840
1 dvojno	jamsko mero prejel 14. januarja 1841
4 dvojne + 1 enojno	jamsko mero prejel 2. avgusta 1846
15 dvojnih + 5 enojnih	jamskih mer = 35 jamskih mer

Razpredelnica nam pove, da je med prvimi in poslednjimi podelitvami preteklo polnih 42 let in da veliko število mer ponažuje silno raztezno željo in sorazmerno skromno intenzivnost kopanja. Čeprav so vse mere obsegale ogromno površino, je Maurer še 9. septembra 1846 izkoriščal le kope v nekaterih jamskih merah in še to v obliki dnevnega kopa, to je na sami površini zemlje.¹⁹⁷ Dalje lahko z vso verjetnostjo trdim, da je

bilo kopanje vsaj prvih 10-15 let tudi količinsko skromno. Šele po umiritvi političnih in gospodarskih razmer okoli leta 1820 se je pričela verjetno "proizvodnja" večati. Pozneje količine niti niso bile tako malenkostne:¹⁹⁸

leta 1835 ...	341,6 tone
leta 1836 ...	414,4 tone
leta 1837 ...	420,0 tone
leta 1841 ...	473,2 tone
leta 1842 ...	459,2 tone
leta 1843 ...	560,0 tone
leta 1844 ...	504,0 tone
leta 1845 ...	537,6 tone
leta 1846 ...	599,2 tone
leta 1847 ...	823,2 tone
leta 1848 ...	341,6 tone

Leta, ki jih razpredelnica še ne zajema, je bil izkop prav gotovo tako skromen kot v večini rudnikov. Pozneje je toliko narasel, da bi mogel trboveljski premogovnik uvrstiti tudi med močnejše rudnike. Iz že znanih razlogov sem ga vseeno obdržal med krajevnimi premogokopi.

Neposredni upravitelj tako kopov kot steklarne je bil Anton Herzog.¹⁹⁹ Prav steklarna, ki je pričela, obratovati v letu 1824,²⁰⁰ je potrošnjo premoga znatneje povečala. Steklarna je bila prvi industrijski obrat v Trbovljah. Do leta 1837 je delovala menda samo z eno pečjo; takrat so zgradili še drugo peč. Podatka o novi vgraditvi nisem mogel preveriti z viri, vendar bi se dalo razbrati iz gornje razpredelnice, da je peč delovala že leto dni prej, torej leta 1836, kajti razlika v izkopu premoga je večja med 1835 in 1836 kot med 1836 in 1837. Vsega skupaj je bilo zaposlenih takrat v Trbovljah 40-50 mezd-nih delavcev;²⁰¹ koliko je bilo med njimi rudarjev oziroma steklarskih delavcev, se ne da točneje ugotoviti. Gotovo ne pretiravam, če trdim, da je bilo rudarjev manj kot polovica, torej nekako 15-20 po številu.

V Trbovljah so kopali tudi ilovico za nezgorljivo opeko. Uporabljala jo je steklarna z najboljšim uspehom za izdelavo steklarskih loncev in za šamotno ali nezgorljivo opeko. Za ilovico se je zanimala tudi neka državna tovarna porcelana v pirotehnične namene.²⁰² Posebna industrija ali vsaj obrat za pridobivanje in predelovanje ilovice se v Trbovljah ni razvil.

S podelitveno listino z dne 14. julija 1840 je postal Franc Maurer ml. sam lastnik vseh entitet, ker mu je prepustil brat Ignac Pavel svojo polovico, oče pa že 21. novembra 1829 tudi svojo.²⁰³

Leta 1842 je prodajal Maurer kope in steklarno za znatno vsoto 100.000 fl.²⁰⁴ Kupca takrat še ni našel. Lastninska pravica nad prvimi šestimi merami je ugasnila 4. avgusta 1847, ko je prešla od Maurerja na erar.²⁰⁵ Erar je pravno postal sosed Maurerju že 22. februarja 1847, ko je bila sklenjena med njima pogodba glede kopov.²⁰⁶ Ker je erar prejel 4. avgusta 1847 še nove mere, je imel vsega skupaj 42 jamskih mer. Potreboval jih je kot surovinsko rezervo za neko drugo veliko svoje podjetje - za železnico.

III.

SKUPINA POMEMBNEJŠIH PREMOGOVNIKOV

Čeprav so nakopali nekateri premogovniki te skupine manj premoga kot rudniki prejšnje skupine, jih tretiram kot pomembnejše zato, ker so že obstoječo veliko rudarsko in industrijsko dejavnost še povečali (na primer fužinarstvo na Koroškem, intenzivnost in prepletenost premogovništva na Spodnjem Štajerskem, izvoz koksa in premoga "železniških" premogokopov celo v neslovenska potrošna središča in podobno), stopnjevali dinamiko gospodarsko političnih ambicij itd., kar vse je imelo ^{ekonomsk}znatne in zato tudi družbene posledice. Pomisliti je treba na primer samo na to, da je bil del premoga namenjen gradeči se železniški progi in njenim pomožnim obratom, torej podjetju, ki je bilo takrat največje kapitalistično podjetje pri nas. Ko je pričela proga funkcionirati, se je tudi za premog transport pocenil in olajšal, tržišče razširilo, cene znižale.

1. Liboje z Zabukovico

Najprej bom obdelal ozemlje med Savo in Savinjo, torej zahodno od črte Celje - Laško. Ležišča okoli Celja so bila znana že okoli leta 1776,²⁰⁷ vendar so jih sistematičneje preiskali šele poleti 1798 idrijski rudosledci: premog so izsledili v okolici Celja, Liboj in Šoštanja.²⁰⁸

V prvi polovici 19. stoletja je bilo področje okoli Liboj in Zabukovice s sosednjimi vasi še precej enotno

raziskovalno in udejstvovalno področje; Šele pozneje sta se tu izkristalizirala dva samostojna rudnika, Liboje in Zabukovica.

Pred letom 1799 tu še niso kopali premoga legalno, to je z dovoljenjem rudarskih oblasti. Šele Franc Rath, zakupnik gospostva Laško, in Daniel Dereani, trgovec v Igornještarskem Gradcu, sta prejela dne 10. avgusta 1799 dve lastninski pravici, vsako s po devet enojnih jamskih mer obsegajočim ozemljem v Libojah in neposredni okolici. Kmalu sta pokazala velike ambicije; že 14. septembra istega leta sta prejela spet devet podobnih mer v okolici Zabukovice. Ko jima je bilo dano 13. junija 1801 četrto lastninsko pismo za okolico Britnega sela, se imenuje Rath že lastnik obrata za proizvodnjo galuna, Dereani pa njegov sopodjetnik (in še vedno trgovec). Rath je nakopal bolj malo:²⁰⁹

leta 1801 ... 23,7 tone

leta 1802 ... 29,3 tone

leta 1804 ... 35,8 tone

Dne 16. julija 1804 je Rath že prosil samo v svojem lastnem imenu za devet podobnih mer v okolici Sv. Neže pri Libojah. Vidimo, da imamo tudi tu opravka z veliko ekstenzivno težnjo pa z najhane intenzivnostjo izkopavanja. V prvem četrletju 1807 je nakopal Rath 22,7 tone premoga, od česar je prodal 11,4 tone, ostale je potrošil sam.²¹⁰ V vsem letu bi utegnil nakopati nekako 100 ton koristnega minerala.

Zaradi nekih drugih sprememb, katerih ozadja še nisem mogel ugotoviti, je postal 30. aprila 1808 lastnik tega velikega kompleksa, ki je obsegal 45 jamskih mer, Ivan Kircher. Ta je prodal v smislu pogodbe, podpisane dne 21. novembra 1811, že tri mesece pozneje, namreč 12. februarja 1812, entiteto Aleksandru Kottowitzu pl. Kortschaku. Tako je ostalo do 21. februarja 1821, ko je vse prešlo na Ivana Steinerja. Spet v smislu pogodbe z dne 1. junija 1819 je prejel 18. julija 1827

to rudniško posest Jakob Tadej Hefelet; dne 23. decembra 1826 je bila prepisana nanj in na njegovo ženo Ano.²¹¹

Oba Hefeletja sta se zadolžila dne 23. junija 1827 za 2000 fl pri Tomažu Grilcu. Iskala sta denarno pomoč tudi pri Leopoldu Friedrichu; zato sta sklenila 2. decembra 1832 z njim družabniško pogodbo, s katero sta mu zavarovala vlogo v višini 8000 fl.

Hefeletjev izkop je nihal takole:²¹²

leta 1832 ...	585,2 tone
leta 1833 ...	715,4 tone
leta 1834 ...	667,8 tone
leta 1835 ...	707,0 tone
leta 1836 ...	656,0 tone
leta 1837 ...	510,7 tone

Z novo pogodbo podpisano 1. novembra 1837, je spet postalo to ozemlje last Ivana Steinerja. Tokrat se navaja, da je bil njegov direktor Tomaž Grilc, obratovodja pa Tadej Hefelet.²¹³ Torej je jasno, da nimamo opravka samo z rudniki, ampak tudi še z neko tovarno. Steiner je prodal s pogodbo z dne 28. junija 1841 ves kompleks Ivanu Friedrichu, steklarnarju blizu Sv. Neže pri Libojah. Nekako 10 tednov pozneje (dne 9. septembra 1841) je bila ta pogodba intabulirana kot jamstvo za zavarovanje kupnine v višini 12.000 fl.²¹⁴

Ko je bilo končno vse združeno v Friedrichovih rokah, se je zadeva umirila; do nobene nove pogodbe ni več prišlo. Iz literature je znano, da je libojška steklarna pričela obratovati v letu 1794, ne da bi bil pri tem znan vrstni red njenih lastnikov.²¹⁵ Ker je velika verjetnost, da so za jamske mere prosili prav lastniki steklarne (razen Ratha, ki je proizvajal galun, a še tega najbrž ne v Libojah), da bi obratu zajamčili dovolj nove surovine, je skoraj gotovo, da ima opisano menjava jamskih mer za osnovo menjavo lastništva steklarne. Šele finančno dovolj močni Friedrich je uspešno zaustavil verigo pogodb.

V jeseni 1843 je izvršil steklarnar obsežno koncentracijo svoje do tedaj precej raztegnjene posesti. Dne 31. oktobra je dal razveljaviti dosedanjih pet lastninskih pisem za 45 enojnih mer in prosil pet novih pisem, vsako veljavno za novo dvojno mero, skupaj torej za 10 jamskih mer. Vsa nova lastninska pisma je prejel istega dne, namreč 8. novembra 1843: prvi dve meri za bližino steklarne pri Libojah, tretjo za Zabukovico, četrto za Britno selo, peto za Sv. Nežo. Tik pred tem, dne 27. septembra 1843, je postal lastnik dveh jamskih mer in sicer tiste v Libojah, ki je bila preje Steinerjeva rudokopna pravica, prodana Friedrichu 28. junija 1841, in tiste proste mere, ki je bila situirana blizu Zabukovice.

Nadaljnja lastninska pisma je prejemal Friedrich takole: 2. oktobra 1844, 20. avgusta 1846, 2. junija 1847, 16. junija 1847. Nadaljnje podelitve so sledile šele leta 1852.²¹⁶ Tako je postal Friedrich najmočnejši rudniški posestnik te okolice. Kdorkoli bi se tu še pojavil, bi stal le v senci mogočnega steklarnarja in bi konkurence ne vzdržal. Njegovo moč naj ponazorijo sledeče številke:²¹⁷

leta 1841 ...	477,9 tone
leta 1842 ...	583,4 tone
leta 1843 ...	623,5 tone
leta 1844 ...	707,8 tone
leta 1845 ...	989,2 tone
leta 1846 ...	1040,8 tone
leta 1847 ...	1059,2 tone
leta 1848 ...	782,4 tone

Podatki za leto 1848 so vpisani pod imenom njegovega brata Antona Friedricha, direktorja steklarne že nekaj let. Razpredelnica nam jasno govori, da je bila podjetnikova nakopana količina za steklarne in da je ostalo dovolj tudi za prodajo. Izpričano je, da je prodajal premog tudi v Celje, odpiralo se mu je tudi novo tržišče - bombažna predilnica v Preboldu.

Naj spregovorim nekaj več besed o njej. Utemeljena je

bila leta 1839 in je leta 1844 montirala parni stroj 36 KM. To je bil prvi parni stroj in do leta 1852 tudi edini privatni parni stroj na Spodnjem Štajerskem. Prvi parni stroj na Štajerskem sploh je vgradila leta 1833 firma Arnstein & Eskeles v čistilnici sladkorja v Gradcu. Čepprav je imel le 8 KM, je potrošil letno poleg lesa še okoli 2800-3400 ton premoga. Preboldski parni stroj je trošil letno samo še do 900 ton premoga.²¹⁸ Prvi dobavitelj premoga zanj je bil prav Friedrich, vendar ni znana točnejša količina dobav.

V sosesčini Friedrichovih jamskih mer so se prvi pojavili Maurerjevi steklarski delavci Ranzingerji. Dne 15. decembra 1839 je prejel Anton Ranzinger²¹⁹ dve meri v Zabukovici, tretje dne 17. januarja, četrto 20. januarja 1840 (obe prav tam), peto 24. novembra 1841 nedaleč od Zabukovice,²²⁰ sedaj že zase in za svoje tri sihove.²²¹ Šesto mero so prejeli vsi skupaj 4. januarja 1843, sedmo 27. septembra istega leta, nazadnje pa pri Pongracu dne 9. junija 1847. Deleži so bili razdeljeni takole: oče 2/5, sinovi vsak po 1/5 deležev.²²² Da je bilo njihovo kopanje prav neznatno, nam dokazujejo izjave rudarske komisije, ki je ugotovila 30. decembra 1842, 26. julija in 16. septembra 1843 ob merjenju in zakoličevanju jamskih mer, da Ranzinger ne bo mogel nakopati letno več kot 11 ton premoga; Celje in predilnica da sta mu zaprta zaradi konkurence močnejših rudnikov in da bi zato kvečjemu mogel žgati apno.²²³

Toda Ranzingerji so vztrajali. Oče je stopil v družbo z Antonom Halmom, ki je zase pridobil 1 mero 11. marca 1846.²²⁴ Družabnika sta imela vsak pol deležev pri kopu, ki sta ga prejela 20. avgusta 1846 pri Pongracu v zabukovski fari.²²⁵ Iz vsega pa ni bilo nič in Ranzingerji so se izselili v Ilirsko Bistrico.

Blizu steklarne je pričela obratovati še tovarna kameninaste posode. Iz literature zvemo, da sta leta 1816 prodajala Anton Prugger in njegova žena Frančiška ta obrat v Nemškem dolu med Libojami in Zabukovico za izključno ceno 7500 fl; obrat je

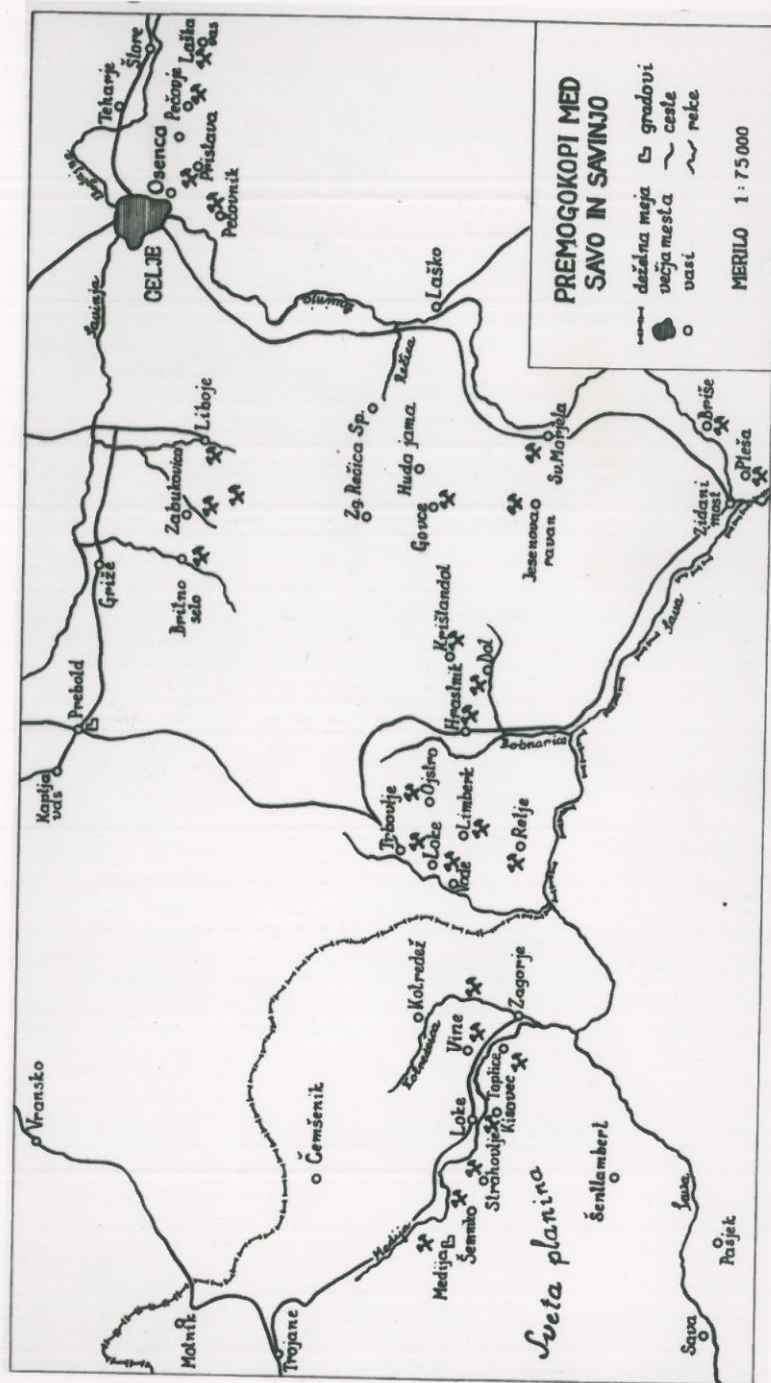
imel svoj lastni premogovnik tik za poslopjem.²²⁶ Do sedaj pregledani viri mi ne povedo, kdaj je začela tovarna obratovati, kdo vse ji je bil lastnik in kdaj je postala lastnica premoga. Zanesljivo je samo to, da se ime Prugger nikoli ne pojavi v seznamih lastnikov jamskih mer ali kakršnihkoli rudarskih prav in entitet. Morda je prodajal Prugger obrat v imenu neke tretje osebe?

Šele poznejši lastnik Ignac Hefe le je za njene potrebe res prejel kop premoga pri Zabukovici in to že le 18. novembra 1840.²²⁷

Podatke o Zabukovici naj končam s sledečimi navedbami: v avgustu 1846 je prejel tu v last 1 jamsko mero Jožef Ludvik Hausmann, lastnik gospostva Novo Celje,²²⁸ dne 16. junija 1847 Terezija Hefe le rojena Sakel, dve jamski meri od moža Ignaca. Le-ti je kaj kmalu kupil isti Hausmann.²²⁹ Tu v bližini si je ta zemljiški gospod pridobil dne 2. junija 1847 še dve jamski meri.²³⁰

Dne 9. junija 1847 se je naselil v Hausmannovi bližini še Vincenc Gurnigg, poštni mojster.²³¹ Željo, kako bi radi premogokopi prodajali premog v preboldsko tovarno, sta razen Ranzingerja pokazala tudi Gurnigg in Halm, ki je bil sicer zemljiški posestnik iz Celja. Dne 15. junija 1847 sta prejela vsak po dvojno mero poštni mojster in Halm v bližini Kaplje vasi pri Preboldu.²³² Bila sta tod osamljena kopača in nista ničesar nakopala. Zaradi tega je Gurnigg odstopil 12. januarja 1848 svoj del Halmu. Zanj se navaja celo po letu 1851, da pri Preboldu ni nič kopal.²³³ Iz vsega povedanega je jasno razvidno, da je Friedrich dejansko obvladal znaten del okolice.

Sloji premoga, ki so bili na pravkar opisanem področju zelo močno razviti in izdatni, so se nadaljevali še na ozemlju vzhodno od črte Celje-Laško, a bili so neprimerno šibkejši in manj pomembni. Da je bila zato tudi rudokopna dejavnost precej slabše razvita, bo razvidno iz naslednjih odstavkov.

Slika št. 6

Najizdatnejši sloji premoga so se raztezali po ozemlju, ki ga omejuje črta Sava-Medija-Griže-Štore-Zidani most-Sava, ali kratko rečeno: glavno premogovniško področje je savsko-savinjski bazen.

Kot prvi rudosledec premoga v Pečovju se navaja Andrej Schönbucher, plavžar pri rudniku Matevža Hefelega; ta je 12. decembra 1835 zaprosil toč za eno jamsko mero, ki jo je 5. januarja 1836 tudi prejel.²³⁴ Dne 1. junija istega leta²³⁵ mu je postal sosed Ignac Novak, ki je 13. septembra 1837 pridobil drugo jamsko mero, tretjo šele 11. aprila 1838. Novak je bil prvotno lastnik imenja Spodnji Ianovž pri Celju, od leta 1838 dalje steklarar v Rakovici.²³⁶ Za poslednjo mero je zaprosil kot cesionar Andreja Schönbucherja. Novak se s tem ni nehal širiti: dne 5. januarja 1841 je prejel pri Pečovju novo jamsko mero, po več kot dveletnem premoru je dobil 27. septembra 1843 naslednjo, poslednjo s presežkom 4. maja 1848.

Precej oddaljeni teren v Trobnem dolu je postal dne 12. avgusta 1846 lastnina Karla Wolfschaka, upravitelja posestva Planina pri Sevnici.²³⁷

Obe področji sta bili brez posebne važnosti; zato ju tudi nisem uvrstil pod posebno poglavje. Imata bolj značaj vrinka.

2. Govce

Že neko poročilo celjskega okrožnega urada iz leta 1791 poroča o tem, da je znano, kako bogata ležišča premoga je najti v okolici Laškega, Govc in Sv. Mihaela, da pa se ne izkoriščajo.²³⁸ Moralo je preteči več kot 10 let, preden so nakopali prve tone premoga. Prvi je bil Wolkenberg, ki ga je nakopal v tromesečju april-maj-junij 1804 vsega skupaj 3,4 tone. Sam ga je potrošil le 3,4 tone, ostalo je razdelil raznim strankam.²³⁹

Naslednja lastnika govškega premoga sta nastopila šele po tridesetletnem premoru. To sta bila Tomaž Grilo, upravitelj graščine in direktor Steinerjeve steklarne, ter Jožef Drasch, lastnik imenja v Celju. Prejela sta šest pravic kopanja 2. in 9. septembra 1835; v last so jima bile dane šele 19. decembra 1838.²⁴⁰

Sicer sta ta dva "podjetnika" kupila prvo lastninsko pravico za premog v sorazmerju 50 : 50 že 25. avgusta 1835 (nosila je datum 2. maja 1802), toda kupila sta jo od Tadeja Hefeleja in njegove žene Ane. Tomaž Grilc je postal samolastnik vseh sedmih kopov v smislu medsebojne pogodbe z dne 24. julija 1843 oziroma 31. julija 1844.²⁴¹ Grilc je bil srednje močni kopač:²⁴²

leta 1845 ... 248,1 tone

leta 1846 ... 327,0 tone

leta 1847 ... 503,2 tone

leta 1848 ... 455,6 tone

Dne 8. avgusta 1847 je ponujal vso svojo lastnino na prodaj za 74.250 fl. Iz njenega popisa zvemo, da je premog trošil tudi v svojih lastnih obratih: poleg 6 enojnih in 1 dvojne jamske mere je prodajal še hubo, dva gozda, hlev s šestimi konji, dve stanovanji za rudarje, skladišče za premog ter po eno opkarno in apnenico.²⁴³

Blizu Gove je manjši kraj Šmihel pri Laškem. Tu je dne 27. septembra 1843 prejel lastninsko pravico Franc Jandl, zakupnik imenja v Laškem.²⁴⁴

Toda tu je kopal še nekdo drugi, ki je bil gospodarsko neprimerno bolj pomemben kot Jandl. To je bil fužinar v Mislinji Anton Bonaczy pl. Bonazza, čigar matični rudnik je bil sicer drugje, je pa posegal pri iskanju železa in premoga v razne dele severovzhodne Slovenije.

3. Stari Trg pri Slovenjem Gradcu

Prva pomembnejša novejša fužina na Spodnjem Štajerskem je bila utemeljena v Mislinji pri Slovenjem Gradcu 27. julija 1724.²⁴⁵ Po vrsti raznih fužinarjev ji je postal v aprilu 1823 zadnji lastnik Anton Bonaczy pl. Bonazza. Koncedirja z dne 25.

novembra 1826 za neke nove obrate mu je bila dana s pogojem, da bo v njih uporabljal premog. Vendar o njem dolgo ne slišimo nič, dokler mu ni bila dne 13. junija 1837 dovoljena postavitev novih obratov spet s pogojem, da bo v njih vpeljal premog.

Dejansko je prejel Bonazzi prvo lastninsko pravico za kop premoga v bližini Starega Trga pri Slovenjem Gradcu dne 19. avgusta 1835, drugo za Vrhe v isti okolici nekaj pozneje, namreč dne 7. oktobra.²⁴⁶ O Bonazzijevi uporabi premoga pred navedenim letom ni nobenih poročil: precej verjetno je, da ga tudi dejansko ni uporabljal.

Zaradi čestih povečav in izboljšav svojega podjetja je začel podjetnik v velike finančne težave.²⁴⁷ Znatne vsote si je sposodil zlasti v letih 1841 in 1842.²⁴⁸ Ko je fužinar dne 14. decembra 1853 umrl, je zapustil poleg fužin in drugih entitet še znatno vsoto dolgov.²⁴⁹

Njegova premogovniška dejavnost je potekala takole: iz Slovenjega Gradca je napravil skok na Koroško, kjer je 17. avgusta 1840 prejel dve pravici kopanja v Podkraju blizu Raven, tretjo pri Kotljah 12. decembra istega leta. To je prejel v last 6. novembra 1841; razveljavljena je bila, ker ni pač nič kopal, 26. maja 1846.²⁵⁰

Od tod se je odpravil v Šmihel nad Laškim, kjer je prejel pravico kopanja 1. decembra 1841, lastninsko pravico šele 28. novembra 1842. Toda s pogodbo z dne 28. marca 1843 jo je prodal poštenemu mojstru Vincencu Gurniggu.²⁵¹

Prejeti kopi mu niso bili dovolj izdatni ali pa preoddaljeni. V letu 1842 se je naselil v okolici Spodnjih Zreč: dne 9. septembra je zaprosil za pravišo kopanja na hribu Sv. Neže pri tem kraju in jo 9. septembra 1846 prejel v last.²⁵² Po nekih drugih arhivalnih podatkih, ki jih nisem mogel preveriti, je prejel po eno pravico kopanja v letu 1842 še blizu Žiž, Žižke vasi, Spodnjih Zreč, Jamnika pri Zrečah in Sv. Križa pri Vitanjah. Poslednji dve pravici sta prav kmalu ugasnili, ostale tri je fužinar podaljševal do 14. oziroma 1 do 25. maja 1844.²⁵³ Tisto pravico, za katero

je zaprosil Bonaczy 9. septembra in jo prejel 14. septembra 1842 pri Spodnjih Zrečah, je, preden jo je prejel v last, ponujal 30. aprila 1845 v nakup erarju za vsoto 6040 fl; nakup je bil 11. decembra istega leta zavrnjen.²⁵⁴ Po intenzivnosti kopanja uvrščam Bonaczyja sicer med skromnejše "proizvajalce", toda znatna uporaba premoga, dobrega starotrškega premoga v fužinah in sploh vneto iskanje minerala po raznih krajih določenega dela Slovenije ga uvršča v višji razred premogokopov.²⁵⁵

leta 1845 ...	169,6 tone
leta 1846 ...	142,7 tone
leta 1847 ...	233,5 tone
leta 1848 ...	160,3 tone
leta 1851 ...	314,0 tone
leta 1852 ...	339,5 tone

V poslednjih dveh citiranih letih je imel v vseh svojih štirih obratujočih kopih zaposlenih 63 rudarjev in delavcev ter 1 nadzornika. Takrat je največ kopal pri Starem Trgu.

4. Podjunska dolina z okolico

Premog v vzhodnem delu slovenske Koroške ni bil osredotočen na eno samo ozko področje kot na primer v firboveljski kotlini (razen Leš pri Prevaljah), zato se tu tudi ni razvil en sam močnejši premogovnik. Intenzivnost kopanja sicer res ni bila pomembnejša, zato pa so bili toliko bolj pomembni podjetniki (železarnarji, svinčarnarji, cinkarnarji), ki so se prav na široko udejstvovali v premogovništvu. Videli bomo, da so novo surovino iskali zavestno in živahno na mnogih mestih in da premoga niso kopali zgolj zato, ker so nanj pač že naleteli. Prav veliko povpraševanje raznih podjetnikov je bil tisti faktor, ki je dalj koroškemu premogu svojevrsten akcent, čeprav sam po sebi ni nikoli postal pomembnejša samostojna pridobitna gospodarska panoga.

Lobnik je - vzeto kronološko - prvi okoliš, kjer so v slovenskem delu Koroške pričeli kopati premog. Zelo verjetno je nam že znana Kuhdorferjeva pozneje predala kope svojemu sorodniku morda prav Andreju Kuhdorferju, sicer bi se ta ne pravdal leta 1804 s fužinarjem Dizmo grofom Christalnniggom zaradi treh kopov premoga v Lobniku.²⁵⁶ O Kuhdorferjih vem le še to, da so imeli nekje med leti 1804 in 1814 v Celovcu skladišče za premog, ki je bilo kmalu opuščeno zaradi predragega premoga.²⁵⁷

Za tem pravdanjem, katerega končni rezultat mi ni znan, ni bilo v Lobnik nekaj časa nobenega novega kopača. Šele leta 1810 sta prosila tu za lastninsko predzabeležbo (za "rezerviranje") svinčarnarja Tomaž Fladung in Gregor Kompoš.²⁵⁸ Iz nekega drugega podatka zvemo, da so našli leta 1811 premog tudi pri Kapli in da je kop, kjer da sta kopala dva človeka,²⁵⁹ prejel v last erar, ki je imel v trgu svinčarno in cinkarno.²⁶⁰ Po vsem možno je, da je mišljena s tem okolica Kaple, to je Lobnik, vendar ni izključeno, da se nanaša podatek le na ožjo okolico Kaple. Končno je 11. decembra 1812 prejelo kop v Lobniku tudi podjetje Dizme grofa Christalnnigga iz Hagenegga pri Kapli.²⁶¹

Za temi kopači je nastal zelo dolg premor. Šele vseobča eksploatacija koristnega minerala je oživila interes za Lobnik. Tako je šele 10. januarja 1835 prejelo toč pravico kopanja znano Eggerjevo železarsko podjetje v Lipici. Vendar je prejeto pravico večkrat podaljšalo, kar pomeni, da se ni prav izdatno ali celo nič kopalo.

Osem let za Eggerjem je 1843 prejel v last lobniški premog volšperški železar Offner. Dne 10. avgusta 1844 je "odkril" premog na južnih obronkih Lobnika Anton Pisanec iz Kaple;²⁶² pravico kopanja so mu dali leta 1845. Nakopal je 4,7 tone minerala, potem pa leta 1846 vse skupaj opustil. Leta 1847 je ugasnila rušosledna pravica tudi Juriju Kometerju.

Galicija. - Podjetje Dizme grofa Christalnnigga je dalje naletelo na premog tudi pri Rikarji vesi in prosilo pravico kopanja 5. avgusta 1811. Istega dne je zaprosil grof za podobno pravico pri Dobrli vesi.²⁶³

Po daljšem presledku je prejel premogokopno pravico v bližini Galicije 13. junija 1836 Jožef Fleiss, zemljiški posestnik iz Kaple, (prenehala veljati 31. avgusta 1847).²⁶⁴ Pet dni zatem se mu je pridružil še Anton Kreitsberger, zakupnik gostilne v Apačah s tem, da je prejel kop v bližini Apač pri Galiciji.²⁶⁵

Vse so prekosili člani svinčarnarske družine Kompoš.²⁶⁶ Utemeljitelj koroške veje, Gregor, je bil prvotno plavžar pri svinčarnarju Scheidenbergerju na Obirju; v tem svojstvu je prišel do premoga na Lobniku leta 1810. Okoli 1815 je že imel svojo cinkarno, tri leta pozneje kope svinca na Jezerskem itd.²⁶⁷ Po letu 1830 nastopajo samostojno njegovi sinovi: iz prvega zakona Simon, ki je bil v letih okoli 1810 plavžar Blaža Mayerja²⁶⁸ (svinčarnarja in premogarja v Lešah) in prejel v letu 1826 tudi kop svinca v okolici Prebolda ter kop antimona blizu Šmihela pri Mozirju,²⁶⁹ ter iz drugega zakona Aleksander Vincenc, Simon Tadej, Anton Rajmund. Ti so imeli svinčarno v Kapli in rudnike svinca v revirjih Meža, Peca, Črna I., II., III.²⁷⁰ Industrijsko sta bila najaktivnejša Aleksander Vincenc in Simon Tadej.

Dne 17. junija 1836 je prosil Aleksander Vincenc iz Kaple za tri premogokopne pravice v hribu Zased nad Galicijo.²⁷¹ Dalje so 18. junija 1842 prejeli vsi trije bratje skupno štiri enake pravice: tri za hrib Zased, četrto za Klanče, vzhodno od Galicije (podaljšano do 14. avgusta 1842).²⁷² Končno je prejel v letu 1845 Aleksander Vincenc spet sam v Lobniku premogokopno pravico, dne 1. septembra 1846 pa je postal lastnik bivše Pisančeve pravice kopanja in je nakopal 8 ton premoga.²⁷³

Simon Tadej je iskal premog drugje. Iz Črne je prosil v imenu svinčarske družbe ob Meži za premog v okolici Mežice ("onkraj Meže") dne 23. septembra 1843. Takoj nato mu je bila prošnja uslišana.²⁷⁴

Ta Kompoš ni vedno deloval samostojno. V maju in juniju 1943 je iskal svinec, cink in baker okoli Mirne na Dolenjskem in pri Pothornovi papirnici v Njivicah v družbi, ki so jo sestavljali: on sam z 2/5 deleža, Ignac Kompoš z 2/5 deleža, Ivan Globočnik iz Radeč z 1/5 deleža.²⁷⁵ Zastran kopanja v koroških

rudnikih se je Simon Tadej nekajkrat obrnil po finančno podporo k znani celovski trgovski hiši Rainer, ki je bila v letih okoli 1848-1850 najpomembnejše koroški trgovec s svincom. Pozneje se je lotila tudi kopanja premoga.

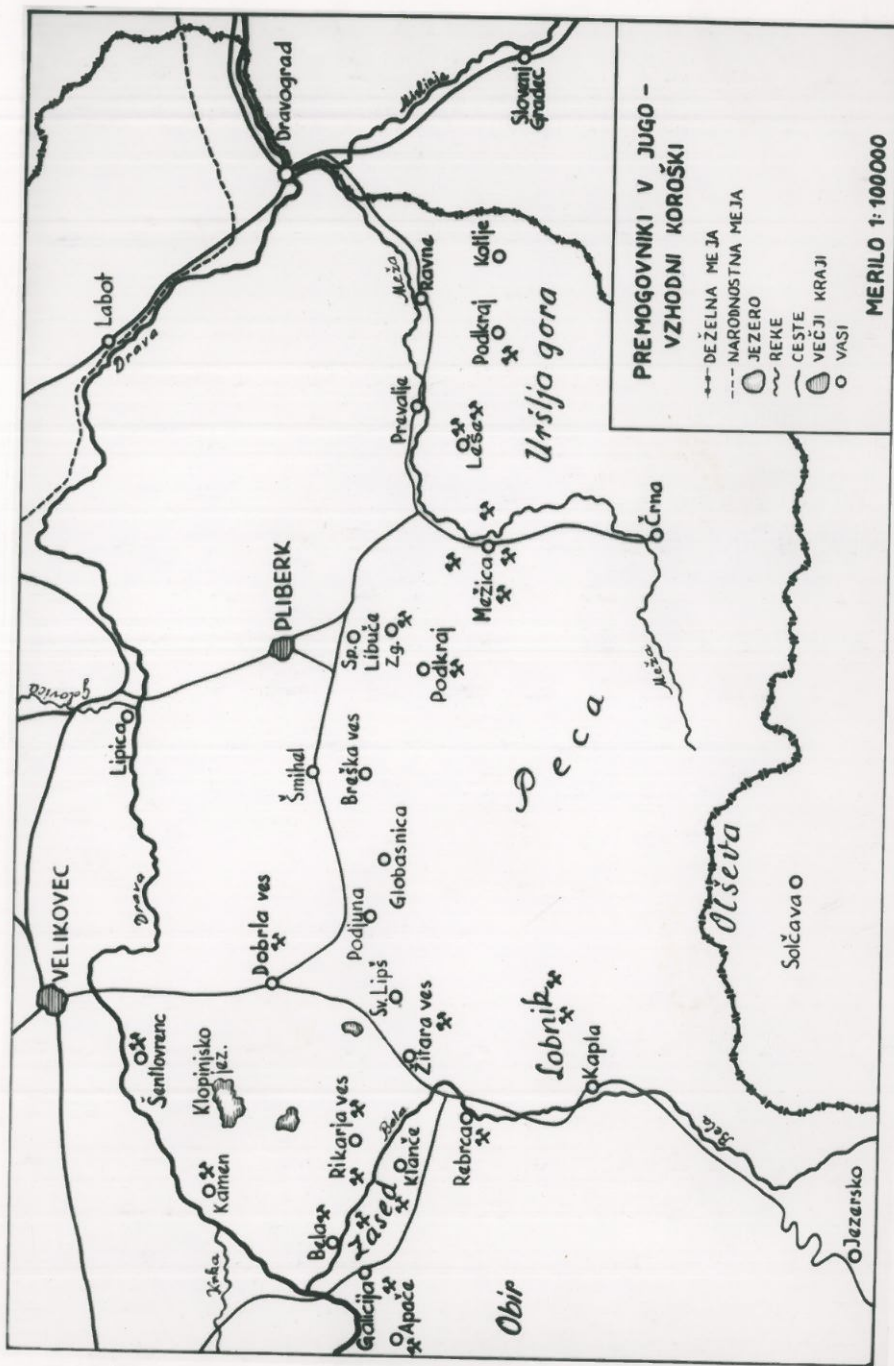
Končno naj še omenim, da je prejel v bližini Galicije premogokopno pravico ob potoku Beli blizu Reberc, 17. septembra 1836 in 9. aprila 1842 tudi Matija Popp iz Dobrle vasi, a sta obe prav kmalu zamrli.²⁷⁶

Libuče in Podkraj. - Najbogatejši železar na Koroškem v 18. stoletju, Maks Tadej grof Egger, je razdelil leta 1798 vso svojo posest med sinova Franca in Ferdinanda. Ferdinand je utemeljil bistriško vejo (Bistrica v Rožu) in poleg drugega prejel fužini Zgornja Bela blizu Beljaka in Lipica.²⁷⁷

Ferdinand je prvič prejel premog za Lipico 31. avgusta 1822 v okolici Podgorja v dolini Suhe ob koncu Zgornjega Roža.²⁷⁸ Drugič je prejel dovoljenje za kopanje premoga 19. aprila 1828 v Zgornjih Libučah. Mineral je izsledil lipiški inšpektor Jakob Schelliessnigg. Nedolgo potem je prejela Lipica 17. maja 1828 premog blizu Podkraja (južneje od Spodnjih Libuč), nato 10. januarja 1829 dve jamski meri spet pri Zgornjih Libučah. Dne 12. maja 1834 je prosilo podjetje za nadaljnje mere. Pet dni pozneje so rudarske oblasti prošnji ugodile, vendar se je veljavnost podaljševala do 17. maja 1835.²⁷⁹

Medtem so prejele v last ležišče nove surovine tudi bistriške fužine in to dne 18. junija 1834 v okolici Sv. Jakoba v Rožu.²⁸⁰

Toda Lipica je bila aktivnejša. Dne 10. januarja 1835 je prejela premog v svojem gozdu v Lobniku z imenom Ojstra (severovzhodno od Kaple), a se je veljavnost večkrat podaljšala.²⁸¹ Blizu Kamna ob Dravi je Ferdinand grof Egger kopal bolj malo; tu je prejel tri pravice, in sicer dve za kopanje (15. novembra 1834) eno za rudosledenje (31. oktobra 1835). Za obrat v Bistrici je prejel 28. marca in 18. aprila 1835 del terena v gozdu Turije. Od tu je preskočil v južne predele podjunske doline, kjer je prejel rudosledne pravice 18. junija 1836 za okolico Reberc, za

Slika št. 7

Izmed koroških premogov je najpomembnejši ta, ki je ležal severno od Uršlje gore; oni v Podjurski dolini je bil bolj "razpršen".

bližino Žitare vasi, za Nare in Belo (vzhodno od Galicije).²⁸²

Mežica. - Ferdinand grof Egger ni prezrl premoga v okolici tega rudarskega kraja, a poudariti moram, da pripada tu prvenstvo glede kopanja premoga grofom Thurnom.

Grofje Thurni so se zasidrili v Črni in Mežici že leta 1624 in se zelo razmahnili zlasti v Črni; postali so eni izmed najpomembnejših koroških podjetnikov.²⁸³ Prvenstvo v kopanju premoga okoli Mežice pripada povsem naravno njim in sicer konkretno Juriju grofu Thurnu iz Črne. Njegovo podjetje je prejelo rudosledno pravico v gozdu severno od Mežice že 22. aprila 1815. Potem je nastal premor, dokler si ni pridobil grof Jurij dveh dvojnih mer za premog v Podkraju blizu Prevalj 14. julija 1838.²⁸⁴ Novo prošnjo za Podkraj je vložil še 5. junija 1839.²⁸⁵ Njegov premogovni revir pri Mežici se je imenoval "Mežica" I." Nov kop zanj je prosil 18. septembra 1843, toda pravico je vrnil že 15. aprila 1845.²⁸⁶

Thurn je kopal v splošnem zelo malo in šele leta 1848 zvemo za edini podatek, da je pridobil v navedenem revirju vsega skupaj 24,5 tone premoga. V Podkraju ni nič nakopal do 1845, do prenehanja pravice.²⁸⁷

Med Thurnove in Eggrove premogovniške začetke v Mežici se je vrinila še sledeča vrsta kopačev: dne 29. marca 1823 je Thurnu sledil podjetnik oziroma deležnik pri rudniku svinca v Mežici, Franc Brunner.²⁸⁸ Iz podatkov, ki so datirani z 12. oktobrom 1824, zvemo, da je nameraval postaviti Brunner livarno za šibre blizu Črne in kot gorivo uporabljati večinoma premog, ki ga je našel na obeh bregovih Meže v višini Mežice. Premogokopno pravico je prejel svinčarnar 31. oktobra 1824. Nadalje je 3. decembra 1825 prejel premog v jarku Tišince v fari Marija na jezeru. Tudi potrebo po tem premogu je utemeljeval s tem, da ga bo uporabljal za livnico šiber v Črni.²⁸⁹ V okolice Mežice se je povrnil še 26. novembra 1828 z novo premogokopno pravico. Verjetno je kopal bolj slabo, ker je prosil za podaljševanje.²⁹⁰

Po znatnejšem premoru je dobil pred 24. februarjem 1837

pravico do kopa premoga pri Mežici še Ferdinand grof Egger.²⁹¹ Ta pravica se je podaljševala do 26. februarja 1840.

Po Eggrovem skoku iz slovenskega narodnostnega ozemlja, ko je 18. februarja 1837 prejel premog na treh krajih ob zgornjem toku Krke,²⁹² 17. junija istega leta pa na dveh krajih blizu Žeminja v zgornji Labotski dolini, se je povrnil 28. junija 1839 v Podgorje, kjer je prejel tri premogokopne pravice (vrnjene 12. marca 1842). Prva se je nanašala prav na Podgorje, druga na Breško vas in Bistrice, tretja na okolico Bistrice. Dne 5. oktobra 1839 sta mu dve pismi dovolili kopati na južnem robu Podjunske doline. Bili sta vrnjeni 12. marca 1842.²⁹³

Statistični podatki o skupnem Eggrovem izkopu navajajo sledečo nihajočo tonažo:²⁹⁴

Libuče	leta 1833 ...	196,0 tone
Libuče	leta 1835 ...	464,1 tone
Lobnik	leta 1836 ...	706,9 tone
Lobnik	leta 1837 ...	945,1 tone
Zg. Libuče	" 1838 ...	865,5 tone
Lipica	leta 1839 ...	724,2 tone
Lipica	leta 1840 ...	413,0 tone
Lipica	leta 1841 ...	485,0 tone
Lipica	leta 1842 ...	219,9 tone
Lipica	leta 1843 ...	140,7 tone
Lipica	leta 1844 ...	1195,2 tone
Lipica	leta 1845 ...	237,9 tone
Lipica	leta 1846 ...	48,7 tone
Lipica	leta 1847 ...	84,3 tone
Lipica	leta 1848 ...	214,7 tone

Ker so se vse nakopane količine premoga vodile od leta 1839 pod imenom podjetja in ne več posameznih rudnikov, je sled zabrisana in se ne da točno ugotoviti, kolikšne količine je nakopal Egger v posameznih kopih in kateri med njimi je bil najmočnejši.

Št. Lipš južno od Dobrle vesi. - Prvi podatek, ki zadeva premog blizu Št. Lipša, datira v leto 1803 in pravi, da je takrat

prosil nam že znani Celovčan Andrej Kuhdorfer (tokrat Kutdorfer), po poklicu okrožni pisar, v družbi s nekom za premog na hribu Preora (?) v šentlipški fari.²⁹⁵ Za njim je tu kopal leta 1811 ali prve dni leta 1812 svinčarnar Blaž Mayer, ki se mu je priključil 15. januarja 1812 še erar.²⁹⁶

Po daljšem premoru je prejel 7. septembra 1838 pravico kopanja pri Št. Lipšu samostan v Dobrli vesi (njemu se je pridružil 17. novembra 1838 za eno leto Matija Popp²⁹⁷). Samostanski revir so imenovali Št. Lipš II. (Št. Lipš I. so imeli Rosthorni). Ustanova si je pravico podaljševala do 17. julija 1841; potem jo je vrnila, ker tu ni nameravala kopati premoga, čeprav je v vsem letu 1841 že dosegla izkop 2,4 tone premoga.²⁹⁸ Boljši uspeh je dosegel samostan s kopom, ki ga je prejel blizu prejšnjega dne 1. decembra 1838. Prve večje količine so nakopali že takoj v začetku naslednjega leta; delati so prenehali proti koncu 1846. V tem času so nakopali:²⁹⁹

leta 1839 ...	18,1 tone
leta 1840 ...	43,5 tone
leta 1841 ...	9,1 tone
leta 1842 ...	101,9 tone
leta 1843 ...	58,2 tone
leta 1844 ...	33,0 tone
leta 1845 ...	29,1 tone
leta 1846 ...	6,7 tone

Videti je, da niso nakopali v revirju Št. Lipš II. kaj prida premoga. Več so ga nakopali v rudniku Št. Lipš I., torej v Rosthornovem področju. Ker zajamem vso premogovniško dejavnost teh podjetnikov na enem samem mestu in sicer pozneje pri Lešah, sem področje Št. Lipš I. izvzel od tu in vnesel tja.

Na tem mestu naj samo omenim kopanje pri Kamnu ob Dravi. Leta 1810 je prejel Leopold Leykauf, župnik pri Šentlovrencu ob Dravi "predzabeležbo" za lastninsko pravico na premog na svoji pristavi, ki je bila skoraj gotovo v bližini Št. Lovrenca.³⁰⁰ Ponovno so rudosledili kamenski premog leta 1814.³⁰¹ Po dolgem času sta prosila pravico dva nova kandidata.

Dne 10. avgusta 1834 sta se priglasila za okolico Kamna Wurn in Erwart, vendar je bila njuna prošnja kasirana še istega leta.³⁰²

Sledil jima je 1. avgusta 1840 nadzornik rudnikov pre-valjske železarne Franc Rachoy, ki do leta 1843, ko se mu je rudokopna pravica razveljavila, ni nič nakopal.³⁰³ Druga podobna pravica za isti kraj, ki mu je bila podeljena 30. maja 1840, je ugasnila po enem letu.³⁰⁴ Kar tu naj še dodam, da je Rachoy rudosledil svinec na Spodnjem Štajerskem; dne 10. julija 1839 je prejel v last kop svinca v Paki pri Velenju.³⁰⁵

5. Hodiše

Za najpomembnejše premogovniško področje slovenske Koroške je veljal razen Leš še gozd Turija južno od Vrbskega jezera.

Tu se je leta 1801 najprej pojavil Gottlieb Nussbaumer iz Celovca, ki je prosil za tri kope v navedenem gozdu.³⁰⁶ Šele leta 1814 je spet prišel tu kopati premog župnik Jožef Serajnik iz Št. Ilja, ki ga je v dveh letih nakopal le okoli 11,2 tone in vsega prodal rudniškemu direktorju Wöllnerju. Tega leta so rudosledili tudi blizu Škofič.³⁰⁷

Po daljšem presledku je nastopil prvi resnejši in pomembnejši kopač šele leta 1822 v osebi Gottfrieda Ebnerja; dne 12. oktobra tega leta je prejel rudosledno dovoljenje v istem gozdnem področju blizu vasi Klopčice.³⁰⁸ Kmalu nato mu je postala soseda družba Werbolan, ki je prosila 22. oktobra za tri premogokopne pravice. Te je večkrat podaljšala, dokler ni prejela 5. julija 1823 treh novih podobnih pravic.³⁰⁹

Z letom 1839 so razdelili gozd Turija v pet revirjev; toliko je namreč bilo vseh glavnih kandidatov. Revirji so nosili ime po Hodišah, glavnem kraju vse okolice. Področje z imenom Hodiše I. je imel torej Gottfried Ebner pl. Ebenthal, od vključno
~~Ebner pl. Ebenthal, od vključno~~ / 18

1842 dalje njegovi dediči. Nakopane količine:³¹⁰

leta 1839 ...	22,4 tone
leta 1840 ...	21,8 tone
leta 1844 ...	28,0 tone
leta 1847 ...	67,2 tone

V letih 1841 - 43 in 1845 - 46 ter 1848 ni Ebner nič kopal (od 1843 dalje pravzaprav Ebnerjevi dediči).

Hodiše II. je imel v lasti podjetnik Albin baron Herbert, član stare celovške podjetniške rodbine, lastnice treh tovarn svinčevega belila in minija.³¹¹ Za Albina barona Herberta je prejel njegov direktor Gottfried Ebner, torej poznajši samostojni kopač, dne 24. junija 1815 rudosledno pismo za premog. Dne 12. oktobra 1822 je dobil spet isti Ebner kot direktor za svojega gospodarja rudosledno pravico za premog blizu Škofič nad Vrbskim jezerom.³¹²

Albin baron Herbert je dalje smel rudoslediti v gozdu Turija in je tu tudi našel premog 20. avgusta 1832; prosil je za podaljšanje premogekopne pravice,³¹³ sicer pa si je izposloval še nove 21. junija 1834.³¹⁴ V imenu te firme je vložil prošnjo tokrat Gregor Spitzer, tovarniški direktor (Ebner se je medtem že osamosvojil).

Od leta 1840 dalje nastopajo kot nosilci firme Herbert bratje Franc, Pavel in Edmund skupaj. Učinek kopanja je bil sledeči:³¹⁵

leta 1836 ...	219,0 tone
leta 1839 ...	145,6 tone
leta 1840 ...	47,6 tone
leta 1841 ...	47,6 tone
leta 1842 ...	47,6 tone
leta 1843 ...	47,6 tone
leta 1844 ...	67,2 tone
leta 1845 ...	76,2 tone
leta 1846 ...	93,2 tone
leta 1847 ...	114,2 tone
leta 1848 ...	123,2 tone

To je izkop premoga v Hódišah. Harberti so pa poleg tega imeli še rudnik z imenom Kuchl (tudi: Kuchler). Ker je to današnji Kuchling, kraj severovzhodno od Gospe Svete, torej zunaj slovenskega etničnega ozemlja, ne upoštevam količin tu izkopanega premoga, čeprav so bile le-te od leta 1840 dalje znatno večje od hódiških.

Žganjekuhar in posestnik Tadej Lanner³¹⁶ je prejel 28. maja 1831 dve jamski meri v gozdu Turija in sicer v okolici Klopč, vendar ju je podaljševal do konca maja 1843.³¹⁷ Teren se je imenoval Hodiše III. Kope je eksploatiral od 1. novembra 1838 dalje.

Njegovo aktivnost (z izjemo let 1842 in 1843, ko ni kopal) ilustrira sledeči stolpec:³¹⁸

leta 1839 ...	112,0 tone
leta 1840 ...	118,7 tone
leta 1841 ...	117,6 tone
leta 1844 ...	196,0 tone
leta 1845 ...	112,0 tone
leta 1846 ...	112,0 tone
leta 1847 ...	168,0 tone
leta 1848 ...	212,8 tone

Nam že znani svinčarnar in trgovec s svincem Ivan Rainer³¹⁹ je bil lastnik terena Hodiše IV. Pravico do kopanja premoga je prejel 8. aprila 1820. Ker je dokument izgubil, je prosil 26. julija 1832 za ponovno izdajo.³²⁰ Novo pravico je prejel 23. septembra istega leta pri Jerbergu (Sv. Katarina) v gozdu Turija. Poleg premogokopne pravice z dne 18. oktobra 1834 je prejel še novo 26. maja 1836 za okolico Škofič, toda do leta 1848 ni nikjer nakopal niti najmanjših količin premoga.³²¹

Hodiše V. so imeli lastniki znane vetrinjske in celovške suknarne bratje Moro.³²² Za premogokopno pravico so prosili

27.naja 1835.³²³ Kopali so do leta 1843, ko so prenehali z delom; vendar so pravico podaljševali do konca leta 1849.³²⁴ Ni dvoma, da so s tem premogom kurili v suknarni barvarske kotle ter ogrevali svoja in delavska stanovanja; morda so ga nekaj malega tudi prodali. V splošnem niso kopali mnogo:³²⁵

leta 1839 ...	228,3 tone
leta 1840 ...	144,4 tone
leta 1841 ...	5,6 tone
leta 1842 ...	113,9 tone
leta 1843 ...	149,5 tone

Vsekakor so premog trošili tudi še po letu 1843, vendar se jim je nakup pri drugih rudnikih pokazal kot rentabilnejši način oskrbovanja.

S tem so obdelani vsi koroški premogovniki. Seveda so iskali novo surovino še po drugih krajih dežele, le da je bil rezultat kopanja enak ničli. Potemtakem je jasno, da naštevanj, ki bodo sledila, ne bi mogel uvrstiti niti v prvo skupino premogovnikov, v skupino krajevnih rudnikov. Po drugi strani je smiselno, da to kopanje oziroma rudosledenje omenim, ne pa da ga izpustim, ker nas enostavno opozarja na znatno potrebo po premogu, ki se javlja od začetka 19. stoletja dalje. Da se držim pri tem deželnega ali topografskega principa, ne opravičuje edinole dejstvo, da se je vse to dogajalo na Koroškem in bi bilo nesmiselno, priključiti opis aktivnosti kateremukoli drugemu poglavju.³²⁶

Dosedanje register kaže, da je bil prvi kandidat za okolico Baškega jezera, kjer so tudi bile majhne leče lignita, Andrej Suntinger iz Rožeka, ki je prosil leta 1806 za izdanek na vzhodnem bregu jezera v počniški fari.³²⁷ Po daljšem premoru sta se javila dva nova prosilca. To sta bila Andrej Zwick-

ler in Ivan Presnik; prosil sta 7. junija 1828 za premog blizu Gorič zahodno od Baškega jezera. kmalu zatem, dne 5. septembra 1828, so prosili za premog tam v bližini Jurij Ferdinand Spittaler, Gašper Spittaler, Andrej Zwickler in Ivan Presnik.³²⁸ Sicer je prosil Jurij Ferdinand Spittaler mnogo pozneje, leta 1840, v družbi z Jožefom Obersteinerjem, fužinarjem v Spodnji Beli pri Beljaku,³²⁹ še rudosledno pravico v tako imenovanem "jeseniškem jarku" (Asslinggraben), vendar nista nič nakopala, čeprav se jima je podaljševala pravica do konca januarja 1846.³³⁰

Dne 21. decembra 1833 so podelili pravico kopanja v Mačah pri Svečah blizu spodnjeroške Bistrice grofu Eggerju za njegov obrat v Bistrici.³³¹ Dne 18. junija 1834 je prejel Egger premog pri Št. Jakobu v Rožu. Dne 28. marca 1835 so izročili istemu obratu še premog vzhodno od Št. Ilja v Rožu blizu kopa Albina barona Herberta (torej na južnem robu premogovnega področja v gozdu Turija); tu je prejel jamske mere 18. aprila 1835.

Vrsta novih kandidatov je nastopila z letom 1835. Dne 30. maja so vročili rudosledno pismo za premog in druge minerale ter metale v okolici Borovelj vzhodno od Baškega jezera Lovru Rosenwirthu in Jakobu Lavriču iz Št. Martina pri Rožeku. Lovro Rosenwirth je prejel v družbi z Jožefom Kotnikom iz istega kraja rudosledno pravico še 13. junija 1836 za premog v okolici Rut pri Ločah.³³² Dne 1. julija je bila dana rudosledna pravica za premog zahodno od Št. Jakoba v Rožu še Primožu Makuli iz Kota blizu navedene vasi.³³³ Dne 7. avgusta 1835 je prejel Ignac Rabič, proizvajalec grafita in talilnih loncev v Sv. Ani pri Beljaku,³³⁴ rudosledno pravico za bližino Spodnjih Borovelj pri Baškem jezeru. Isti podjetnik je šel iskati premog blizu Borovca ob Baškem jezeru še s tremi pismi z datumi 18. avgust 1835, 10. junij in 28. avgust 1836.³³⁵ Ignac Rabič je bil sploh eden izmed največjih interesentov za premog okoli Baškega jezera. Ponovno je prejel pravico kopanja 12. avgusta 1837 pri Brezjah nad Iledenici (podaljšana do konca avgusta 1838), dalje po en kop 17. septembra 1837 in 1. maja 1838. Končno je prejel Rabič rudosledno pravico v bližini Zgornjih Gorič 22. maja 1838 (podaljševano

do leta 1848).³³⁶ Nakopal je samo leta 1840 nekaj premoga: le 3,0 tone.³³⁷

Teren okoli Loč in Rut je bil sploh najbolj raziskovan v tem predelu Koroške. Tu je prejel rudosledno pravico 23. oktobra 1837 Simon Schmidt, plavžar pri Ferdinandu grofu Eggerju. Rudosledna pravica se mu je podaljševala do konca julija 1838.³³⁸ Eggrovo podjetje je prejelo rudosledno pravico za Spodnje Rute južno od Baškega jezera še 19. oktobra 1837. (podaljševana do konca avgusta 1838, kasirana 17. februarja 1839).³³⁹ Že znani Jakob Schellessnigg iz Celovca je prejel - morda ne zase? - 11. novembra 1837 tri pravice kopanja v Ločah; podaljšane so mu bile do konca leta 1838.³⁴⁰

Vztrajna rudosledna sta bila tudi Ivan Mayer in svinčar nar Spiridion Mühlbacher iz Beljaka. Prvič sta prejela rudosledno pravico 9. januarja 1838 in sicer v Maloščah zahodno od Baškega jezera in v Ločah, a sta kmalu opustila obe pravici. Zato sta tri mesece pozneje (19. aprila 1838) prejela novo podobno pravico blizu Področčice,³⁴¹ ki je bila že 8. oktobra 1838 opuščena. Vneto sta iskala premog še dalje in ga tudi našla blizu Loč 30. aprila 1838. Kop je bil končno opuščen 8. oktobra.³⁴² Naslednji premogar je bil Ivan Tonsera iz Beljaka. Blizu vasi Radnice južno od Baškega jezera je prejel dovoljenje kopanja 2. maja in 6. maja 1838 (obe opuščeni 18. julija istega leta).³⁴³ Dolgo vrsto interesentov spopolnjuje tudi Ivan Kronig iz Bekštanja, ki je prejel 16. junija 1838 pravici kopanja prav tam in v Brezjah (ta podaljšana do 18. decembra 1838), končno 25. junija 1838 še pri vasi Kot blizu Brezij (opuščeno konec leta).³⁴⁴ V njegovi sosesčini je prejel rudosledno pismo 24. junija 1838 tudi Anton Treiber (opuščeno 25. avgusta 1838).³⁴⁵

Kljub temu, da so bili uspehi iskanja in kopanja minimalni ter da so morali oditi že številni reflektanti za premog iz tega predela dežele praznih rok, se ni mogel ločiti od okolice Baškega jezera niti Franc Burgstaller iz kraja Pod Turjo, vzhodno od Podkloštra: Prejel je rudosledno pravico 30.

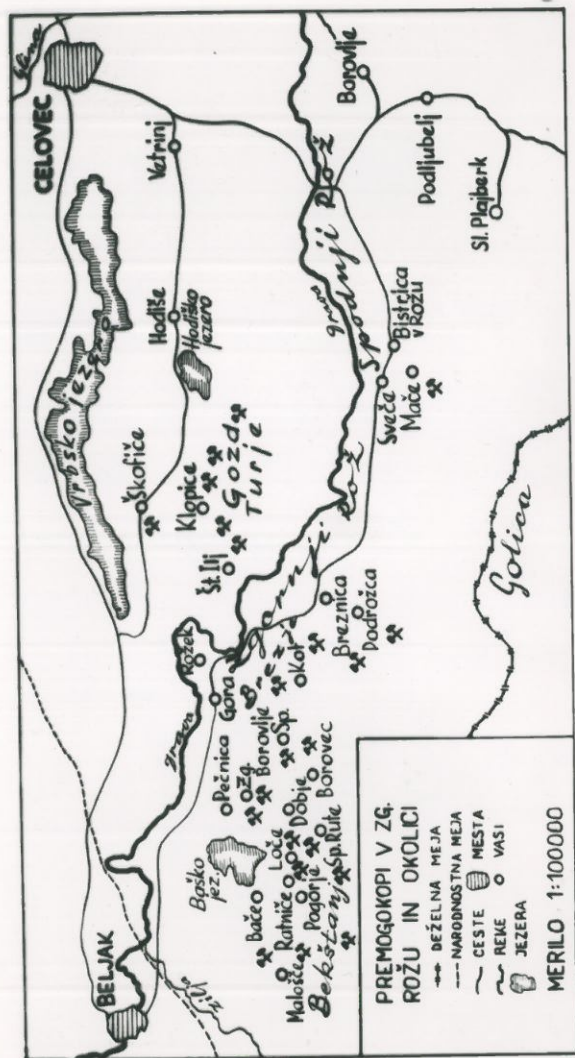
maja 1845 v Ločah (se podaljšala do konca julija 1845).³⁴⁶

Res je, da niso iskala tod premoga večja podjetja z večjimi potrebami, ampak le manj pomembni privatniki. Iz navedenih podatkov se vidi, da je v glavnem šlo za obrtnike, zasebnike, morda trgovce, prenekaterikrat za kmete, torej za industrijsko pasivno skupino ljudi. Le nekaj je izjem; te so verjetno upale, da bo rentabilneje, če bodo same kopale premog, kot da bi ga kupovale pri močnejših, a bolj oddaljenih "producentih" premoga.

Ena izmed takih "industrijskih izjem" je bil tovarnar svinčevega belila Karel Tscheligi iz Beljaka. Njemu so dajali rudosledne pravice v sledečem zaporedju: 25. novembra 1843 (to podaljšali do konca maja 1845), 21. januarja, 3. julija in 2. avgusta 1845, vse za premog in druge minerale v Bekštanju in okolici Spodnjih Rut.³⁴⁷ Sledil mu je 23. junija 1845 Jurij Tilly iz Bleiberga pri Beljaku s tem, da je prosil za premog v Gori jugozahodno od Rožeka (podaljšano do 18. oktobra 1845).³⁴⁸ Dne 5. julija 1845 se je pojavil Anton Schmidt (drugje tudi: Alojz) iz Spodnjih Dobij, ki mu je bila dodeljena leča premoga v Rutah južno od Baškega jezera (podaljšano do 8. septembra 1845).³⁴⁹ Prav tako iz Spodnjih Dobij je bil Gašper Gräfitsch, ki se je priporočil 11. oktobra 1845 za lignit blizu naselja Podgorje nedaleč od Loč (podaljšano do 11. decembra 1845).³⁵⁰ V istem okolišu je želel kopati novi mineral še Ivan Schneeweis (vloga dni 23. oktobra 1845, podaljšano do 23. decembra 1845).³⁵¹

Rudosledenja premoga se je lotil tudi kmet Andrej Gabriel iz Breznice pri Podrožčici; dne 5. novembra 1845 je zaprosil za rudosledno pismo za okolico svoje vasi (podaljšano do 5. januarja 1846).³⁵²

Dolgo vrste iskalcev naj zaključim spet z "industrijsko izjemo", z železarno Gustava grofa Eggerja v Zgornji Beli. Ta je reflektirala s prijavo z dne 4. decembra 1845 na ležišče v Podgorju v Rutah - toda z istim uspehom kot mnogi drugi:

Slika št. 8

Preteg v gozdu Turija so res kopali v pravih rudnikih, skromnih izdankov v Bekštanju in okolici pa niti ni bilo treba kopati v globino, ker so bili zelo plitki.

prošnjo so podaljševali do 4.februarja 1846.³⁵³ Znak, da je bil uspeh ničen.

Če strnemo navedene podatke v kratek statistični pregled, vidimo, da je vložilo v 17-stoletju 1828-1845 najmanj 26 rudosledcev več kot 50 prijav za rudosledenje in kopanje premoga. Za majhno in minerala revno ozemlje okoli Baškega jezera je to prav zanimiv pojav. Tolmačim ga kot splošno željo po izkoriščanju kolikor toliko izdatnih ležišč nove surovine, ki je vse bolj osvajala svet.

Do sedaj smo imeli priliko opazovati "premogovo mrzlico" v srednjem delu Koroške. Kratek pogled v skrajne zahodne predele slovenskega narodnostnega ozemlja nam nudi podobno sliko: mnogo iskanja, a malo uspeha. Tudi tankajšnje rudosledenje je imelo le bolj značaj dokaza, da se je polotila premogokopna vnema tudi odročnih gorskih krajev in to prav v času splošne industrializacije dežel Notranje Avstrije, a da so bile te leče premoga važnejše za geologa, kot pa za podjetnika.

Ziljska dolina. - Kot prvi je prosil za rudosledno pravico na premog blizu Bistrice na Zilji 2.decembra 1828 Andrej Schwenner. Za isti okoliš je prejel podobno pismo 6.maja 1831 tudi Peter Gnübler.³⁵⁴ Obema je sledil s pismom o rudosledanju pri Gorjanah vzhodno od Bistrice dne 27.avgusta 1838 Martin Domenig (podaljšano do 27.decembra 1838).³⁵⁵ Dne 21.decembra 1840 so izročili v last del bistriškega sloja mali družbi z naslovom Ferdinand Fercher & Comp. Nakopala je sledeče minimalne količine premoga:³⁵⁶

leta 1844 ...	7,8 tone
leta 1845 ...	6,0 tone
leta 1846 ...	5,0 tone
leta 1847 ...	6,7 tone
leta 1848 ...	4,0 tone

V letih od 1840 do 1843 podjetje ni nakopalo nič premoga.

Kdo je bil Fercherjev kompanjon, zveno šele leta 1846, ko sta Ferdinand Fercher iz Rablja in Ivan Walcher iz Trbiža prosila 26. januarja 1846 za podelitev premoga v Rutah pri Ločah severno od Bistrice na Zilji. V letu 1847 sta tu nakopala 1,5 tone premoga, naslednjega leta nič.³⁵⁷

Še največ rudosledcev je bilo tu na delu v letih 1845 in 1846, torej v času, ko je bilo premogovništvo tudi drugod že v močnem zagonu. Tako so se v letu 1845 zvrstili sledeči prosilci: Jožef Rosenwirth iz Šmohorja je prejel pravico kopanja 29. maja 1845 za kraj Goriče vzhodno od Šmohorja (podaljšano do 29. julija 1845).³⁵⁸ Dne 26. avgusta sta se priporočila Jožef Alchelburg in Jožef Mačnik, upravitelj v Muti pri Šmohorju, za kraj Sv.Štefan ob Zilji (podaljšano do srede novembra 1845).³⁵⁹ Dne 20. septembra je prosil lastnik valjarne pločevine Julij Wodley iz Borelj vzhodno od Šmohorja za premog v Dropoljah zahodno od Šmohorja (po podaljšanju ugasnilo leta 1846),³⁶⁰ istega dne tudi Jakob Lepušič za okolico kraja Na Bočnje (vzhodno od Blač v Ziljski dolini); prošnja se je podaljšala Lepušiču do 20. novembra.³⁶¹ Končno je prosil 9. novembra za rudosledno pravico Anton Schauper iz Beljaka za bližino kraja Nizale na Zilji zahodno od Blač (podaljšano do 9. januarja 1846).³⁶²

V letu 1846 je bil prvi Ivan Rauscher iz Kazan, ki se je 13. januarja priporočil za premog v okolici Sv.Štefana na Zilji vzhodno od Šmohorja (podaljšano do 15. marca).³⁶³ Dne 19. marca sta mu sledila Valentin Stupnik in Jožef Miklauč, dva vaščana iz Dvorč (severno od Bistrice), v okolici Sv. Jurija severno od Bistrice (se podaljšalo do konca maja).³⁶⁴ Isti Miklauč je še prosil 25. novembra za premog zahodno od Sv. Jurija (podaljšano do 31. januarja 1847).³⁶⁵

Vsota zgornjih podatkov nam pove, da se je aktivno zanimalo v dveletju 1845-46 za premog v bližnji in daljnji okolici Šmohorja na Zilji enajst oziroma dvanajst reflektantov (Miklauč dvakrat), da pa so morali vsi opustiti misel na učinkovito eksploatacijo premoga, ker premogišča niso bila za takratno tehniko dovolj izdatna. Množica prosilcev nam tudi tu služi predvsem za dokaz

za dokaz, da je bilo iskanje premoga pojav, ki je bil direktno odvisen od industrializacijskega vala v Avstriji. Ta val je zajel okolico Baškega jezera prej kot Ziljsko dolino, pa v glavnem tudi prej opešal.

Naborjet, Bela peč, Trbiž, Rabelj. - Brez najmanjše gospodarske vrednosti so bile tudi tiste leče lignita, ki so bile stisnjene v visoki alpski svet tega področja. Zato je bilo tudi iskalcev znatno manj. Prvi je bil Jurij Zwickler, rudar v Rutah, ki je prejel 17. decembra 1827 pravico kopanja premoga zahodno od Bele peči;³⁶⁶ za področje južno od Bele peči je prejel podobno pravico že 17. februarja 1828.³⁶⁷ Dalje je prosil 7. julija 1830 Lovre Novak iz Vrat "premog" za polje takoj vzhodno od tega kraja.³⁶⁸

Ferdinand baron Scaray iz Trbiža je prejel 30. decembra 1835 pismo za iskanje lignita ter drugih mineralov in metalov za Alpe severno od kraja Ukve.³⁶⁹

"Premog" okoli Rablja je iskal tamkajšnji domačin Jožef Fercher in prejel 30. julija 1838 rudokopno pismo za jugovzhodna pobočja Kraljeve gore nad Rabljem (se podaljšalo do 21. novembra 1838).³⁷⁰

Končno je še Jakob Wartolot iz Beljaka prosil 10. septembra 1846 za rudosledno pravico za Naborjet (podaljšano do 15. novembra 1846).³⁷¹

S tem je končan vrinek oziroma dodatek o "premogovništvu" v skrajnih zahodnih predelih slovenske Koroške. Iz čestih podaljševanj rudoslednih pravic zlahka razberemo, da razen velike vneme in neznatnih količin lignita ni bilo tu ničesar drugega, kar bi bilo omenbe vredno. Delo dolge vrste teh rudosledcev ni imelo kaj prida gospodarsko važnih posledic. Tamkajšnje fužine in siceršnje manufakture so se morale še naprej posluževati oglja in lesa, mnoge do svojega končnega propada, ker niso mogle vzdržati močne konkurence naprednejših obratov.

6. "Železniški" premogovniki

Tu obdelujem le tiste erarne premogovnike, ki so imeli posebno nalogo: služiti železnici in njenim potrebam. Vse druge erarne premogovnike obdelujem na tistem mestu, kjer so ne- ločljivi del tamkajšnjega razvoja (na primer Zagorje ob Savi, Kapla itd.). "Železniški" premogovniki so bili namreč enota za- se, nekakšna državno gospodarska enklava sredi privatno gospo- darske dejavnosti. Njihov razvoj je bil precej drugačen kot razvoj privatnih rudnikov. Pričeli so kopati na ukaz osrednjega upravnega mesta v Leobnu in na ukaz te ustanove so prenehali z delom. Administrativnost poslovanja oziroma obratovanja "želez- niških" premogovnikov se kaže tudi v dekretiranem določanju cene tistega premoga, ki je bil namenjen širšemu tržišču. Podobno je tudi z mezdami: brez odobritve iz Leobⁿa se ni mogla mezda ne zvišati ne znižati. Finansiranje rudniško tehničnih del je de- lovalo po načelu poprejšnje odobritve računa leobenske direk- cije. Le-ta si ni nikoli ogledala svojih premogovnikov na mestu samem in ni ukrepala tako, kot je ukrepal privatni podjetnik; ta se je elastično prilagajal ponudbi in povpraševanju in ne- prestano težil na tem, da si razširi tržišče. "Železniški" rud- niki so bili bolj togi in premog jim je stalno ostajal v skla- diščih. Sicer pa prvenstveno sploh niso kopali za privatno tr- žišče.

Upravna osnova za nastanek tu obravnavanih erarnih premo- govnikov je sledeča: Cesarjev dekret z dne 19. decembra 1841 je odvzel Združeni dvorni pisarni velik del njenih dotedanjih kom- petenc na področju železništva in jih izročil novo ustanovljeni generalni direkciji. Ta je postala tehnično administrativna o- blast za državne železnice in je bila podrejena dvorni komori. Kot ena izmed linij državnih železnic je bila takrat progla- šena linija Dunaj-Trst. Na osnovi tega odloka je izšel 30. juni- ja 1842 nov cesarski dekret, kjer je govora o rudosledenju premo- ga na državne stroške zaradi razširitve premogovništva. V za- ščito te državne podjetnosti so se podelili erarju rudosledni

krogi s polmerom 1870 m in z rudokopnimi pravicami za 20 enojnih jamskih mer naenkrat.³⁷²

To erarno kopanje je šlo prvenstveno za tem, da bi bili kopi čim bliže trasi za železniško progo, da bi s tem odpadel daljši transport te važne surovine.³⁷³ Dekret dvorne komore z dne 15. septembra 1842 je govoril o organizaciji dela, o personalu, o vodenju protokolov in podobno,³⁷⁴ dekret iste komore z dne 29. decembra 1842 pa je določal, naj se rudosledi na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem tako dolgo, da se bo določila trasa za progo skozi ti dve deželi.³⁷⁵ Interno razmejitev zgolj spodnještajerskih erarnih rudoslednih distriktov je izvedel dekret erarne premogokopne direkcije v Leobnu, objavljen 10. julija 1843, ki je bil poslan rudoslednemu komisarju v Slovenski Bistrici.³⁷⁶

Temu komisarju je bil dodeljen rudosledni revir, ki je bil opasan s sledečimi mejami: Sl. Bistrica-Sv. Jožef-Sentovec-Pohorje-severne strani Pohorja-Maribor; Sl. Bistrica-Laporje-okolica Črešnjevca-Sestrže-Medvedce-Jurovci-Majšperk-Ptujska gora-Drava pod Ptujem-Dravinja-Makole-Studenice; okolica Rogatca; dolina Drave od Mute do Ptuja-gričevje do Ormoža in Ljutomera.³⁷⁷

Kar je bilo spodnještajerskega ozemlja zunaj opisanih meja, je pripadalo kompetenci celjskega rudoslednega revirja. S tem je bila organizacija dela zaključena in kopanje premoga je steklo normalno.

V dekretu opisane meje so vrisane na sliki št. 8 z debelejšimi pikami. Videti je, da slovenjebistriški revir spčetka ni imel trdno sklenjenih meja. Šele seznam privatnih pravic rudosledenja, kopanja in lastništva, ki ga je temu komisarju poslala erarna premogokopna direkcija v Leobnu 7. maja 1844, nam omogoča potegniti točnejšo črto okoli tega revirja. Tako je nastala dodatna drobno pikčasta črta v navedeni sliki.

Naj navedem kraje s privatniki, ki so bili zemljepisno-
in samo zemljepisno! - v območju slovenjebistriškega revirja.³⁷⁸

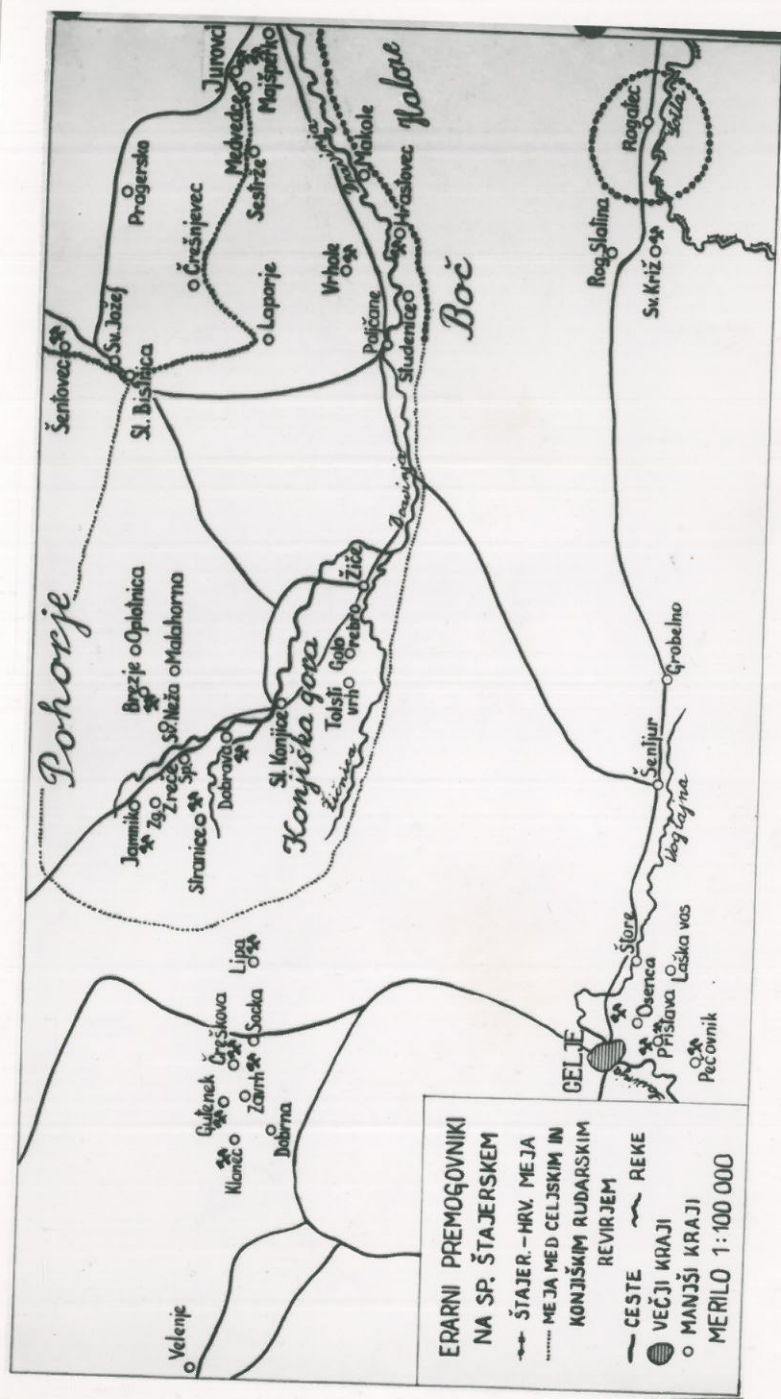
Rudosledne pravice: Jožef Gotschar^e (utemeljitelj ste-
klarne v Loki pri Žusmu leta 1839³⁷⁹) je prejel 11. avgusta
1841 navedene pravice za okolico Babne gore pri Žusmu (sever-
no od Planine pri Sevnici); dne 23. februarja 1843 tam v bli-
žini; dne 7. junija 1843 za bližino istega kraja.

Pravice kopanja premoga: leta 1838 je kot prvi prejel
tako pravico Franc Blauensteiner za Medvedco; leta 1840 mu
je sledil Alojz Kriehuber v okolici Žiž, naslednjega leta še
v Medvedci pri Majšperku. Leta 1842 se je zvrstila dolga vr-
sta upravičencev: dr. Kajetan Bouvier in Anton Faber iz Grad-
ca za Velko, vzhodno od Šentilja v Slov. goricah; Vinko Nagy
iz Maribora za Počehovo pri Mariboru; gospostvo Maribor za
Dragučevo pri Mariboru ter za Kozjak blizu Zgornje Kungote;
Jožef Atzl za bližino Sv. Križa pri Rogiški Slatini; Matija
Feldbacher iz Radelj ob Dravi za Zgornjo Cortino pri Muti; pet
podobnih pravic je prejel tega leta tudi Anton Bonaczy (o njem
govorim posebej). Za leto 1843 se navaja fužinar Vinko Herzog
in dve njegovi pravici kopanja blizu Spodnje Lobnice; zavržen
je bil Jožef Pann, poštni mojster iz Konjic, ker ni navedel
točne lokacije kopanja. Končno sta znana še Jakob Westermayr,
župnik v Črni na Koroškem, ki je reflektiral na premog v Jamni-
ku pri Zrečah (termin mu je potekel 27. maja 1844), in Anton
Stadler & Comp. iz Šoštanja, ki se je potegoval za kop blizu
Vitanj (termin potekel 3. junija 1844).

Lastninske pravice za premog: Bonaczyjeve pravice iz le-
ta 1835 sem že navedel, ostane še Alojz Kriehuber, ki je pre-
jel pravico 28. decembra 1842 za bližino Medvedc pri Majšperku.

Iz tega sledi, da je obsegal slovenjebistriški revir o-
zemlje severno in vzhodno od črte Dravinja-Žičnica-najvišji
vrh Konjiške gore-najvišji vrh-Stenic-Rogla-Velika Kopa-Vuze-
nica.

Na ozemlju tega revirja so bile tudi fužine (nekatero s

Slika št. 9

"Železniški" premogovniki. Debelo pikčasta črta v desnem zgornjem kotu slike in krog iz podobnih pik desno spodaj sta bila rekonstruirana na osnovi direktnega popisa meja severnega revirja. Drobno pikčasta črta, ki je tekla od Studenic navzgor po Dravinji in Žičnici, zavila ob zahodnih obronkih Konjiške gore proti severu na Pohorje ter se spet spustila v dolino k Slovenski Bistrici, je bila rekonstruirana na osnovi indirektnih podatkov. Ni podatkov o tem, če bi moral obseči rogaški krog tudi kop pri Sv. Križu.

Kar je bilo premogovnikov znotraj opisanih meja, so bili situirani na ozemlju severnega revirja, vsi drugi rudniki so bili na ozemlju južnega revirja (razen seveda privatnih premogovnikov, ki jih ta kompetenca ni zadevala).

plavži) v Oplotnici, na Pohorju (dve) in v Muti. Celjskemu re-
virju so "pripadale" fužine v Mislinji, Vitanjah in v Fužini
vzhodno od Planine nad Sevnico. Kronološki red njihovega nastajanja
je sledeči:

Bonaczyjeve fužine v Mislinji so nam že znane.

Fužina v Muti je bila utemeljena s koncesijo, ki je bi-
la izdana 27. oktobra 1786. Sledile so sicer še nove koncesije,
toda za premogovništvo ni nobena važna, ker ni uporabljal obrat
do sredine 19. stoletja nikdar niti premoga niti koksa.³⁸⁰

S pogodbo z dne 14. marca 1788 sta se združila Mihael Či-
ček in Alojz Klinc za skupni silij: zgraditi fužine v Vitanjah.
Dejansko je bila le-ta koncesionirana 25. julija 1788.³⁸¹ Za nas
je važno to, da je postal njihov lastnik³⁸² dne 15. novembra
1831 Jožef Steinauer,³⁸³ podjetnik, ki je iskal, našel in upo-
rabljjal premog v svojem obratu.

Fužina v Oplotnici je bila koncesionirana 2. junija 1788.³⁸⁴
Tudi njim je postal 9. maja 1824 lastnik Jožef Steinauer.³⁸⁵

Peta fužina na Spodnjem Štajerskem je bila doboljena A-
lojzu Klincu³⁸⁶ v kraju Fužina (ta podjetnik je uporabljal premog
menda že leta 1792 v pasješki fužini,³⁸⁷ čeprav jo je 1794 že
prodal³⁸⁸). Reskript dvorne komore, ki mu je dovoljeval izgrad-
njo visoke peči, je datiran z 28. oktobrom 1807.³⁸⁹ Najpozneje
24. avgusta 1814 je že imelo podjetje svojega direktorja Jožefa
Atzla,³⁹⁰ moža, ki je prišel 25 let kasneje na veliko eksploa-
tirati premog v Zagorju. Definitivno je postal 31. januarja 1827
lastnik fužinske fužine spet Jožef Steinauer.³⁹¹ Vidimo, kako
je izvršil v letih 1824-31 imenovani podjetnik delno koncentra-
cijo železarskih obratov na Spodnjem Štajerskem. Seveda so bili
to le majhni obrati, zato pa je bil njihov lastnik napreden fu-
žinar: uvažal je premog v obrate.

Naslednji važnejši obrat železarske stroke je bil rudnik
s fužino pri Sv. Lovrencu v Puščavi. Rudniku, odprtem leta 1805,
je sledila koncesija za fužino junija 1812, koncesija za plavž

celo šele novembra 1817. Dne 20. julija je postal lastnik vseh treh obratov Franc Sackel.³⁹²

V istem kraju na Pohorju je smela biti utemljena novembra 1812 tudi nova mala fužina s talilnico. Kot prejšnja tudi ta ni uporabljala premoga najmanj do sredine 19. stoletja.³⁹³ Obilica pohorskega lesa po eni strani, po drugi pa drag prevoz oddaljenega premoga sta opravila svoje: do svojega propada sta ostali pri oglju.

Po tem kratkem a potrebnem ekskurzu po tistih fužinah, ki so uvedle premog v svoj proizvodni postopek in po tistih, ki tega niso napravile, se moram povrniti k železniškim premogovnikom. Komisar celjskega revirja Wodiczka je že v decembru 1842 in januarju 1843 raziskal zaradi premogovniških razmer okolice Loke pri Zidanem mostu, Sevnice, Rajhenburga (= dan. Brestanice), Kozjega, Podčetrška in Rogatca.³⁹⁴ Ta čas je bilo namreč že določeno, da bo tekla železnica iz Gradca v Ljubljano skozi Zidani most in ne mimo Kamnika. Na tej trasi bi morali namreč zgraditi približno 8 km dolg tunel, česar takratna tehnika še ni zmogla, na prvo imenovani trasi pa tega ne bi bilo treba. Poleg tega bi predvidevana proga Zidani most-Zagreb uničila promet po Savi in ga prevzela sama, kar bi se seveda ne zgodilo, če bi železnica pripeljala v Ljubljano s severne strani; vodna pot bi še naprej uspešno konkurirala železniškemu prometu.

V teku avgusta 1843 se je izvršil obhod obeh premogovnih revirjev na Spodnjem Štajerskem. Takrat je že delalo pri poskusnih vrtenjih pri Zidanem mostu 9 delavcev, pri Pečovniku 12 lju⁹ di, pri Laški vas 2 kopača. Komisar Weineck, ki se je takrat šele uvajal v delo, je pregledal pravtako v avgustu nekatere priročne kraje svojega severnega revirja in ugotovil, da se vleče izdaten sloj premoga od Poljčan proti vzhodu do Studenice. S pomočjo enega rudarskega nadzornika iz Idrije in štirih pomožnih delavcev je napravil tu več uspešnih vrtenj.³⁹⁵

Ko je Weineck v oktobru 1843 ponovno obšel svoje slovenjebistriško področje, se je prepričal, da je mnogo premoga pri Rogatcu in da sega tako dalje na Hrvaško kot proti zahodu do

Št. Jurja. Ugotovil je, da so kopali premog pri Sv. Križu pri Rogški Slatini že pred njegovim prihodom. Pregled okolice Konjic proti severu in zahodu mu je pokazal, da se širi sloj premoga od tega kraja proti Oplotnici, Okeški vasi in Šentovcu, zasledil ga je še pri Jurovcih in Verholah na vzhodu. Pri Šentovcu, Jurovcih in Verholah je erar prejel takoj nato nova dovoljenja za kopanje.³⁹⁶ Tod, dalje pri Majšperku in Hrastovcu je tudi pričel nemudoma vrtati poskusne vrtine. V jeseni 1843 je že bilo zaposlenih v bistriškem revirju pri ^{raz}tažnih delih 32 ljudi, od tega 19 kopačev, 8 dnevničarjev, 2 tesarja, 1 nadzornik, 1 uradnik in 1 predstojnik.³⁹⁷

Do sredine novembra 1843 je pregledal celjski komisar Wodiczka še okolico na levem bregu Save v višini Loke pri Zidanem mostu, dalje Osenco vzhodno od Celja, predel Šmarješke fare severno od Rimskih Toplic in bližnje kraje.³⁹⁸ V novembru je erar prejel pravico kopanja za področje tik nad Zedanim mostom na levi obali Savinje, to je za Flešo in Briše, za okolico Osence in za Pristavo blizu Pečovnika.³⁹⁹

V drugi polovici novembra 1843 je pobhohdila celjska posadka nekatere predele Kranjske, da bi se dobil splošni pregled o premogiščih, in to: 1. V okolici Ljubljane so pregledali Utik, Glince, Jarčji potok (v tej okolici je že 25. junija 1796 prejel rudosledno pravico za premog Gregor Križanik, kramar v Ljubljani, in sicer v kraju Gabrije⁴⁰⁰); 2. V okolici Medvod in Smlednika so pregledali bližino Verja in samega Smlednika, Vičrče, Vaše, Stežice, Brezovico, Sv. Katarino, Ločnico; 3. V okolici Škofje Loke in Kranja Pungert, Peven, Bodovlje, Belo pri Kranju, Preddvor; 4. V okolici Mengša Rašice; 5. v okolici Kamnika in Šmartnega v Tuhinjski dolini Pišajnovico, Nevlje, Bistrice, Vodicice, Prapreče itd. Premog so ugotovili med Zbiljami in Smlednikom na desni obali Save in ^{na}treh krajih, pri Svetju na levi obali Sore so našli manjše premogovo ležišče, zasledili so ga tudi severno od Nevelj, severozahodno od te vasi, severozahodno od Kamnika pri Šenturški gori in Sv. Lenartu.⁴⁰¹

Potemtakem so opravili erarni organi raziskovalna dela na več kot 30 krajih Kranjske. To je prvi obsežnejši in sistematičnejši pregled te dežele; pred njim so nekaj podobnega, a v manjši meri, opravili konec 18. stoletja idrijski rudosledci in seveda še preje razni posamezniki na iniciativo kmetijske družbe.

V vsem letu 1843 so izkopali celjski delavci pri rudosledenju v svojem revirju 33,6 tone premoga in sicer v Pečovniku 22,4 tone, pri Zidanem mostu 11,2 tone.⁴⁰²

Ko je bilo s tem sistematičnim obsežnim delom na Spodnjem Štajerskem vse dobro pregledano, se je erar zasedel v začetku leta 1844 v sledečih 13 krajih: Briše in Pleša nad Zidanim mostom, Šmarjeta pod Laškim, Govce, Zgornja Osenca, Pristava, Pečovnik, Šentovec, Jurovci, Vrhole, Hrastovec, Mlamona pri Spodnjih Poljčanah.⁴⁰³ Drugod je samo poskusno vrtal in kmalu opustil vsa nadaljnja dela.

Leta 1845 so ustavili na ukaz erarne premogokopne direkcije v Leobnu dela v nekaterih kopih, zato pa začeli vrtati na njeno pobudo v drugih krajih. Opaziti je, da so delali v nekaterih kopih malo, v drugih pa več, tako da moremo deliti erarne kope po intenzivnosti eksploatacije ali važnosti v dve skupini. Prvi skupini niso posvetili mnogo pozornosti, čeprav je vsebovala dober premog in je bila blizu bodoče proge. Pregled le-te daje sledečo sliko:

Še preden sta dobila oba revirja svoje komisarje, je prejel erar že 24. avgusta 1842 rudosledno pravico blizu Čreta ^{vzhajajo} od Celja in v Sv. Jederti pri Laškem.⁴⁰⁴ Ko so sredi septembra 1842 naleteli na premog v Medvedcah, so tudi tu dobili premogokopno pravico (tu 28. decembra Alojzu pl. Kriehuberju dana jamska mera je bila kasirana 16. septembra 1846⁴⁰⁵), enako tudi pri Jesenovi Ravni. Nekaj malega so kopali tudi tu; drugje so ostale pravice skoraj neizkoriščene. Zato je prišel sredi oktobra 1845 iz Leobna ukaz, naj se dela ustavi.⁴⁰⁶ V septembru 1843 je izsledil Weineck premog tudi pri Majšperku; vendar tu niso niti poskusno

vrtali niti prosili za pravico kopanja. Za Mlanono je erar sicer prejel premogokopno pravico oktobra 1843, vendar razen nekaj poskusnih vrtin niso nadaljevali sistematičneje; v juliju 1846 so sploh prenehali z vsakim nadzorstvom in kop zanemari-
li. Vzporedno z deli pri Majšperku so odkrili premog tudi pri Šentovcu; mesec dni pozneje so sicer prejeli pravico kopanja, a preko poskusnih vrtin niso prišli.⁴⁰⁷ Iz Šentovca je Wein-
eck odšel v Vrhole, našel premog, zahteval rudokopno pismo, na-
pravil nekaj poskusnih vrtin, nato pa dela ustavil.⁴⁰⁸ Podoben
je bil tudi potek del v Pristavi, pri Pečovniku (pravica kopa-
nja prejeta novembra 1843; kopalo se ni nič), v Šmarjeti na
desni obali Savinje (pravica kopanja iz novembra 1843; o na-
daljnjem delu se ne govori).⁴⁰⁹ Briše in Pleša sta nam že zna-
ni. Za Briše je prejel erar pravico kopanja v novembru 1843.
Niso pričeli delati takoj, ampak šele v januarju 1844, ko so
tudi že nakopali 11,2 tone premoga. Potem je delo stalo vse leto,
dokler niso šele v februarju 1845 spet nakopali 0,8 tone premoga.
To je bilo tudi vse, kajti oktobrski leobenski ukaz je ustavil
vsako delo. Takrat je zaloga znašala še vedno 7,3 tone premoga.⁴¹⁰
Pri Pleši so odkrili mineral že v oktobru 1842, a prejeli pra-
vico kopanja šele novembra 1843. Po malem so pričeli vrtati še-
le v marcu 1844 in nakopali 200 kg premoga; drugič so kopali v
maju in pridobili vsega 0,6 tone premoga. Po tem praktično niso
več kopali.⁴¹¹ Nekoliko bolje je bilo v Jurovcih. Za ta kraj
je bila pridobljena pravica kopanja 2. novembra 1842. Prvotno
je bilo delo komaj zaznavno, že v septembru 1844 pa so nakopali
6,1 tone, v oktobru le 1,6 tone, v novembru celi 2 toni. V le-
tu 1845 je postala eksploatacija spet neredna: v aprilu so na-
kopičili v skladišču 600 kg, v juniju celo samo 200 kg novega
premoga. Tržišče je bilo skromno: julija so prodali privatni-
kom: Pogačniku v Sl. Bistrici 0,9 tone, Mihaelu Stumphu v Sliv-
nici 0,7 tone, erarnim rudarjem 0,5 tone (gotovo kot depôtat).⁴¹²
To zemljišče je pridržal erar zase s tem, da je pridobil 7. janu-
arja 1846 kar osem jamskih mer.⁴¹³

V začetku avgusta 1845 so napravili prve poskusne vrtine tudi v Zavrhu pri Dobrni, potem pri Sv. Joštu nad Dobrno, pri Socki vzhodno od Dobrne, končno pri Lipi tudi vzhodno od Socke. Z julijem 1846 so ustavili vsa ta dela. Prav tako v avgustu je erar prejel pravico kopanja blizu Malahorne pod Oplotnico. V oktobru 1845 so na ukaz iz Leobna ustavili vsa dela in istočasno pričeli rudoslediti v Zaborku pri Stranicah (julija 1846 so prenehali delati).⁴¹⁴ V začetku septembra 1845 so opravili poskusna vrtanja tudi v Suhadolah. Mesec dni pozneje je - ker je bil premog dober - ukazala leobenska direkcija, naj se dela nadaljujejo, vendar preko nadaljnjih poskusnih vrtanj niso prišli. Tudi Gutenek in Klanec pri Dobrni sta bila kraja, kjer so samo poskusno vrtali. Ko se je izkazalo, da je premog izvrsten, so pričeli kopati intenzivneje in to pred vsem na Klancu, ker so Gutenek opustili. V Klancu so nakopali v oktobru 1845 kar 10,4 tone premoga in to kljub zalogi iz prejšnjih mesecev, ki je znašala 18 ton. Po oktobru so ublažili tempo dela: novembra so nakopali le 0,3 tone premoga, prodali pa 2,8 tone, decembra nakopali celo le še 0,2 tone in prodali 3,4 tone premoga. V naslednjem letu so v prvih šestih mesecih kopali le formalno, saj so dobili le še 1 tone novega premoga, do konca junija (takratna zaloga 11,2 tone premoga). Poslej niso več kopali.⁴¹⁵

Bolje poznamo tržišče čreškovega, straniškega in osenškega premoga. Čreškova pri Socki je doživela prva vrtanja v avgustu 1845, vendar je bil izkop šibek. Novembra 2,2 tone, decembra 7,2 tone, prodaja je bila enaka ničli. Do marca 1846, ko so prodali 0,6 tone, se je nabrala zaloga na 15 ton premoga, do julija celo že 18,2 tone zaloge. Kopanje so ustavili, povečali pa prodajo. Tako so v avgustu prodali 1,7 tone Novaku iz Hohenegga, v septembru 1,4 tone Novaku iz Neuhausa. Zatem prenehajo vesti tudi o prodaji.⁴¹⁶ V Stranicah so se lotili dela v oktobru 1845. Šele v februarju 1846 so vskladiščili 1,1 tone, pozneje le toliko, da se je nabrala do konca julija zaloga 2,2 tone. Septembra je polovico te količine kupil župnik v Vitanjah. Po eno leto trajajočem presledku so nakopali novembra 1847 spet 8,9 tone, prodali raznim

Slika št. 10

Prerez, profil ali nariš premogovnega sloja pri Klancu (zgoraj) ter tloris kopa (spodaj) ob potoku Kačnik (Original v: AFM, Celje, fasc. za leto 1845, spis št. 55; spis & risbo - avtor obojega je Wodiczka - nosi datum Celje, dne 5. marca 1845).

strankam 10,4 tone. Poslednjikrat so nakopičili septembra 1843 bore 1,6 tone, prodali 2,9 tone.⁴¹⁷ - Osenca. Še preden je privatni podjetnik ^{Janec Novak} 19. novembra 1842 opustil na tem terenu svoje kope, je prejel erar rudosledno pravico 28. oktobra 1842.⁴¹⁸ Opravljali je le vrtalna dela; do pravega izkopa sploh ni prišlo, čeprav so poslali sredi oktobra 1845 iz leobenske direkcije ukaz, naj se vrta dalje, ker da bo tod zanesljivo tekla železniška proga. Zaradi zavarovanja terena je prejel erar 7. januarja 1846 kar 10 jamskih mer.⁴¹⁹ Kopanje je bilo res skromno: do februarja 1846 se je nabralo šele 3,9 tone zaloge, do julija 17,5 tone zaloge. V avgustu so ji dodali 1,2 tone novo nako-paneža premoga, v septembru 0,3 tone, oktobra celo 6 ton. Potem so prenehali z vsakršnim delom.⁴²⁰

S tem je končana veriga "eksperimentalnih" erarnih kopov. Če jih seštejemo, dobimo najmanj 40 krajev, kjer so opravljali vsa dela od poskusnih vrtanj do skromne eksploatacije, ker so torej sistematično in povsem znanstveno preiskovali premogove sloje. Ta dela so v glavnem potekala v času od avgusta 1842 do avgusta 1845, se pravi v teku treh let. Tako lahko izračunamo, da so opravili povprečno vsak mesec novo vrtanje. Intenzivnost del vsekakor ni bila prav izdatna; v glavnem je bil to dokaj širokopotezen pregled glavnih spodnještajerskih premogišč. Prav navedena sistematična profesionalna in znanstvena vrtanja (čeprav zaradi interesov železnice) so eden izmed vzrokov, da sem te male "eksperimentalne" kope uvrstil na prvo mesto "železniških" premogovnikov.

Vsekakor bolj razgiban in gospodarsko pomembnejši je skupek rudnikov, ki jih bom obdelal v naslednjih odstavkih; obsega sledečih sedem članov:

Trbovlje. - V juliju 1846 so se šele lotili poskusnih vrtanj v Vodah in Limberku; zaposlenih je bilo 8-10 delavcev. Ker so naleteli v globini 4-9 m na premog, so takoj prijavili pravico do kopanja tod, dne 28. septembra še v Retjah. Kmalu se je nabralo v zalogi 13,7 tone premoga, avgusta so dodali še

13,4 tone novo nakopanega premoga. Potem niso vrtali več mesecev, pač pa le po malem prodajali zalogo. Tako so septembra 1846 prodali lasniku v Trbovljah 600 kg premoga, oktobra trboveljskim krojačem enako količino. Erar se je medtem širil v tej dolini zlasti glede števila jamskih mer: do 27. avgusta 1847 mu je že bilo priznanih 42 mer. Kopali so še vedno zelo malo in še julija 1848 je tu opravljalo poskusne vrtine komaj 10 delavcev.⁴²¹

Brezje pri Oplotnici so bile kop, ki so ga začeli pozno eksploatirati. Prva kopanja v juliju 1847 so vrgla na površino 3,3 tone premoga, avgustovska 1,1 tone. Prodali so sproti vso količino Flinski družbi v Gradcu.⁴²² Zaradi povečanega tržišča so v letu 1848 več nakopali in več prodali:⁴²³ v tromesečju september-oktober-november so pridobili 67,2 tone, prodali 21,5 tone premoga.

Pečovnik. - Čeprav je tu prejel erar premogokopno pravico v novembru 1843, so pričeli raziskovati šele v januarju 1844.⁴²⁴ Do konca leta so nakopali skupaj 135,7 tone premoga. V letu 1845 so ga pridobili po okrnjenih podatkih spet okoli 112 ton. Ker so prodali malo, je ostala v februarju še zaloga 1846 v višini 120,2 tone. Zaradi bližine bodoče železniške proge se je zavaroval erar s tem, da je prejel 7. januarja 1846 kar 10 jamskih mer.⁴²⁵ Vendar so vrtali še nadalje malo, ker bi sicer ne ostalo v juliju tega leta v zalogi kar 142,7 tone, v oktobru še 134,8 tone premoga. Nepopolni podatki dajo slutiti, da so nakopali v vsem letu 1846 nekaj preke 80 ton novega premoga. V letu 1847 je bilo bolje: "proizvodnja" se je dvignila na 168 ton premoga. V naslednjem letu je osem rudarjev nakopalo že znatno manj te surovine: bore 84 ton.

Premog se je prodajal srednje dobro. V tromesečju oktober-november-december 1845 so ga spravili v promet 122,9 tone. V avgustu 1846 je bil edini kupec Franc Maurer in še ta je kupil le 1,1 tone. V septembru so prodali 7,8 tone, od tega je spet Maurer kupil isto količino kot preje, prav toliko tudi Wolf iz Celja. V oktobru so prodali 12 ton premoga, od tega Maurerju iz

Celja 1,1 tone, poštnemu mojstru Gurniggu iz Celja 10,7 tone, kovačem 0,3 tone. V mesecih od maja do avgusta in v oktobru 1847 so potrošniki kupili 118,3 tone, v obdobju avgust-november 1848 le 5,3 tone. Tudi pozneje se premog ni več dobro prodajal. Poročilo iz prvih dni januarja 1850 pravi sledeče: "V Celju, ki ima okoli 5000 prebivalcev, niso mogli prodati (se. erarni premogovniki) leta 1849 niti 224 ton premoga iz Pečovnika. Za privatno rabo se še vedno kupuje les".⁴²⁶ Menim, da je bila konkurenčna sposobnost privatnih premogovnikov iz celjske okolice tolikšna, da ji erar ni mogel biti kos, kajti sicer bi ne bil izkop sabukovških in govških privatnih rudnikov tako visok brez ozira na to, da so zalagali tudi industrijo.

Govce. - Ko je privatnik Grilc opustil govški kop, prejet v letu 1842, je ta postal erarna last. V njem so pričeli kopati šele v januarju 1844. V prvih 11 mesecih tega leta so ga nakopili le 42 ton, vključno z decembrom morda 45 ton.

Pozneje se je obrnilo na bolje. Dne 23. januarja 1845 so iz Leobna sporočili Wodiczki, da je že sklenjeno, nadaljevati z gradnjo proge od Celja navzdol ob Savinji in da je treba za to najeti dobre in izdatne premogovnike. Kot posledica tega ukaza se je pričel dvigati izkop v Govcah. V mesecih januar, julij, avgust, oktober, november, december 1845 so vskladiščili skupaj 133,7 tone premoga. V nenaštetih mesecih so morali gotovo nakopati tudi nekaj, sicer bi ne mogli prodati v vsem letu skupaj 138 ton.

V šestih različnih mesecih 1846 so nakopali 206,1 tone, prodali istočasno 70 ton premoga. Pomembnejši kupec je bil Picco iz Laškega, ki je imel apnenice. Septembra 1845 ga je kupil 67 ton, v istem mesecu naslednjega leta le še 19,6 tone, oktobra 26,3 tone. Ostalo tržišče so predstavljali: septembra 1846 Halm iz Celja 5,6 tone, Holbling iz Laškega 1,7 tone, oktobra 1846 Jožef Gerbaš iz Rečice 1,1 tone, Anton Kleinschrot 1,1 tone, Kos 2,8 tone, Anton Fleis iz Laškega 2,5 tone, Ignac Oražen iz Laškega 1,7 tone, poštni mojster Vincenc Gurnigg iz Celja 6,4 tone, Jakob Plevcec 1,1 tone.

V mesecih april-november (razen septembra) 1847 so nakopali 312 ton, prodali 285,7 tone. Od julija do novembra 1848 je nakopalo 19 rudarjev le 97,6 tone; prodali so 58 ton premoga.

Zaradi zavarovanja terena in zaradi nameravanega povečanja eksploatacije je erar prejel 17. januarja 1849 v Govcah površino 10 jamskih mer.⁴²⁷

Bolj oddaljeni poznejši potrošnik erarnega govškega premoga je bil mariborski stavbenik Franc Urban, ki je javil 4. aprila 1850, da je zgradil opekarno in da zanjo takoj potrebuje 25,2 tone premoga, da ga bo ¹²trošil tudi za apnenico, ki da jo bo prižgal 10. aprila 1850.⁴²⁸

Jamnik pri Zrečah. - Že pred erarjem so se tu udeještvovali nekateri privatniki, ki jih že poznamo. Tako je prejel pravico kopanja pri Jamniku, Sv. Lovrencu pri Preboldu in Vitanjah Jakob Westermayr, župnik v Črni (rudosledni termin mu je potekel 27. maja 1844, ker ni nič kopal); pri Vitanjah in Prevaljah je prejela premogokopno pravico tvrdka Anton Stadler & Comp. iz Šoštanja (njej je potekel termin 3. junija 1844).⁴²⁹ X

Erar sam je pričel tik pred oktobrom 1845 kopati in tudi takoj prodajati dobri jamniški premog: Šturmu 0,6 tone, Vincencu Lederleitnerju 0,6 tone, Gebhartu 0,6 tone, kaplanu Račiču v Zrečah 0,3 tone, erarnim rudarjem kot deputat 0,2 tone. V februarju 1846 so nakopali 3 tone, marca 1,1 tone; ker niso tokrat nič prodali, se je nabrala s starimi in novimi količinami vred konec julija zaloga 19,6 tone premoga. Avgusta so pridobili 1 tono premoga, prodali Jakobu Stumbergerju 5,6 tone; v septembru so navrtali 1,8 tone, oktobra 3,1 tone premoga, prodali 10 ton, od tega Plinski družbi v Gradec 5,6 tone, Gustavu Bukovšku v Zrečah 1,7 tone.

V letu 1847 sta narasli tako proizvodnja kot prodaja. V osmih mesecih so nakopali 186,6 tone, prodali 188,7 tone premoga. Tudi v letu 1848 so precej delali: podatki za pet različnih mesecev dajo vsoto 167,4 tone; prodali so v istem času 140,1 tone.⁴³⁰

Dobrava pri Konjicah. - Prvih 1300 kg premoga so nakopali v oktobru 1844, že v novembru pa so padli na 0,5 tone. Z letom 1845 se je stanje izboljšalo: v aprilu so nakopali 1,7 tone, v juniju 10 ton premoga. Prodali so: v juliju 1,4 tone konjiški trgovski hiši Bratje Sunko, v oktobru isti firmi 2,2 tone, Štefanu Goričanu 1,1 tone tega kakovostnega premoga.

Ker le ni bilo večjega povpraševanja po premogu in ker je bil kop sam daleč od železniške proge, so na ukaz iz Leobna z dne 31. oktobra 1845 delo začasno ustavili. Toda aktivnost je počivala le dva meseca. Že januarja 1846 so spet nakopali 11,8 tone, februarja 3,1 tone premoga. Prodali so Antonu Bezenšku 0,4 tone, bratom Sunko 0,8 tone. Marca je bilo še slabše: pridobili so 2,3 tone, prodali 0,3 tone Antonu Bezenšku. Ker je izkop presegel potrebnje, so kopanje omejili. Zato so v vsem letu 1846 nakopali malo; v avgustu na primer 0,7 tone, v oktobru 1,6 tone. Prodali so v septembru kovaču Martinu Bezenšku 0,3 tone, v oktobru Plinski družbi 5,6 tone.

Položaj se je obrnil na bolje šele v letu 1847. Vsega skupaj so izvozili iz jam v osmih znanih mesecih 198,9 tone, prodali v istem času 198,4 tone premoga.⁴³¹

Ni dvoma, da so opravljali erarni premogovniki poleg svoje osnovne naloge - podpore železnici - še drugo funkcijo: večali so splošno premogovniško dejavnost, zanimanje za premog in njegovo popularizacijo, širili tržišče, vrtali v krajih, kjer bi se opravljala ta dela sicer šele pozneje in končno po svoje konkurirali privatni podjetnosti.

Izmed vseh erarnih kopov je bil prav gotovo najimenitnejši ta, ki sem ga prihranil prav za konec sedemčlanske skupine, to je rudnik Hrastovec.

Pravico kopanja v Hrastovcu pri Poljčanah ali tudi Studenci ob Dravinji je prejel erar v oktobru 1843. Vendar so pričeli sistematičneje odkopovati šele v januarju 1845, najprej seveda le po malem. Tako je znašala zaloga v marcu šele 0,8 tone.

V juniju so spet nakopali samo 0,8 tone, pač pa so v juliju že prodali 2,1 tone. Od te količine so dobili erarni kovači 0,3 tone, kar 1,8 tone so namenili za koksanje. V oktobru so pridobili 2,1 tone; erarnim kovačem so dali 0,3 tone, Werdelagu v Poljčanah prodali 2 toni.

Ker je bil teren poln dobrega premoga, si ga je erar varoval s tem, da je prejel 7. januarja 1846 toč 10 jamskih mer.⁴³²

Ko so v juniju 1846 ugotovili, da je sloj hrastovškega premoga debel 12 m in ko je 3 mesece pozneje, namreč v septembru, prispela iz Trsta izjava avstrijskega Lloydja, da je vzorčni premog iz Hrastovca, Dobrave in Jamnika odlične kakovosti ter da ga postavljajo v vrsto najboljših premogov, je še tisto malenkostno kopanje v drugih rudnikih opešalo; forsirati so začeli navedene tri kope, med njimi še posebej Hrastovškega. To vidimo končno tudi iz tega, da ni bilo julija 1846 pri tem rudniku razen pisarne drugega kot lopa za premog, kovačija in peč za koksanje (bila je že v gradnji). Najpozneje v oktobru se je navedenim objektom pridružila tudi apnenica, ki je v tem mesecu konsumirala 1,7 tone premoga.

V prvem četrtletju 1846 so nakopali 32,4 tone premoga. Kupili so ga: Anton Breclj 2,1 tone, Jurij Hraš iz Studenice 1,7 tone, Anton Fašnik 1,4 tone, po 600 kg Gregor Greberšek, Jernej Mešiček in Jožef Weber. V avgustu in septembru so izkopali 27,2 tone premoga, od česar so prodali Blažu Štrancerju 300 kg, Lovru Schüllu iz Sl. Bistrice 1,7 tone, Lovru Krajniku enako količino, Jerneju Svinšku 800 kg, kar 2,2 tone kovaču Schmidtu v Polskavi, Robišku 1,4 tone, Klearu, lekarnarju v Sl. Bistrici 700 kg, Antonu Fašniku 1,3 tone, Kovaču Ibachu 2,2 tone, Werdelagu v Poljčanah 2,2 tone premoga. Vidimo, da so bile to le skromne količine in da so tudi tu čisto predstavljali celo tržišče ali del njega posamezni privatniki; velikih odjemalcev še ni bilo, a so se kmalu pojavili. Obdelal jih bom v posebnem odstavku.

Salt Pond, near the mouth of the river.

Profil.

Erklärung.

A. Kullau.
B. Aufschau von Kullau
C. Aufschau von Kullau
D. Ober - m.
E. Aufschau von Kullau
F. Aufschau von Kullau
G. Aufschau von Kullau
H. Aufschau von Kullau
I. Aufschau von Kullau
J. Aufschau von Kullau
K. Aufschau von Kullau
L. Aufschau von Kullau
M. Aufschau von Kullau
N. Aufschau von Kullau
O. Aufschau von Kullau
P. Aufschau von Kullau
Q. Aufschau von Kullau
R. Aufschau von Kullau
S. Aufschau von Kullau
T. Aufschau von Kullau
U. Aufschau von Kullau
V. Aufschau von Kullau
W. Aufschau von Kullau
X. Aufschau von Kullau
Y. Aufschau von Kullau
Z. Aufschau von Kullau

Grundriß.

Belzankh.

Louis
 Auguste
 1742

Strasburg.

...e. in d

grace,

myon S. f.

10. 11. 1871

inclined

Quand

72

lieft te

Allen P.

— — — — —

77 777 77 77 77

Yours truly

Robert L.

ning,

C. L. B. N. O. C. M. in law

Slika št. 11

Planis rova (zgoraj) in naris rova (spodaj) v erarnem rudniku pri Osenci. Spis z risbo - avtor Wodiczka - nosi datum Celje, dne 5. marca 1845 (original v AFM, Celje, fasc. za leto 1845, spis št. 55).

Vidimo tehnike kopanja rogov v obliki "tipanja žive skale": najprej so kopali v premogovem sloju vodoravno v obliki rova a; ko sonaleteli na živo skalo, so vzporedno z njo kopali v istem nivoju ali horizontu leve in desno v obliki rova b; v določeni razdalji so pričeli kopati v globino navpičen rov c, v določeni globini so usmerili k skali v nižjem novoju ali horizontu rov d, pod njim rov e. Od tal ali osnove rova a do osnove rova d je znašala razdalja 1,9 m, od osnove tega rova do osnove rova e pa 4,75 m. Tako so povsem zanesljivo ugotovili debelino premogovega sloja in smer padanja ali vpadni kot žive skale.

V oktobru 1846 so izročili skladišču 119,7 tone premoga. Poleg velikega potrošnika Plinske družbe, ki je tokrat kupila 22,4 tone premoga, nastopi spet vrsta malih odjemalcev: Jurij Godec iz Slov. Bistrice je vzel 700 kg, Ivan Šeršenko v Zbe-
lovem 0,9 tone, Ivan Friedrich v Novi vasi 1,1 tone, Lovro Schöll iz Bistrice 0,5 tone, Jakob Tenzel v Mariboru 2,8 tone, Hladnik v Sl. Bistrici 0,7 tone, Ivan Doberšek iz Črešnjevca 700 kg, Hraš v Sp. Poljčanah 0,9 tone.

V februarju 1847 so nakopali celo 188,2 tone in prodali 189,9 tone premoga. Od 1. aprila do konca leta so pridobili 742,6 tone ali povprečno na mesec 82,5 tone premoga. To povprečje se dobro sklada z drugo navedbo v virih, da so od septembra 1846 do maja 1848 (torej v 21 mesecih) pridobili v Hrastovcu skupno 1682,5 tone premoga ali mesečno približno 80,1 tone. Enako velike količine niso bile več dosežene od julija do novembra 1848; takrat je nakopalo 18 delavcev le 55,5 tone povprečno mesečno.⁴³³ Torej je tako tu kot mnogokje drugje proizvodnja v letu 1848 (revolucija!) nekoliko nazadovala. Ta pojav bomo še opazovali in sicer precej bolj plastično.

Nekateri naročniki, ki so zahtevali "konjiški" premog (namreč premog iz konjiškega revirja, ker je ta slovel kot najboljši v vsej Štajerski), so dobili Hrastovškega. Tako se je zanimala za "konjiški" premog tudi mariborska tovarna Mohar & Dießrich, ki je navajala v svojem dopisu z dne 24. februarja 1850 želeno letno količino 2800 ton premoga. Nakup tolikšne količine je bil takrat že povsem možen, saj zvemo za leto 1849, da so v tem letu prodali okoli 2000 ton hrastovškega premoga.⁴³⁴

S tem sem aktivnost hrastovškega premogovnika samega izčrpal. Preden pridem na tri največje in zato najpomembnejše potrošnike tega premoga, izmed katerih je vsakemu odmerjenega precej prostora, namreč na koksne peči pri rudniku, na železnico in na plinarno v Gradcu, naj podam še kratek pregled skupne

erarne "proizvodnje" premoga na Spodnjem Štajerskem.

Celotno področje erarne premogovniške direkcije v Leobnu je nakopalo v letu 1846 sledeče količine premoga:⁴³⁵

Okrožje	Količina v tonah	Š t e v i l o	
		delavcev	uradnikov
Gradec	163,1	18	1
Bruck n/M	94,1	72	
Maribor	0,0	4	1
Celje	767,1	129	4
Skupaj	1024,3	223	6

Razpredelnica pove sledeče: od celotne proizvodnje je odpadlo samo na celjsko okrožje (mariborsko tako ne pride v poštev) nekako 77 % vsega nakopanega premoga, 58 % rudarjev in 66 % uradnikov. Na enega rudarja je tu odpadla letna nakopana količina skromnih 6 ton premoga, medtem ko je bilo povprečje za erarno Štajersko celó samo 4,6 tone premoga. Tako viri.

Literatura ima drugačne podatke. Ta navaja za revirja Celje in Konjice (kar je skoraj isto kot okrožji Celje in Maribor iz zgornje tabele) sledeče številke:⁴³⁶

Leto	Izkop v tonah	Stroški v fl
1844	33,6	21.655
1845	124,6	23.062
1846	851,0	25.890
1847	2234,1	20.984
1848	1686,2	12.732
1849	1926,6	8.064
1850	2778,0	8.350
1851	2962,4	10.432
1852	4869,2	28.950

Uradna razpredelnica, ki pričenja teči sicer z letom 1841 in nima podatkov o nakopanih količinah v letih 1841-43, pač pa

le stroške za leto 1843 in to v višini 3850 fl, nam prav lepo pokaže, da je padla spodnještajerska erarna "proizvodnja" premoga v letu 1848 za 25 % v primeri z letom 1847, in da je bila leta 1849 še vedno za približno 15 % pod dosežkom iz leta 1847. To je vsekakor dokaz vpliva revolucije na gospodarsko aktivnost v letih 1848-49.

Vsi erarni premogovniki na Štajerskem so prodali sledeče skupne količine premoga:⁴³⁷

	leta 1844 ...	48,8 tone
	leta 1845 ...	156,7 tone
	leta 1846 ...	1173,3 tone
	leta 1847 ...	2709,4 tone
prva pol.	leta 1848 ...	2149,9 tone

Če primerjamo te številke z onimi iz obeh prejšnjih razpredelnic, spoznamo, da so med njimi zelo velike razlike in da gredo prav gotovo na račun slabe statistike. Danes ne moremo vedeti, kaj vse je takratni statističar seštevati, da je dobil te podatke, ki sem jih pravkar reproduciral.

Primerjajoč te podatke o prodanih količinah s privatnimi vidimo, da so vsi štajerski erarni premogovniki komaj dosegli povprečje nekaterih bolj razvitih rudnikov. Bistveni vzrok je pač v tem, da niso kopali erarni rudniki za široko potrošnjo, za privatno tržišče, pač pa za sorazmerno še zelo slabo razviti trg, za nastajajoči trg, to je za železnico z njenimi parnimi stroji, kurilnicami, postajnimi poslopji itd.

Pregled stroškov erarnega kopanja nam pove, da so potrošili denarja v vsem času od pričetka rudosledenja v septembru 1842 do konca leta 1845:⁴³⁸

Rudosledna komisija	florintov (zaokroženo)
Reichenau	596
Neunkirchen	13.021
Gradec	20.069
Sl. Bistrica	22.472

Celje	25.103
Zindberg	33.463
Leoben	33.759

V triletju 1843-1844-1845 so torej v naših dveh revirjih dosegli s povprečnimi stroški najboljše rezultate. Največ truda so vložili v iskanje premoga okoli Leobna in Gradca, a je bil rezultat pod povprečen. Če pomislimo, da takrat še niso gradili proge čez Semmering in da je na južni strani prelaza začela proga teči šele od Mürzuschlaga navzdol, potem razumemo, da so premog ob vsem začetnem delu proge vneto iskali predvsem zato, da bi prihranili velike stroške za dovoz surovine iz Spodnje Štajerske.

V letu 1847 so znašali izdatki kot sledi (zaradi združitve komisariatnih ozemelj in premestitev nekaterih rudarskih uradov se pojavljajo drugačna krajevna imena, toda celotno rudosledno ozemlje je ostalo nespremenjeno):⁴³⁹

Področje	V s o t a		
	gld	kr	pf
Rudosled.	3		
komisariat Gradec	338	44	1
Rudosled. direk-			
cija Leoben	3.354	30	3
Rudosled. komisa-			
riat Schwanberg	3.736	13	1
Rudosled. komisa-			
riat Bruck n/M	15.408	2	1
Rudosled. komisa-			
riat Dunaj. Novo			
mesto in Solenau	18.747	3	3
Rudar. urad Celje	31.604	48	3

Če primerjamo to razpredelnico s prejšnjo, vidimo, da je vodstvo leobenske direkcije samo spoznalo, da so investicije najrentabilnejše na Spodnjem Štajerskem: za celjski urad so potrošili skoraj 31.605 fl in dobili največ premoga; za vseh pet ostalih področij so izdali več, namreč domala 41.585 fl, a nakopali manj premoga. Rudosledenje okoli Gradca je

ad 1108 $\frac{44}{2}$

Seydewitzsche Höhe

von der Höhe bei Schönbach

Waldung

Waldung

Slika št. 12

Geognostična skica okolice zdravilišča Dobrne ali tudi ozemlja med Velenjem in Strncem.

Temnejša barva označuje razprostranjenost premoga, svetlejša barva pa apnenec. Naselje na levi spodnji strani skice ob razpotju proti Faki in Mislinji je Velenje, naselje ob desni spodnji strani skice ob sotočju Dobrnice in Hudinje je Strmec. Dobrna sama je narisana sredi temne ploskve približno 7 mm jugovzhodno od topografskega znaka za termalno kopališče. Naselje ob Dobrnici zahodno od Strmca je Lemberg, prvo naselje ob cesti iz Velenja v Fako proti severu na križišču je Šalek. V gostoti imen na severnem robu premoga ob stičišču z apnencem severno od Dobrne je videti na originalni skici v smeri zahod-vahod kraje Klanec, Gutenek, Vrbo, Socko (ali Soteskó) in druge manj pomembne vasi (original v AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 1108).

bilo bolj formalno, dela v bližini Leobna in Schwanberga pa so bila globoko pod rentabilnostjo. Iz podatkov, ki sem jih navedel na prejšnjih straneh, se vidi, da je bila erarna eksploatacija na Spodnjem Štajerskem v primeri s privatnim kopanjem količinsko dokaj siromašna, iz poslednje tabele pa prav lahko domemo, da je bil izkop okoli Brucka na Muri, Solenaua in Danajskega novega mesta količinsko še toliko bolj neznaten.

Po teh ugotovitvah naj se povrnem k vprašanju tržišča za spodnještajerski premog. Prav to tržišče je eden izmed faktorjev, ki mu daje večje veljavo, kot bi jo imel sicer. Dejstvo, da je bil erarni spodnještajerski izkop najrentabilnejši v vsej deželi in tudi najboljše, sem pa pravkar opisal; tudi ta faktor je bil namreč eden izmed bistveno važnih momentov za uvrstitve "železniških" rudnikov med pomembnejše premogovnike.

Izmed treh najvažnejših potrošnikov naj torej najprej obdelam koksarno v Hrastovcu.

Ne da bi se tu spuščal v podrobnejši historiat koksanja drugod po Evropi, naj le splošno omenim, da so najprej pričeli koksati premog pač tam, kjer je bil najboljši za tak postopek in kjer so tehnične razmere dozorele za njegovo uporabo. Tako so imeli v Angliji leta 1788 urejenih le še 24 plavžev na oglje, ostalih 53 pa že na koks. Popolna preorientacija na koks se je izvršila toč leta 1796.

Nekoliko počasneje je potekal razvoj v zgornji Šleziji. V začetku 19. stoletja so imeli tu 45 plavžev, med njimi le 6 na koks, leta 1846 še 9 na oglje in že 52 na koks.⁴⁴⁰

Prvi poskusi koksanja v Avstriji so prav za prav zelo stari. Leta 1758 se je oglasil neki Krištof Perger, da bo "vzel premogu slab duh", da bo izvedel torej nekakšno koksanje. Poskusi niso dali pričakovanega rezultata. Točno 10 let pozneje se je ponudil grof Suardi, da bo izvedel isti poskus. Tudi ta je bil negativen. Še v istem letu, se pravi 1768, je poskušal profesor

kemije v slovaški Ščavnici. Nikolaj pl. Jacquin, razžveplati premog. Tokrat je poskus uspel. Spet negativen rezultat je dal podoben eksperiment, ki se ga je lotil 1775 koroški fužinar Johann Tengg. Bolje je bilo s poskusi, ki so jih izvedli leta 1786 na Štajerskem z geboltskirchenskim premogom. Dodati moram, da so uspeli poskusi le laboratorijsko in da gospodarsko niso imeli še nobenega učinka.⁴⁴¹

Potem dolgo ne slišimo o poskusih koksanja. Vzrok je bil nedvomno v tem, da so eksperimentirali z rjavim premogom in ne z antracitom. Morala je priti v Avstriji šele industrijska revolucija, da se je znova sprožilo vprašanje pridobivanja in uporabljanja koksa. Tako navaja seznam privilegijev v ljubljanskem gubernialnem področju, da je prejel Jožef Lax dne 15. marca 1830 privilegij za izboljšanje metode koksanja premoga v kopi. Po desetih letih je privilegij izgubil veljavo.⁴⁴² Več podatkov o praktičnem učinku tega privilegija še nimam. Naslednje vesti o koksanju so iz leta 1838 in govore o takih poskusih v marcu tega leta v Vulkanu blizu Hunyada v Zailer-skih dolinah (danes Romunija). Iz 740 kg premoga so pridobili 521^{1/2} koksa. Okoksanje je bilo torej nekako 70-odstotno. Koksanje je potekalo na prostem v kopah in je trajalo 48 ur.⁴⁴³

Vendar je bil koks še vedno zelo redka stvar, tako redka, da so jo razstavljali na javnih razstavah. V Celovcu so razstavili leta 1838 na industrijski razstavi koš koksa, ki je bil pridobljen za kovače in ključavničarje fužinarja Ferdinanda grofa Eggerja, v Lipici, Bistrici in Treibachu. Od kod je izviral okoksani premog, se ne poroča, zelo verjetno pa prav iz Eggerjevih podjunskih premogovnikov samih.⁴⁴⁴ Lahko si mislimo, da ni mogel biti koks iz tega rjavega premoga najboljši, toda napredek je le pomenil.

Najbrž že leta 1844 so pridobili prve kilograme koksa tudi v koksnihih pečeh Premogokopne družbe v Zagorju ob Savi. Dasi viri precej govore o teh koksnihih pečeh, o koksu kar nič ne slišimo. Morda poskusi niso uspeli. V Hrastovcu samem so prvič koksali v aprilu 1845. Premog so žgali tudi tu kot oglje

v kopi. Koksanje je bilo nepopolno: pri prvem poskusu so dobili 112 kg koksa iz 224 kg premoga, torej točno 50 %. Ta poskus ni bil osamljen primer, kajti že 23. junija je sporočila erarna direkcija iz Leobna bistriškemu komisarju Weinecku, da morajo takoj poslati Železnici v Gradec 4,5 do 5,6 tone koksa za poskuse na lokomotivah, češ da niso poskusi s 110-170 kg koksa niti omembe vredni. Naročila tržišča so naraščala in s tem je bila dana osnova za nadaljnji napredek: ponovni ukaz, naj pridobijo za Železnico 56 ton koksa in naj ga imajo pripravljenega, je prišel iz Leobna že 11. julija s pripombo, da je ta koks prav primeren za potrebe železnice. Neko drugo sočasno poročilo pravi, da so ta prvi koks, pridobljen v kopah, dejansko poslali v Mürstal in tam opravili poskuse za kurjenje lokomotiv; koks da je ustrezal postavljenim zahtevam.

Napredek pri hrastovškem koksanju se kaže tudi v tem, da so v avgustu 1845 poskušali izločiti z mokro separacijo lepše kose premoga in da so že mislili graditi koksne peči po sistemu Sulzbach-Duttweiler. Ko so 26. novembra poslali iz Hrastovca v Gradec železniški postaji 4,4 tone koksa, je bil ta še pridobljen po starem v kopah.

Nezadržno sta si utirala hrastovski premog in koks pot na tržišče in postajala vse bolj znana. Tako je v marcu ali aprilu 1846 koksanje s hrastovskim premogom pritegnilo pozornost tudi rudarskega strokovnjaka prof. Tunnerja; ugotovil je, da se dobi odličen koks, če se meša $\frac{2}{3}$ hrastovskega premoga z $\frac{1}{3}$ pečovniškega ali govškega premoga.⁴⁴⁵ Taka dejstva so bila nedvomno ugodna osnova sploščilu z dne 12. junija 1846, da se je pravkar pričel zidati temelj za koksno peč v Hrastovcu.⁴⁴⁶ Zaradi zidave je bila najprej postavljena apneniša, dodelana v začetku junija 1846. Prilagojena je bila kurjenju s premogom (spet nov potrošnik hrastovskega premoga) in je bila stalna. Glede nabave nezgorljive opeke za dovodne ventile in obokanje koksne peči so se obrnili na steklarni v Žusmu in Logu pod Rogatcem. Tudi leobenska direkcija je priganjala, naj se peč čimprej dogradi, ker je nujno potrebna.⁴⁴⁷

Železne dele zanjo je izdelala Bonczyjeva fužina v Mislinji.⁴⁴⁸ Računali so, da bodo napravili že v oktobru 1846 v njej prvi poskus.⁴⁴⁹ Izgradnja ni potekala hitro in učinkovito zaradi raznih ovir: ker Log dela ni zmogel, je poskušala v prvih dneh junija 1846 Žusemska steklarna pod vodstvom direktorja Moritza Trebitzkyja sama izdelovati nezgorljivo opeko za koksno peč; dela so šla zelo počasi od rok in Hrastovec se je pričel mesec dni pozneje dogovarjati s steklarjem Friedrichom v Libojah glede izdelave le-te. Ko je Žusma končno le uspelo izdelovati to specialno opeko, je bila proizvodnja hitrejša in do prvih dni septembra 1846 je bilo izdelanih 300 kosov opeke. Vendar je bila to šele prva tretjina dobave, kajti za oblogo vse koksne peči so potrebovali 1000 kosov nezgorljive opeke.

Prva koksna peč pri hrastovškem rudniku je bila dejansko dogotovljena šele prve dni decembra 1846.⁴⁵⁰ Koksanje v zaprti peči ni dalo pričakovanih rezultatov. Iz 2,8 tone premoga so pridobili 0,7 tone koksa; ter so istočasno koksali še v kopi, kjer so pridobili iz 224 kg premoga 56 kg koksa, je bilo sorazmerje v obeh primerih isto, to je 1 : 4. Premajhno pridobitev v peči so pripisovali njeni konstrukcijski napaki: ventili so bili nameščeni previsoko in tako se spodnje plasti premoga niso utegnile okoksati.

Cene hrastovškega koksa so bile prvotno sorazmerne visoke: za 56 kg franco rudnik je bila določena cena na 45,25 kr, franco Poljčane celo na 50,25 kr. Prav visoka cena je grozila, da bo koksanje zamrlo: Plinska družba v Gradcu je namreč pričela konkurirati s tem, da je stala ista količina njenega koksa od aprila¹⁸⁴⁸ dalje loco gasometer le 30 kr, dobavljena v hišo pa 32 kr. Da bi mogel Hrastovec vzdržati pritisk, bi moralo-tako so izračunali - njegovih 56 kg koksa stati loco železniška postaja Poljčane 18 kr, loco rudnik celo samo 13 kr, kajti železniška tarifa za relacijo Gradec - Poljčane je znašala 12 kr za 56 kg! In res so že sredi septembra 1848 sporočili, da bo stal hrastovski koks na postaji Poljčane 29 kr za 56 kg. Ni poročil o tem, če so bile cene diktirane iz Leobna,

ali pa le posledica cenejše proizvodnje. Morda je verjetneje drugo, saj je preliminarne za leto 1848, poslan^{iz kupa} v Leoben, zatrdjeval, da bodo v Hrastovcu kmalu stale in delovale štiri koksne peči in da bo vsako upravljal le en delavec.

Kljub takim in podobnim težavam se je kazal napredek: poročila iz septembra 1847 trdijo namreč, da je koks iz hrastovškega in "konjiškega" premoga pri mnogih malih kovačih bližnje in daljnje okolice zelo priljubljen. Da ga je uporabljal tudi hrastovski rudniški kovač, se razume samo po sebi. Dalje so poslali v aprilu 1848 hrastovski premog in koks v Herzogovo trgovino z železnino v Gradcu; poleg 336 kg premoga so ji dobavili še 728 kg koksa.⁴⁵¹

Bolj pomembna za perspektive hrastovškega koksa je bila vest, da se je pričela zanimati zanj neka (najbrž breitenau-ska) talilnica železne rude. Sporočila je, da bi ga kupila 1120 ton!

Mimogrede naj omenim, da sta prejela 5. avgusta 1847 Ivan Schatzl in Franc Güdl koncesijo za plavž s pogojem, da bosta zanj uporabila v teku prvih 5 let največ 10.000 vordernberških sodov premoga poleg koksa. Peč je bila prve dni avgusta 1848 že zgrajena in obljubljeno je bilo, da bo obratovala izključno s hrastovskim koksom.

Ker je Breitenau prva visoka peč na koks na Štajerskem, pravi neko poročilo, vzeto iz korespondence Leoben-Konjice - so ji poslali koks franco Bärnegg.⁴⁵² Pošiljka je bila za Hrastovec silen uspeh. Prispela je v Breitenau konec avgusta 1848 in je znašala 5,6 tone. Lastnika sta kar z obratno pošto odgovorila, da ga bo peč stalno potrebovala 112-168 ton mesečno. V Hrastovcu so brž izračunali, da bi morali imeti za dobavo željenih količin 10-15 peči takšne konstrukcije, da bi bilo to rentabilno le v primeru, če bi imela breitenauska naročila značaj stalnosti. Toda glej! Breitenau je odgovoril 25. septembra 1848, da je 5,6 tone koksa sicer prejel, da pa je neuporaben, ker je preveč plenast in ohlapen. Zato da niso napravili nobenega poskusa z njim in da bodo raje jemali koks v Gradcu pri

Plinski družbi, torej pri konkurenci Hrastovca.

Tehnika koksanja se je sčasoma izboljšala: avgusta 1848 je trajal celotni proces koksanja 1 tone premoga le še 20 ur in iz 1,1 tone hrastovškega premoga so pridobili še 672 kg koksa. Sorazmerje se je torej popravilo na 1 : 1,6 - vendar se del premoga še vedno ni koksail.⁴⁵³

Odstavke o hrastovškem koksu naj zaključim z dodatkom iz let po 1850. S 1. novembrom 1853 je pričela kupovati hrastovski koks tudi prevaljska železarna. Do konca leta 1854 so količine znašale:⁴⁵⁴

Datum dobave	Količina
November 1853	22,4 tone
Januar 1854	9,0 tone
Februar 1854	11,2 tone
Marec 1854	11,2 tone
April 1854	11,2 tone
November 1854	5,6 tone

Ker je moral biti hrastovski koks vsekakor kvaliteten, se je pričela zanimati prevaljska železarna za nakup hrastovškega premogovnika že proti koncu leta 1854: dne 11. novembra je namreč pisal z Dunaja na Prevalje Gustav Rosthorn, da bi bilo za železarne ugodno, če bi Hrastovec, ki je vreden 8000 fl., kar kupili, da ne bi bilo treba naročati dragega pruskega koksa. Zadeva z nakupom je že toliko napredovala, da so teden dni pozneje Rosthorni resno preudarjali, ali naj se spustijo v to tvegano špekulacijo ali ne. Izračunali so, da bi bil Hrastovec rentabilen le v primeru, če bi proizvajal najmanj 840-1120 ton koksa, za kar bi bilo potrebnih 5-6 modernih koksnih peči. Še pred pridobitvijo rudnika bi si morali zagotoviti zanesljivo tržišče, na primer Gradec, Celje itd. To vse da bi zahtevalo vsoto 20.000 fl. Pred nakupom je svaril v svojem pismu z dne 24. novembra 1854 tudi Kreutz, prokurist železarne po E. Dickmannovi strani. Ta je dvomil, da bo uspelo s pranjem, torej na mehanični način, ločiti za koksanje primerni premog

od ostalega premoga. Če bi mokra separacija uspela, bi stal hrastovski koks, dobavljen v tovarno na Prevaljah, vsega skupaj 1,5 fl, medtem ko je stal moravski koks franco Prevalje kar 3 florinte. Vendar je načrt, da bi Hrastovec le kupili, bolj in bolj dožbeval. Tik pred 14. decembrom so že hoteli priti Rosthorni v ministrstvo s špekulativno ponudbo 13.000 fl, ker je neka druga oferta nudila za Hrastovec 12.000 fl. Do nakupa končno ni prišlo, ker Prevalje niso imele dovolj denarja, a tudi "čas ni bil primeren za špekulacije", kot je zapisal sam Avgust Rosthorn.⁴⁵⁵ Tedaj se je namreč že kazala v našem železarstvu znatna kriza zaradi tuje konkurence.

Poleg teh važnih dogodkov naj naštejemo še nekaj drugih kupcev hrastovskega koksa. V začetku junija 1853 se je zanimala za njegovo ceno frauenthalska tovarna medenine. - Sredi leta 1853 je pričela obratovati v Andritzu pri Gradcu strojna tovarna in železolivarna, ki jo je zgradil Jožef Körösi. Dne 8. decembra 1853 je naročila 1,7 tone hrastovskega koksa, dne 12. aprila 1854 pa dokupila še 2,8 tone istega koksa. - Decembra 1853 je pričel naročati ta koks tudi graški železolivarnar Leopold Gottsbacher. - V februarju 1854 so potekala pogajanja za dobavo koksa s Pavlom Putzerjem, lastnikom železarne v Štorah.⁴⁵⁶ To je toliko bolj zanimivo in važno, ker je Putzer prejel koncesijo za obratovanje tovarne šele 30. novembra 1853.⁴⁵⁷

Drugi najvažnejši potrošnik hrastovskega premoga in koksa je bila železnica.

Dne 23. januarja 1845 so sporočili iz leobenske direkcije v Celje Wodiczki, da je nadaljevanje graditve Južne železnice od Celja po Savinji navzdol že sklenjena stvar in da je zato vsekakor treba najti dobre in izdatne premogovnike.⁴⁵⁸ Kot posledica tega uradnega dopisa so potekale sredi oktobra 1845 priprave za to, da bi prešlo delo v premogovnikih iz širine v globino, se pravi, iz obsežnega rudosledenja in

poskusnih vrtanj v izdatno kopanje v področjih, najvažnejših za Železnico. S to perspektivo v mislih je sporočila zadnjega oktobra 1845 leobenska direkcija Weinecku v Konjice, naj takoj pošlje 4,5 tone koksa in 2,2 tone drobnega premoga železniškemu višjemu inženirju Eichlerju franco postaja Gradec, da se bo s poskusi videlo, če je oboje primerno kurivo za lokomotive. Poziv je bil zelo važen, saj je priznala leobenska direkcija teden dni pozneje, da ni premoga za kurjenje lokomotiv vse od Brucka na Muri do Poljčan. Našim rudnikom se je torej nudilo mnogo obetajoče tržišče.

Tako je odšla dne 26. novembra 1845 v Gradec pošiljka 4,4 tone hrastovškega koksa in 2,3 tone premoga. Tej je sledilo še nekaj nerednih pošiljk, dokler niso poleti 1846 prešli na sistem rednih dobav. Zato je sporočila železniška postaja Poljčane v začetku avgusta 1846, da želi prejemati tedensko 11,2 tone hrastovškega premoga.⁴⁵⁹ Zelo verjetno je, da je sama potrošila le del navedene količine, drugo je pošiljala v Gradec, sicer bi ne bila proti koncu septembra v Gradcu poskusna vožnja s več kot 112 ton težkim tovrnim vlakom, ki ga je vlekla nova tovrna lokomotiva tipa "Strass". Tokrat je bila lokomotiva kurjena s parschluškim premogom iz Zgornjega Štajerskega, vendar ni izključeno, da so bili opravljeni drugi poskusi s konjiškim ali hrastovškim premogom. Na to mišljenje navaja dogovor, sklenjen med železniško direkcijo v Gradcu in komisarjem Weineckom, naj bi dobavljal Hrastovec železniški mesečno še 67,2 tone premoga. Vendar je bila krita ta potreba zelo nepopolno, ker je rudniku primanjkovalo sposobnih kopačev, čeprav so sredi oktobra 1846 namestili v rudniku še nove rudarje in naročili trgovskemu kompanjonu Karlu Sunku, naj vozi premog na železniško postajo Poljčane.

Zato je bilo že konec decembra 1846 jasno, da Hrastovec kljub vsemu ne more misliti na stoddotno kritje železniških potreb. Ker se je povpraševanje stalno večalo, so pričeli postavljati proti koncu decembra 1846 na postaji Poljčane skladišče za premog, ki je imele tri dele: za premog v kosih, za

drobiž, za koks. S tu nakopičenimi zalogami so upali izravnati njihajoče dobave rudnika in blažiti razlike ob večjih povpraševalnih sunkih.

Najmanj še aprila 1847 je zahtevala postaja Poljčane mesečno 67,2 tone hrastovškega premoga za lokomotive, a že v začetju maja so sporočili, da potrebuje železnica mesečno 89,6 tone premoga. Nov dokaz, da ima Hrastovec lepe možnosti za povečanje izkopa.

Po podatkih samega Weinecka je vzela železnica premoga v času od septembra 1846 do maja 1848, ~~tako~~ torej nekako v 21 mesecih, skupaj 422 ton ali nekako 20,1 tone premoga na mesec. Od tega je bilo hrastovškega 288 ton, govškega 79,5 tone, premoga iz drugih rudnikov 54,5 tone. Poleg ⁹Dradca so ga kupovali predvsem: postaja Poljčane in njeni kovači, dalje železniška postaja Celje in železniške delavnice v Špilju. Postaji Celje so dobavljali premog kot poskus za železniške delavnice poleg erarja tudi še privatniki in sicer Novak, Gurnigg, Grilo, Wolf-schak. Količine niso znane; vsekakor so morale biti zmerne.⁴⁶⁰

Čeprav je bila železnica znamenit in pomemben odjemalec hrastovškega premoga, moram ugotoviti, da je nekaj let predstavljala dokaj šibko tržišče. Ko je strojna tehnika izboljšala lokomotive in priredila kotle z rešetkami vred za kurjenje z manj kaloričnim rjavim premogom, ko se je železniški promet povečal in se je s tem tudi število lokomotiv pomnožilo, so se premogovniške razmere bistveno spremenile; toda to že pripada dobi po letu 1850.

Obdelati moram še tretjega najvažnejšega odjemalca hrastovškega premoga, graško plinarno, ki jo je utemeljil francoski Crédit Mobilier.

Družba za plinsko razsvetljavo v Gradcu (naslovi: Société germanique d'Éclairage au Gaz, Direction de Gratz - ali: Éclairage au Gaz de la ville de Gratz ~~et~~ Le Guernsey & Cie - in:

Ed.

Germanische Gasbeleuchtungs-Gesellschaft in Gratz). Družba se je obvezala, da bo začela 1. novembra 1846 razsvetljevati graške ulice. Dozidala je stavbo, napeljala plinske vode in postavila svetilke, manjkal ji je samo primeren premog za pridobivanje plina. Zato je že 18. junija 1846 prosila, če bi mogla prejeti iz Konjic letno 1680-2800 ton premoga. Takojšnji odgovor se je glasil, da se sicer koplje pri Konjicah na treh krajih lep premog, primeren za koksanje, da pa se tudi pri Celju veliki rudniki. Družba je zahtevala in tudi dobila hrastovski premog. Poslala ga je na preizkušnjo v Pariz, kjer so potrdili, da je to izboren premog. Zato se ga je družba oklenila in 9. septembra 1846 prosila za sporočilo, če lahko prejema "konjiški" premog. Odgovor iz Hrastovca ni mogel biti drugačen kot dovoljen. Teden dni pozneje je podjetje želelo, naj se mu pošlje do začetka novembra najmanj 112 ton, do začetka januarja 1847 že 448-560 ton premoga.

Do srede oktobra 1846 so mu res izročili 22,5 tone premoga. Ker se je že tako rad drobil in je prispel v Gradec zaradi dolgega transporta še bolj zdrobljen, je plinarna odpovedala nadaljnja naročila hrastovskega premoga; začela se je zanimati za premog iz okolice Konjic in Govc. Verjetno je novi obrat preizkušal še druge premoge, vendar je sporočil 27. novembra 1846, da potrebuje več in boljšega premoga iz Konjic, ker se je ta izkazal najboljši in zanj najuporabnejši premog.⁴⁶¹

V času od 15. oktobra do 30. novembra 1846 je prejela graška plinska družba sledeče količine premoga:⁴⁶²

iz Hrastovca ...	103,0 tone
iz Dobrave	26,6 tone
iz Jamnika	16,2 tone
iz Stranice	9,0 tone
Skupaj	154,8 tone

Konjiških premogov je bilo 51,8 tone ali dvakrat manj kot hrastovskega premoga. Nek drug podatek iz te dobe pravi, da je

kupila plinarna v poslednjih sedmih tednih 1846 že 179,9^{tone} hrastovskega in konjiškega premoga po 15,8 kr franco postaja Poljčane. Ker je, kot vidimo iz primerjave tega podatka z onim iz zgornje tabele, doba nekako prvih 10 dni novembra šteta dvakrat, se ne da točno izračunati, koliko premoga je prodal Hrastovec Plinski družbi v letu 1846. Samo približno rečemo lahko, da ga je bilo okoli 300 ton.

Družbina naročila so še naraščala. V času od 1. januarja do 15. aprila 1847 je skupaj kupila 493,7 tone premoga. Nenadoma pa je ustavila svoja naročila dne 30. aprila z motivacijo, da je premog slab in nečist. Kmalu se je premislila in že od 4. junija spet naročala po 84 ton premoga tedensko ali okoli 336 ton mesečno; nekaj malega je naročila tega minerala še iz Brezije.

Kratki zastoj da misliti. Morda se je vrnila tuja konkurenca, morda pa je hotela družba le taktično prisiliti malobrižne "producente", ki so pošiljali nesortiran, to je s prahom pomešan kosovec, k večji trgovski disciplini. Iz mnogih podatkov je možno precej jasno spoznati, da je drugi moment verjetnejši. Kot dokaz za to naj velja sledeče družbino priznanje: dne 20. novembra 1847 je sporočila, da daje ravno konjiški premog najboljši koks. Praksa, da ji je pokazala, da se dobi zelo dober plin in popolnoma uporaben koks, če se mešajo trije deli konjiškega in dva dela hrastovskega premoga.⁴⁶³ Njeni lastni poskusi in izkušnje da so pokazale, da da:⁴⁶⁴

56 kg angleškega premoga	18-20 m ³ plina
56 kg grossauskega premoga	16 m ³ plina
56 kg konjiškega premoga	14 m ³ plina
56 kg čistega hrastovskega premoga	12 m ³ plina
56 kg nečistega hrastovskega premoga ..	5 m ³ plina

Za september 1848 je naročila plinarna 112 ton, za oktober 156,7 tone premoga (obakrat pol konjiškega pol hrastovskega), za november 168 ton (89,6 tone konjiškega in 78,4 tone hrastovskega), za december 223,9 tone, za januar 1849 prav tako

j m

223,9 tone premoga (vsakokrat pol enega pol drugega).⁴⁶⁵ To
znese v petih mesecih 884,5 tone skupaj. Če ga je toliko tudi
prejela, ni pojasnjeno. Vsekakor je videti, da naročnikov
Hrastovcu ni manjkalo. V drugo polovico 19. stoletja je vsto-
pil premogovnik s prav lepimi perspektivami.

IV.

TRIJE VODILNI PREMGOVNIKI

Prehajam k tistemu delu razprave, ki obravnava tri naše najbolj dinamične in najvišje razvite premogovnike v prvi polovici 19. stoletja. Ti so se v sorazmerno kratkem času povzpeli na vrh tako glede "proizvodnje" premoga, kot glede napredka tipično kapitalističnih oblik lastništva, razrednih odnosov, organizacije dela, tržišča in udeležbe raznih nians kapitala (trgovskega, industrijskega, bančnega, špekulativnega). Še posebno pozornost sem posvetil momentu, ki ga tu imenujem "vdor tujega kapitala v naše premogovništvo".

Opaziti je, da se uveljavijo naštetih faktorji v času okoli leta 1840 in da postanejo po letu 1850 precej normalen pojav še v nekaterih drugih premogovnikih. S tega gledišča so bili torej naši trije vrhunski premogovniki nekakšni pionirji visoko razvitega kapitalizma, tistega in takšnega, kot ga pozna staro cesarstvo vse do prve svetovne vojne.

1. Premogovnik Zagorje ob Savi

Videli smo že, da je padla količina nakopanega premoga v Ruardovih kopih po naravni nesreči v jeseni 1802 tako nizko, da moremo komaj še govoriti o kontinuiteti njegovega kopanja. To potrjujejo podatki za sledeča tri različna leta:⁴⁶⁶

leta 1808 ...	4,0 tone
leta 1810 ...	5,6 tone
leta 1815 ...	1,3 tone

Dne 30. junija 1808 je prejel Ruard spet dve jamski meri na terenu z lokalnim imenom "V vrteh pod Koširjem", ki mu jih

je odstopil erar, Ruardov upravitelj pasješke fužine Lovro Globočnik je pa prejel 9. aprila 1828 rudosledno pismo pri Moravčah za potrebe pasješke fužine.⁴⁶⁷

Tik pred Ruardom so dali 2. januarja 1828 rudosledno pravico za premog na istem moravškem terenu tudi Jožefu Škarji. Prišlo je sicer do spora,⁴⁶⁸ toda Ruardu se ni bilo treba bati za premog, ker so mu 20. aprila 1832 podaljšali uporabno dovoljenje,⁴⁶⁹ njegov sin Viktor je pa vrhu vsega postal 22. decembra 1838 lastnik šestih jamskih mer, od tega dveh v Praročah in dveh v Izlakah, ene v Kotredežu in ene v Potoški vasi.⁴⁷⁰

Prva "tovarna" pri zagorskem premogovniku. Do naravne nesreče je bil Ruard v glavnem sam gospodar zagorskega premoga. Po tem dogodku se je tam naselil hud konkurent, ki mu je dočela spodjedel ljubljansko tržišče in sploh ni prišlo ^{cel} novo po^g glavje v razvoju rudnika.

Vitriolničar Jožef Ignac Friebert je pričel s svojo proizvodnjo v ljubljanskem poljanskem predmestju v letu 1798 (prenehal obratovati še pred letom 1804). Takoj po 22. marcu 1800 je prejel iz fonda Kmetijske družbe 300 fl, da je pričel rezati šoto na Ljubljanskem barju.⁴⁷¹ Da bi uporabljal v obratu premog, ni dokazano. Toda 7. maja 1801 je prosil za 20-letni privilegij, češ da je prvi, ki uporablja novost - premog in šoto. Bil je odklonjen s motivacijo, da je prvi njegov konkurent Jožef Pinhak.⁴⁷² Friebert je s tem izgubil orožje za boj proti Pinhaku in dinamičnejši konkurent ga je prav kmalu uničil.

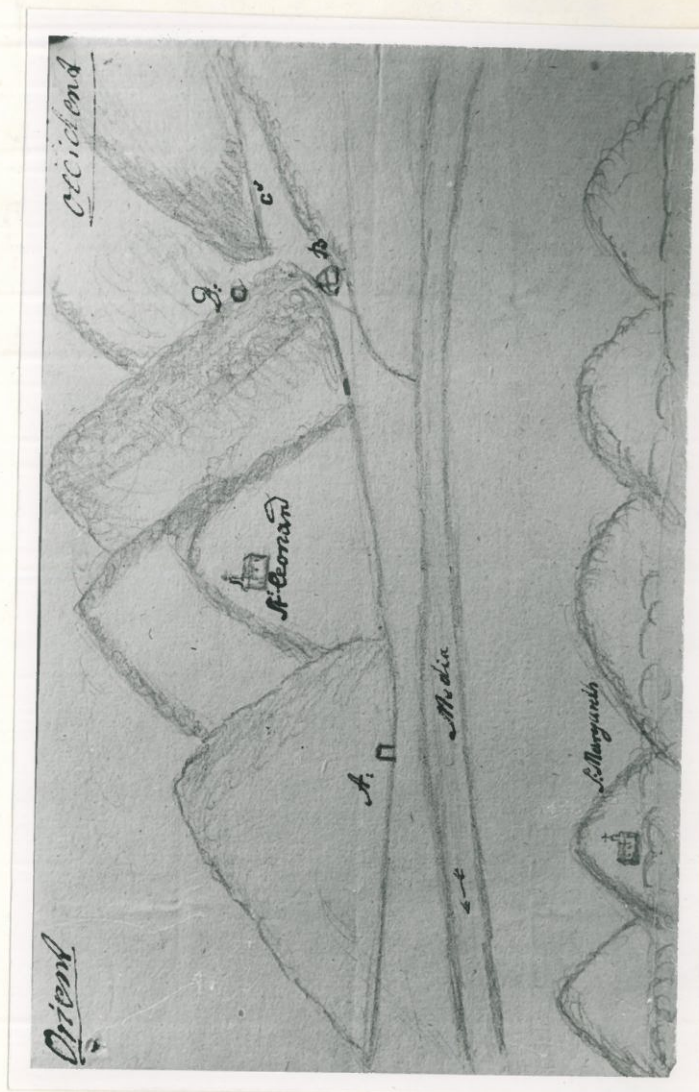
Svojevrstni zastopnik duhovskega stanu, ki se je vneto udeleževal gospodarskih poslov, ljubljanski župnik in kanonik Jožef Pinhak, je za svojo "tovarno" galice na Poljanah v Ljubljani, ki jo je ustanovil nekaj mesecev za Friebertom, uporabljal šoto že pred 21. marcem 1800.⁴⁷³ Kaj kmalu je pričel iskati tudi premog. Najprej je prejel rudosledno pravico, 20. julija 1801 za premog okoli Rakovnika pri Goričanah, dalje

blizu Zbilj pri Medvodah (13. avgusta 1801), potem 12. septembra istega leta lastninsko pismo za premog v grapi Rakovnik med Kamnikom in Podgorjem - in še to brez prejudica, kajti tu je že 10. maja 1796 imel v lasti kop fužinar Urbančič. Pinhaku to ni bilo dovolj, smel je 31. oktobra 1801 rudoslediti še v hribih med Kamnikom in Križem.⁴⁷⁴

Dne 17. novembra 1801 so mu dali v last premog pri graščini Mediji blizu Zagorja.⁴⁷⁵ Še naprej je iskal važni mineral, dokler ni naletel 30. aprila 1802 blizu cerkve Sv. Lenarta v Kisovškem grabnu na opuščen kop in mu postal lastnik (preje je pripadal Leopoldu Ruardu).⁴⁷⁶ Nekaj mesecev nato, dne 3. avgusta, je spet prejel blizu prvega še drugo ležišče, dva dni kasneje tudi tretjega.⁴⁷⁷

Ne dvomno je bil župnik precej gospodarsko misleči človek. Na vprašanje, zakaj je tako vneto iskal premog, ne nazadnje v Zagorju, se more zelo točno odgovoriti: med 13. aprilom in 17. novembrom 1802 je preselil svoj obrat iz Ljubljane v Šmarjeto pri Zagorju.⁴⁷⁸ S tem je postal prvi podjetnik, ki je postavil svoj obrat prav pri zagorskem viru energije, dobesedno na premogu. In prav to je tisto, zaradi česar pričenjamo novo poglavje zagorskega premogovnika. Opozorim naj na dejstvo, da je doživljal Ruard skoraj sočasno s preselitvijo Pinhakovega malega podjetja globoko krizo. Njegova premogovniška pot je pojenjavala, župnikova se je pričenjala.

Župnikov družabnik, brat dr. iur. Karel Pinhak, je prejel 17. novembra istega leta v last ležišče premoga v hribih okoli cerkvice Sv. Lenarta. Ker Pinhakoma to še ni bilo dovolj, je pridobil Jožef kop blizu vasi Zavine 3. junija 1803, Karel pa tri dni pozneje jamsko mero v bližini cerkve Sv. Marjete.⁴⁷⁹ Poslednjič v svoji industrijski karieri je Jožef prevzel del premogišča v zagorski kotlini 13. oktobra 1807 in sicer štiri jamske mere.⁴⁸⁰ Pred navdenim datumom je postal 3. avgusta 1804 lastnik premoga v hribih med Ponovičami in Sv. planino, po njem pa 16. septembra 1808 poslednjič lastnik rudosledne

Slika št. 13

Risba, s katero je označil Jožef Pinhak svojo jamsko mero (črka D) v Kisovškem grabnu.

Skica, izdelana v aprilu 1802, je risana s pogledom od severa proti jugu. Toplice, Zagorje in izliv Medije v Savo ležé na levi strani skice; ob Mediji navzgor drži pot v Medijo-Izlake in dalje na Trojane. Sava teče za Kisovškim grabnom v smeri zahod-vzhod.

A - rov ob Mediji; B - kajžica med dvema skalama ob izviru potočka (od A do B 15 minut); C - livada, ki drži v hrib; D - kraj, kjer je želel Pinhak rudoslediti (od C do D streljaj oddaljenosti). - Opomba: cerkve Sv. Lenarta danes ni več, ker se je zrušila zaradi zemeljskih udorov (original v DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, Pinhakova prošnja z dne 13. aprila 1802).

pravice za premog v okolici Medvod.⁴⁸¹ Dne 12. avgusta 1807, torej eno leto preje, so zamenjali s posebno pogodbo erar in oba Pinhaka tri jamske mere tako, da sta imeli obe stranki svoje posest bolj strnjeno.⁴⁸²

Pinhakova premogovniška dejavnost odseva v sledečih precej visokih številkah o izkopu:⁴⁸³

leta 1803 ...	631,8 tone
leta 1805 ...	651,8 tone
leta 1808 ...	537,6 tone
leta 1810 ...	504,0 tone

Videti je, da se je fužinar Ruard osredotočil prečvsem na svoje gorenjske fužine in da se za oddaljeni premog ni utegnil mnogo zanimati, sicer mu ne bi mogel Pinhak s tako lahkoto prevzeti vseh odjemalcev. Leta 1808 je bil Pinhakov izkop premoga 135 krat večji in leta 1810 še 91 krat večji kot Ruardov. Izven dvoma je, da je Pinhak sam zalagal Ljubljano z njenimi stanovanjā, uradnimi prostori, obrtniki in podobno. Za svoj obrat je uporabljal Pinhak še železo, baker in cink. V času od 28. junija 1803 do 28. marca 1809 je prejel sedem kopov bakra in pet kopov železa blizu Šmartna pri Litiji, pri Vačah, Ponovičah in v okolici samega Zagorja.⁴⁸⁴

Francoska nadvlada nad našimi kraji v drugi polovici maja 1809 je pomenila za oba Pinhaka gospodarski propad. Da sta bila že preje finančno na trhljih nogah, dokazuje pristop Ivana grofa Trautmannsdorfa v njuno družbo s 5000 fl v aprilu 1808. V zastavo je dobil grof nekaj kopov premoga in bakra.⁴⁸⁴

Pinhakova ne neznatna ostalina ni takoj našle kupca. Zaradi tega je bilo dr. Maksimilijanu Wurzbachu, zastopniku in upravitelju Pinhakove konkurzne mase v Zagorju, celo še 27. maja 1817 in pozneje 12. septembra 1818 dovoljeno podaljšanje roka za prodajo kopov, ker se ni oglasil noben kupec. Šele 30. novembra 1818 je Pinhakov glavni kisovski kop pri cerkvi Sv. Lenarta kupil za 100 fl Ivan Schwarz.⁴⁸⁶ Isti je pokupil končno vso ostalino 4. januarja 1819,⁴⁸⁷ od njega 25. julija 1839

Viktor Ruard, dne 7. aprila 1840 pa od Ruarda Jožef Atzl.⁴⁸⁸

Takoј za Pinhakoviṁ posegom v Zagorje se je tu pojavil nov kandidat. Bil je to Daniel baron Wolkenberg, ki je prejel v last 20. julija 1802 kop blizu naselja Vine, dne 24. septembra novo mero tam v bližini, dalje 9. marca 1804 kop svinca v fari Vače, končno še premog 24. septembra 1805.⁴⁸⁹ Wolkenberg je nameraval zgraditi ob sotočju Medije in Save železarske fužine in kovačijo za žeblice, vendar načrt ni bil izpeljan.⁴⁹⁰ Samega premoga je nakopal kot sledi:⁴⁹¹

leta 1803 ... 42,3 tone

leta 1808 ... 114,2 tone

leta 1810 ... 112,0 tone

Ker je malo verjetno, da bi mogel vse sam potrošiti, domnevam, da si je našel tudi v Ljubljani skromnejše tržišče.

Erarna steklarna s premogovniki. Idrijski rudnik živega srebra ni potreboval samo premoga, ampak tudi posodo za transport svojih proizvodov. Zato se je tankajšnji rudarski urad odločil, da bo postavil steklarno prav v Zagorju in istočasno eksploatiral izdatni sloj. Na njegovo zahtevo so bile zaznamovane 11. decembra 1802 tiste jamske mere, ki so bile še proste. Po petih mesecih so izročili uradu oziroma v njegovem imenu erarju 6. maja 1803 v last pet premogovih polj: blizu vasi Toplice, v vrteh pod Koširjem, na hribu pod ^PKrajem. Dne 2. septembra 1803 so dali erarju spet dve jamski meri.⁴⁹² Ker niso pričeli takoj kopati premog za steklarno - ta bržčas še ni bila dozidana -, so rok podaljšali. Najpozneje septembra 1803 je steklarna pričela vsaj delno z obratovanjem; tako je moglo steči nekako v istem času tudi delo v rudnikih.⁴⁹³ Do konca leta 1803 so nakopali skupaj 96,1 tone premoga.⁴⁹⁴

"Steklarno" je sestavljala steklarna v ožjem smislu besede, dalje pralnica kremenjaka, skladišče za steklo in premog, opekarna. Premog so trošili tudi za kurjenje parne peči. Ta je služila za to, da so mogli primerno temperirati steklarske lonce ob vsakokratni vstavitvi ali izmanjavi. Tudi apnenico so kmalu postavili. Apno so seveda žgali s pomočjo premoga.

Tako moremo prav iz bližine opazovati, kako so se množili¹¹

v Zagorju obrati, ki že niso bili nič več klasične manufakture na pogon z lesom, ampak se je uveljavljalo v njih moderno pogonsko sredstvo, namreč premog. Videli smo, kako se se počasi tudi zemljiški gospodje, duhovniki, trgovci, obrtniki, manufakturisti in drugi prav s pomočjo premoga preobražali v kapitaliste modernejšee oblike in kako se je vsem tem sedaj pridružil še državni kapital. Po drugi strani seveda opazimo, kako je zložno rasla nova skupina mezdnih delavcev - rudarjev v premogovnikih.

V prvi polovici leta 1805 so že nakopali v vseh rovih v Zagorju skupaj več kot 1000 ton premoga. Po dosedanjih podatkih je bila s tem prvič v zgodovini slovenskega premogovništva dosežena količina 1000 ton v enem samem premogovniku. Od zagorske količine je odpadlo 863 ton na erarne kope. Steklarna je potrošila zase 536,6 tone premoga,⁴⁹⁵ ostalo je bilo namenjeno drugam. Ne da bi viri jasno povedali, kam, smem domnevati, da še največ v Ljubljano samo, nekaj nedvomno tudi v Idrijo. Konec junija zvemo tudi za število erarnih delavcev: 14 rudarjev, 3 kovači, 2 mizarja, 1 pečar ter 17 steklarjev.⁴⁹⁶ Opekarna in apnenica sta pričeli delati po vsej verjetnosti v jeseni ali zimi 1805. Domnevo opiram na sledeči podatek: erarnega premoga so potrošili februarja 1806 v steklarni 124,8 tone, kovači 1,7 tone, opekarna 27,6 tone, pečarna 3,3 tone, uradniška soba 2,5 tone, žganje kremenca 5,6 tone, laborantska (= delavska) soba 2,8 tone, kirurgov deputat je znašal 1,1 tone.⁴⁹⁷

V vsem letu 1805 so nakopali samo erarni rudarji 1062,2 tone premoga.⁴⁹⁸ To se pravi, da so v prvi polovici leta nakopali premog intenzivneje kot v drugi polovici. Kalkulacije so pokazale novembra 1804, da je steklarno stalo 56 kg premoga le 7 kr (privatnikom takrat še niso prodajali), v drugi polovici leta 1805 steklarno že 9 kr, druge stranke 15 kr. Cena je poskočila nedvomno zaradi novih investicij (jamski les, kopanje v večje globine, orodje, transportna sredstva in podobno).

Erar je hitro širil svoje rudniško posest. Dne 7. novembra 1804 je prejel kop blizu vasi Sora pri Goričanah,⁴⁹⁹ s pogodbo iz leta 1805 so prepustili Ruardu dve jamski meri,⁵⁰⁰ zato je pa 7. aprila 1807 prosil erar za neke opuščene jamske mere.⁵⁰¹ Dalje je še postal 19. avgusta 1807 lastnik dveh novih mer, dne 31. oktobra posestnik nadaljnjih petih jamskih mer. V resnici je imel erar v Zagorju 14 jamskih mer in za vse te jim je bilo 17 dni pozneje odobreno podaljšanje rudosledne pravice.⁵⁰² Dne 9. decembra 1807 so načeli nov rov blizu steklarne, dne 30. junija in 27. avgusta 1808 so končno zamenjali z Ruardom 3 jamske mere.⁵⁰³ Leta 1807 je dosegla "proizvodnja" premoga v Zagorju:⁵⁰⁴

v erarnem premogovniku	1680,6 tone
v Pinhakovem premogovniku	335,9 tone
v Wolkenbergovem premogovniku ...	100,8 tone
v Ruardovem premogovniku	4,7 tone
Skupaj	2122,0 tone

Od te količine so prodali drugim strankam: erar 10,6 tone po 10^xkr za 56 kg, Wolkenberg 11,2 tone po 7 kr, Pinhak 22,4 tone po 7 kr. Znano je, da je steklarna sama potrošila 1617,4 tone premoga; ostalo so po vsej verjetnosti prepečljali v Idrijo.

Manjši kopač, ki je sledil erarju v Zagorje, je bil Andrej Pacher, zakupnik imenja Medija, ki je prejel 12. avgusta 1807 v last dve jamski meri na ozemlju tega imenja v hribih pod Izlakami, dne 27. februarja 1809 še rudosledno pravico za premog na njivah pod isto vasjo.⁵⁰⁵

Organiziranje Ilirskih provinc je vneslo v gospodarsko življenje slovenskega ozemlja precejšnje spremembe, vendar se zdi, da v premogovništvo tostran državnih^{meja} in onstran njih ne tolikšnih. Leta 1808 so nakopali v erarnem zagorskem premogovniku 1586 ton premoga, leta 1810 pa:⁵⁰⁶

Razporeditev jamskih mer v Toplicah in okolici v prvih letih 19. stoletja.

A - jamska mera v Velni, ki jo je prejel erar v last 6. maja 1803; B - jamska mera v Tomkovem hribu, ki jo je odstopil Leopold Ruard erarju s pogodbo z dne 16. julija 1803; C - jamska mera v Bukovem, last barona Wolkenberga (po sredini teče potok Kotredešca); D in E - jamski meri v Vrteh pod Koširjem, ki ju je odstopil erar Ruardu s pogodbo z dne 16. julija 1803 (erar ju je prejel v last že dne 6. maja 1803); F - jamska mera, ki jo je prejel erar v last dne 6. maja 1803; G - jamska mera, ki jo je prejel erar v last dne 21. julija 1803; H - sprememba jamske mere C, ki jo je zahteval baron Wolkenberg dne 17. junija 1807; a - zemljišče, kjer stoji steklarna (v desnem zgornjem kotu takoj levo od potoka Medija); b - najnižje ležeči rov, kjer se še koplje premog (neposredno ob levem bregu Medije); c - najvišje ležeči rov, kjer se še koplje (v levi polovici jamske mere B).

Dokument so podpisali: Daniel baron Wolkenberg 20. novembra 1803, steklarniški inšpektor Ivan Hipmann 1. junija 1807, Leopold Ruard 13. junija 1807 (original v ARZ, spisi v jamomer-nici).

v erarnem premogovniku	1680,0 tone
v Pinhakovem premogovniku	504,0 tone
v Wolkensbergovem premogovniku	112,0 tone
v Ruardovem premogovniku	5,6 tone
Skupaj	2301,6 tone

V istem času so nakopali v Kahlbergovem premogovniku pri Mirni 67,2 tone premoga.

Tudi rudarjev je imel erarni premogovnik največ; leta 1808 na primer toliko:⁵⁰⁷

erarni premogovnik	55 rudarjev
Pinhakov premogovnik	2 rudarja
Ruardov premogovnik	2 rudarja
Wolkensbergov premogovnik ..	1 rudarja
Skupaj	60 rudarjev

Prav tedaj sta kopala v Kahlbergovem rudniku 2 rudarja. Iz tega pregleda vidimo, da je bila izvedena delitev dela le v erarnem premogovniku, drugod ne. Drugod so kopali kmetje v prostem času. Zaradi tega je bila storilnost delavcev zelo različna. Medtem ko je odpadla v erarnem premogovniku na enega rudarja letna količina okoli 30,6 tone premoga, je v Ruardovem nakopal en rudar komaj 2,8 tone minerala. Upoštevajmo, da so morali odstranjevati isti rudarji kar sami tudi krovnino in jalovino, sami morda postavljati opaže ter opravljati razna druga dela. Če bi že sedaj upoštevali kriterije tiste stroge delitve dela, ki se je uveljavila nekaj malega desetletij pozneje, potem bi videli, da so prvi poklicni rudarji v premogokopih delali zelo komодно: erarni kops^a bi nakopal na mesec nekako 2,5 tone premoga ali manj kot 100 kg na dan. To je seveda nemogoče.

Po odhodu Francozov iz naših krajev je bil razvoj v Zagorju sledeč: dne 16. januarja 1815 je prosilo vodstvo steklarne za polletni odlog kopanja za tri svoja jamska področja.⁵⁰⁸

Zadnjega oktobra istega leta je pridobilo rudosledno pravico za premogovno področje barona Wolkenberga v dolini Kotredeža, ki je medtem postalo presto 509 (znak, da se je tamu delu odpovedal). Število erarnih jamskih mer se je s tem povečalo, medtem ko je izkop nekoliko nazadoval: v vsem letu 1815 so nakopali 1606,6 tone premoga, leta 1816 celo le 953,8 tone.⁵¹⁰

Sicer je dobila steklarna pravico kopanja še 13. novembra 1815 v Vrteh pod Koširjem in ob vznožju Malega vrha,⁵¹¹ a že leta 1818 so se ustavila dela vseh treh zagorskih lastnikov, erarja, Pinhaka in Ruarda. Torej je okoli leta 1818 nastopila v tistih premogokopih, ki so bili preje pod francoske politično oblastjo, ostra kriza, ki je trajala nekako 3 leta.

Tik pred krizo so delali erarni kopači na akord (verjetno že od samega začetka). Svečavo in smodnik jim je dajala orožarna, toda denar za oboje so jim odtrgovali od zaslužka. V gotovini so jim izplačali kot mezdo le ostanek. Reparacijo obrabljenega orodja in nakup novega je plačal lastnik (trditve je dvoumna, ker se ne ve, ali je to rudnik ali rudar) - Krajevno vodstvo erarnih premogovnikov v Zagorju je pripadalo upravitelju steklarne, ki mu je bil dodeljen v strokovno pomoč jamski nadzornik. Vrhovno vodstvo je imel idrijski rudarski urad.⁵¹²

Leta 1820 so pričeli ponujati steklarne napredaj⁵¹³ in 5. maja 1821 je bilo razglašeno, da se prodaja erarni premogokop na dražbi. Kompleks, ki se je prodajal, je obsegal: steklarne samo, vse rudnike, Uhliševo hubo, mizarne, opekarno, apnenico, lončarne, kovačijo, pisarne in manjše pritikline. Premogovniška površina je obsegala 16 jamskih mer. Izklicna cena za celotno konkurzno maso je bila zelo nizka: samo 5000 fl.⁵¹⁴

Dediči steklarne in drugi kopači. Konkurz steklarne ni pomenil za Zagorje še večjega zatišja; nasprotno, gospodarska aktivnost se je kmalu oživila. Nastopila je nova vrsta podjetnikov večjega formata, kot so bili stari; predvsem so imeli novi močno finančno osnovo, povoljna situacija na tržišču jim

je pa omogočila, da so bile vse investicije rentabilne.

Vso erarno ostalino v Zagorju je kupil Ivan Schwarz 19. julija 1821 za vsoto 10.600 fl.⁵¹⁵ Že v septembru je ta spet spravil steklaro v pogon.

Iz razlogov, ki jih še ne morem pojasniti, je Schwarz prodal s pogodbo z datumom Ljubljana, dne 25. julija 1839, Viktorju Ruardu vso imovino, in sicer gospostvo Gamberk (Gallenberk) za 55.000 fl in tovarniške naprave. Točneje rečeno, mu je s to pogodbo prodal: 17 jamskih mer premoga v Zagorju, 6 jamskih mer premoga pri Lokah, eno rudosledno pravico, steklaro s skladiščem, opekarno, apnenico, kovačije, mlin za drobljenje rude, žago, skladišče ob Savi, mlin za žito, delavnice, pisarno, hišo za rudarje, dve celi in eno četrtinsko hubo v Lokah. Za vse to je prejel 36.500 fl in 50 dukatov ključarine, skupaj torej 36.725 fl. Ruard sam je imel že od preje ali je medtem še pridobil: imenje Zaplanino na Spodnjem Štajerskem, Pasjek (rudnik, talilnico in kovačije, gozdove in 7 pravic za kopanje železove rude), 2 jamski meri premoga pri Zagorju, 2 jamski meri svinca blizu Šmartnega pri Litiji, po eno jamsko mero svinca, bakra in cinka v fari Vače, 8 jamskih mer premoga pri Zagorju in Izlakah, 27 jamskih mer železove rude v raznih krajih, koncesijo za prestavitev pasješke železarne v Zagorje z datumom 15. januarja 1839 in za postavitve pudlarne, valjalnice paličnega železa in valjalnice za pločevino raznih vrst, po dve napravi za razžarjanje in vlečenje te pločevine s pripadajočimi pečmi, valji in kladivi ter brzice Medije ob izlivu v Savo za pogon vseh teh naprav (vodna sila kupljena s pogodbama z dne 31. avgusta in 1. septembra 1837 s prejšnjim lastnikom), 5 jamskih mer premoga pri Raštanju (Senovo), končno tri pravice za sledenje železove rude.⁵¹⁶ Vsega skupaj je plačal Ruard Schwarzu 91.725 fl. Ni dvoma, da je bilo premoženje kar znatno.

Toda Ruard je že po osmih mesecih vse skupaj prodal s

pogodbo z datumom Dunaj, dne 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu za 107.000 in 100 ducatov ključarine, torej za vsoto 107.450 fl.⁵¹⁷

Industrijsko trojico Schwarz-Ruard-Atzl si moramo vsekakor ogledati pobliže. Važno je ugotoviti, kako je 25 let po likvidaciji Ilirskih provinc postala zagorska kotlina predmet obsežnega menjavanja gospodarjev.

Kdaj, kje in kako je akumuliral Schwarz svoj kapital, ni znano. Vsekakor je pričel svojo industrijsko kariero zelo skromno. Prvič se nam pojavi šele 4. maja 1819, ko mu je bila podeljena rudosledna pravica za tri jamske mere premoga pri Zagorju,⁵¹⁸ ker ni mogel učinkovito kopati. V ospredje se je prerinil šele z nakupom Pinhakove ostaline in steklarne z vso njeno zapuščino. S tem je združil, to je treba poudariti, dve industrijski podjetji v eni roki in preprečil konkurenco (koncentracija obratov). Kar se tiče prodaje premoga, je verjetno obdržal tržišče obeh prejšnjih podjetnikov in ga še razširil.

Drugi podjetnik je znani fužinar Ruard. Leopold Ruard je umrl 11. februarja 1834. Njegovo čisto premoženje je bilo vredno 107.850 fl in je bilo razdeljeno med vdovo, hčerko Kristino por. Kos in sina Viktorja.⁵¹⁹ Ta je prejel vse fužine in premogovnike. Tako je prišel z dedovanjem do premoženja. Poročen je bil z Ano Atzl, hčerko Jožefa Atzla, ki je bil sedaj podjetniški in graščinski inšpektor gospostva Tržič na Gorenjskem ter zemljiški posestnik.

Jasno je, da bi Ruard ne prodajal svoje lastnine, če ne bi zašel v krizo. Od prodajne cene 107.450 fl je odpadlo na plačilo Ruardovih dolgov 70.000 fl ali 2/3 vrednosti! Atzl je za ostalih 35.000 fl izstavil dolžno pismo, Ruardu pa dal v gotovini le 2000 fl. Po tem poslu se je omejil Ruard zgolj na gorenjske fužine; drugo je vse opustil.⁵²⁰

Ker poznamo Atzlovo delovanje, vemo, kako je prišel do kapitala. Zanimivo je, da je pričel Atzl svojo premogovniško kariero prav tako skromno kot Schwarz: dne 8. oktobra 1823 je

prejel rudosledno pravico pri Medvodah.⁵²¹

Preden bom nadaljeval z velikimi podjetniki, naj napravim še prav kratek ekskurz skozi delovanje malih lastnikov, čeprav ni bila njihova aktivnost tako neznatna.

Emanuel grof Schärffenberg, posestnik imenja Medija, je prejel v last prve tri kope na ozemlju svojega imenja 12. julija 1819, 16. maja 1820, 31. avgusta 1822 (tega že blizu Strahovelj).⁵²² Premog je uporabljal v svoji fužini in kovačijah, ki jih je postavil za gradom ob potoku Mediji; za potrebe teh obratov si je tudi pridobil rudnike za železovo rudo.⁵²³ Grof je pozneje opustil premogovnike. V njih je pričela ponovno kopati ljubljanska čistilnica sladkorja še pred 27. marcem 1828, ker ni našla dovolj dobrega premoga v novih kopih, ki jih je načela tam v bližini.⁵²⁴

Dalje sta blizu Izlak imela še pred 27. marcem 1828 svoj premogokop dva Ljubljčanca, Ivan Rogoš in Florijan Schafer; Mineral sta vozila preko Trojan v Ljubljano in ga tu tudi prodajala. Dne 12. junija 1830 sta prejela Ivan Rogoš in Leopoldina Schafer v dveh enakih deležih v last eno jamsko mero v gospostvu Medija, dne 18. septembra 1833⁵²⁵ v Kisovškem grabnu; rok zapadlosti se je večkrat podaljšal. Rogoševa polovica deležev v prvi jamski meri je bila prenotirana 23. septembra 1830 v korist železarne Karla kneza Auersperga v Dvoru zaradi zavarovanja vsote 3396 fl 51 kr, polovica deležev v drugih treh jamskih merah je bila prenotirana 19. novembra 1830 v korist iste terjatve.⁵²⁶

Uveljavljanje močnejših družb. Najprej se je treba nekoliko ozreti po tovarnah raznih strok, ki so nastajale v tem času in so predstavljale znatne potrošnike premoga. Tako bo lažje razumeti, zakaj se je pričela "proizvodnja" premoga naraščati kar v skokih.

V času od aprila 1828 do februarja 1834 je obratovala v Ljubljani prva čistilnica sladkorja, ki je bila last štirih

tržaških kapitalistov: Jakoba Veniera in Jožefa Perocha kot javnih družabnikov ter Filipa Cohena in Nadaniela Levija kot tihih družabnikov. Tovarna je bila nedvomno dobro tržišče za zagorski premog, le da niso znane količine, ki jih je letno potrošila. V samem premogovništvu se ta komanditna družba ni udeleževala.

Decembra 1828 je pričela v Ljubljani s proizvodnjo še druga čistilnica sladkorja, ki so ji bili lastniki: tvrdka Dutih, Tichy & Comp., dalje posamezniki Fridrik Rossmann, Anton Czeike in še pet drugih kapitalistov iz Trsta, Viljem Moline iz Ljubljane, Jožef Pelican s črnelske graščine ter dunajska gro-sistična tvrdka I. M. Stamezz & Comp. Po podpisu nove pogodbe 25. aprila 1831 nista bila v novi družbi nič več člana Jožef Pelican in firma I. M. Stamezz & Comp.; na njuno mesto sta vstopila Karel Kranz in Teodor Tomaž Heller. Rafinerija je montirala prvi parni stroj leta 1835.

Ta družba je spravila leta 1833 v pogon še čistilnico sladkorja v Gradcu, a je zašla štiri leta pozneje v finančne težave. Največ je dolgovala dunajski bančni hiši Arnstein & Eskeles in tržaški firmi I. C. Ritter & Comp. S pogodbo z dne 3. julija 1837 je prodala ljubljanska družba obe rafineriji tvrdki Arnstein & Eskeles. Za okrepitev finančne osnove je leta pritegnila 17. decembra 1841 k obema čistilnicama tržaško trgovsko družbo Brentano & Comp. Določeno je bilo, da bo imela $\frac{2}{3}$ glavnice dunajska hiša Arnstein & Eskeles (interno razmerje je bilo $\frac{1}{3} : \frac{1}{3}$), preostalo $\frac{1}{3}$ glavnice pa Brentano & Comp. Tako je ostalo do leta 1849, ko je šla tvrdka Brentano & Comp. v konkurz.

Ker se je firma Arnstein & Eskeles živahno udeleževala še drugje, si je denar izposojala pri tvrdki M. A. Rothschild in tvrdki Simon Jurij Sina na Dunaju.⁵²⁷

Zasidranje tujih kapitalistov v Ljubljani in vse spremembe si moramo dobro zapomniti; v zvezi z Molinejem naj še dodam, da sta Viljem in David Moline (po poreklu Angleža) osnovala leta 1837 v Ljubljani bombažno predilnico. Ta je prav kmalu kupila

parni stroj, torej novega konsumenta premoga.⁵²⁸ V zvezi s tem sta gotovo prejela 17. avgusta 1844 pravico kopanja premoga pri Smledniku.⁵²⁹ Kako je bilo z njunim lastnim kopanjem ali z nakupom premoga drugod, mi ni znano. Vsekakor je upravičena domneva, da sta ga še največ kupovala v Zagorju. Nobenih zvez s premogom ni imela mehanična predilnica v Ajdovščini, ustanovljena leta 1826 in stavljena v pogon 1828.⁵³⁰

Jožef Pelican je torej prejel 12. junija 1830 kar sedem lastninskih pisem za področje takoj zahodno od Zagorja.⁵³¹ Vendar ni znan uspeh njegovega dela.

Preden bom nadaljeval premogovniško dejavnost ljubljanske čistilnice sladkorja, naj še preje omenim neko drugo važno dejstvo.

Dne 7. septembra 1839⁸ so postali lastniki štirih jamskih mer Ljubljančani bratje Jožef, Franc, Karel, Leopold in Ivan Wieland (točneje rečeno je v imenu svojih pet sinov prejel mere Kajetan Wieland). Dve njihovi meri sta bili v Kisovcu, dve v Šemniku.⁵³² Izkop pod imenom Wieland je znašal ob koncu leta 1838 kar 564,9 tone premoga.⁵³³ Tržišče je bila nedvomno tudi Ljubljana. Pot Kajetana Wielanda je zanimiva. Dne 9. aprila 1839 je pridobil kop železove rude v Dragi pri Sori z namenom, da bo kombiniral železo in premog. Njegov razvoj ni šel v tej smeri, ampak ravno nasprotni: kop železa je prodal po osmih mesecih Petru Demšarju.⁵³⁴ Zato pa je prejela 24. aprila in 1. avgusta 1839 pet pravic kopanja skupaj za okolico Šemnika družba, ki so jo sestavljali Ivan Baumgartner, ravnatelj čistilnice sladkorja Karel Kranz, Henrik Krauseneck, Peter Maierhofer in Kajetan Wieland. Vsak izmed njih je imel 1/5 deleža. Ker so pravice podaljševali, domnevam, da se družba ni mogla prav dobro razviti in aktivizirati.⁵³⁵ Glede na nekatera poznejša dejstva sklepam, da se je družba v tem sestavu razšla. Kar se tiče Wielanda, vidimo, kako je izgubil samostojnost in postal le član družbe.

Podobno pot so šle tudi vse štiri jamske mere, ki so bile od 7. septembra 1838 last bratov Wielandov. Pri njih je

pridobil 4/5 deležev z nakupom z dne 22. avgusta 1839 isti Karel Kranz. S tem so postale čistilniška last. Ko je prevzela v letu 1837 ljubljansko rafinerijo družba Arnstein & Eskeles, je le-ta kupila 10. oktobra 1839 vseh 5/5 deležev, tako Krančeve kot Wielandove.⁵³⁶ Samolastnica je ostala do 17. decembra 1841.

Tisti dve jamski meri v Kisovcu, ki sta prvotno pripadali bratom Wielandom, so nekako od leta 1840 dalje pričeli imenovati Kisovec II. Deleži so bili tu razdeljeni takole: Arnstein 1/3 deležev, Eskeles 1/3 deležev, Brentano & Comp. 1/3 deležev. To je bilo storjeno v smislu nam že znane pogodbe z dne 17. decembra 1841. Tisti dve prvotno Wielandovi jamski meri, ki sta bili v Šemniku, so pa pričeli imenovati od 1840 dalje Šemnik I. V smislu citirane pogodbe je imel tudi tu vsak od družabnikov po 1/3 deležev. Družba se je formalno imenovala "Premogokopna družba čistilnice sladkorja v Ljubljani". Cukrarna je prejela 30. decembra 1845 v Loki pri Zagorju še dva presežka jamskih mer, ki sta pripadala polju Kisovec II.⁵³⁷ Njen izkop se je gibal takole:⁵³⁸

leta 1840 ...	1348,5 tone
leta 1841 ...	1904,6 tone
leta 1842 ...	2740,6 tone
leta 1843 ...	3322,5 tone
leta 1844 ...	3382,4 tone
leta 1845 ...	3384,6 tone
leta 1846 ...	952,6 tone
leta 1847 ...	435,7 tone
leta 1848 ...	492,8 tone

Kriza od leta 1846 dalje je bila znatna. Pozneje je sledil še večji dvig "proizvodnje", kot to dokazujeta sledeča dva podatka:⁵³⁹

leta 1852 ...	ok. 5600,0 tone
leta 1853 ...	5151,2 tone

Zakaj je prišlo leta 1846 do krize? Dne 28. maja, 28.

novembra in 15. decembra 1845 je prosil Karel Kranz v imenu čistilniške družbe, naj se podaljša osem dovoljenj (štiri z datumom 22. novembra 1842, štiri z datumom 27. septembra 1838) za kopanje premoga, češ da zaradi stalnega deževja, vdora vode, zlasti še zaradi slabe prodaje premoga ter pomanjkanja sposobnih delavcev ne morejo kopati v nekaterih rovih.⁵⁴⁰

Pri teh navedbah želim obrniti pozornost zlasti na dve dejstvi: da se premog slabo prodaja in da primanjkuje (sposobnih) rudarjev. Iz prvega dejstva vidimo, da je bila konkurenca že zelo huda (kdo jo je ustvarjal, bomo videli že v naslednjem odstavku) in da so morali rudarji še kar dobro zaslužiti, ker je bilo povpraševanje po delovni sili večje kot njena ponudba. Iz tega se da sklepati tudi to, da je izkop naraščal zaradi večajočih se potreb tržišča hitreje, kot je dotekala v revirje delovna sila.

Ko sem tako podal pregled delovanja prve tuje družbe v našem premogovništvu, morem preiti na drugo, ki jo je sicer ustanovil domačin, a že ob ustanovitvi pritegnil v njo tudi kapital; pozneje se je tudi sam odselil iz naših krajev. Pritegnjeni tuji kapital ni imel industrijskega značaja, ampak je bil reprezentant mešanice finančnega in špekulativnega kapitala.

Schwarz je zopet prejel v last dve jamski meri 3. novembra 1838 v Kisovcu blizu cerkve sv. Lenarta.⁵⁴¹ Kompleks teh dveh jamskih mer so pričeli imenovati nekako od leta 1840 dalje Kisovec I. Dne 22. decembra 1838 je prejel Schwarz spet dve novi jamski meri v Potoški vasi ob potoku Kotredežu.⁵⁴² To se je zgodilo prav v času, ko je bil na višku svojih "proizvajalnih" sil.⁵⁴³

leta 1829 ...	1018,1 tone
leta 1830 ...	1401,9 tone
leta 1831 ...	2508,8 tone
leta 1832 ...	1674,4 tone
leta 1833 ...	1036,0 tone
leta 1834 ...	1310,4 tone
leta 1835 ...	1528,8 tone
leta 1836 ...	1708,0 tone

leta 1837 ... 1344,0 tone

leta 1838 ... 2240,0 tone

Kdo vse je konsumiral Schwarzov premog? Predvsem njegovi obrati, v drugi vrsti ljubljanske tovarne, v tretji vrsti javne in privatne zgradbe.⁵⁴⁴

Dne 25. julija 1839 je prodal Kisovec I in oba ta dva kopa Viktorju Ruardu, fužinar pa že 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu.⁵⁴⁵

Atzl ni dolgo ostal sam. Zaradi močnejše finančne osnove si je organiziral družbo. Atzlovo intenzivnost kopanja v času tik pred ustanovitvijo družbe nam izpričuje sledeča navedba:⁵⁴⁶

leta 1842 ... 1136,8 tone

V Toplicah je imel Atzl še vedno steklarno, opekarno, kovačijo in skladišče. Drugo manjše skladišče si je postavil na bregu Save.⁵⁴⁷

S svojo prvo pogodbo z dne 28. junija 1842 je Atzl utemeljil družbo z imenom "Premogokopna družba v Zagorju ob Savi" (Steinkohlengewerkschaft am Saustrome zu Sagor), kjer je pripadalo njemu skupaj z ženo 50 deležev, grof Filip Spaur-Valor iz Innsbrucka si je pridobil 30 deležev, advokat dr. Alfonz Widmann iz Innsbrucka je priposestvoval ostalih 20 deležev. Nepremičnin je prinesel Atzl v družbo v vrednosti 40.000 fl, Spaur-Valor je vložil že v teku leta 1841 gotovine 24.000 fl, Widmann se je obvezal vložiti 16.000 fl (in sicer 6000 fl naenkrat ali vsaj v teku mesecev september, oktober in november 1842 po 2000 fl; 10.000 fl bi vplačal v teku leta 1843 v petih mesečnih obrokih po 2.000 fl). Celotno družbino premoženje 80.000 fl je bilo razdeljeno na 100 kuksov. Torej je bil kuks vreden 800 fl in je imel polno kritje.⁵⁴⁸

Po prvem letu obstoja družbe je znašal na dan 14. aprila 1843

kredit družbe		16.961 fl	21,0 kr
debet družbe		8.494 fl	5,5 kr

H kreditu je prišteti 11.000 fl, ki so jih po delitvi z dne 28. februarja 1843 prinesli v družbo bratje Spaur s 5 % obrestmi. Karel 2.880 fl, Henrik 3.660 fl, Filip 4.460 fl. Toda še pred tem, konec koledarskega leta 1842, je znašalo družbino premično premoženje:

28.151 fl 37 kr
-16.961 fl 21 kr
11.190 fl 16 kr čista premična aktiva

Atal je predlagal zvišati obratni fond na 20.000 fl, ker je imela družba v načrtu, da postavi nove obrate težke industrije.⁵⁴⁹ Šlo je torej za to, da se napravi v zagorski kotlini kombinat železarske in premogovniške industrije, saj je bil izkop premoga že tako na zavirljivi višini.⁵⁵⁰

leta 1843 ... 3274,4 tone
leta 1844 ... 5049,1 tone
leta 1845 ... 6016,7 tone
leta 1846 ... 5238,0 tone
leta 1847 ... 4207,4 tone
leta 1848 ... 5217,8 tone

Del skoraj trikrat večjega izkopa v letu 1843 v primeri z letom 1842 gre na račun papirnice Vevče pri Ljubljani, ki je pričela prav takrat s proizvodnjo. Tudi nadaljnji porast se prav gotovo v zvezi s potrošnjo premoga te tovarne.

Navedene količine minerala je nakopalo sorazmerno majhno število rudarjev, ki so pa morali kopati že precej intenzivno. Tako je delalo leta 1843 v jamah Premogokopne družbe 32 rudarjev. Na enega rudarja je odpadla potemtakem letna nakopana količina 102 toni premoga. V drugih družbinah obratih je delalo 30 delavcev. Če prištejemo še dva mizarja, štiri kovače, tri zidarje, dva tesarja, šest opekarjev in petnajst dnevničarjev, je znašalo število mezdnih delavcev okoli 62 ljudi, z rudarji vred vsaj 94 zaposlencev. Dvajset let pozneje, leta 1863, je delalo za družbo vsega skupaj 250 delavcev, torej dvainpolkrat več ljudi. Ob

ustanovitvi 1842 je predstavljalo upravo osem uslužbencev. Niso mi znani podatki o transportnih delavcih (dovoz od rudnika do Save, brodarji do Zaloga pri Ljubljani in podobno). Ker se v virih nikjer ne navajajo transportni delavci, domnevam, da vsaj brodarji niso spadali pod družbino kompetenco.

Leta 1849 je stekla skozi Zasavje železnica. Savske vodne poti je bilo konec. Za primer velikega dviga izkopa premoga, ki ga je izzvala železnica, naj navedem, da je pogodba med premogokopno družbo in direkcijo Južne železnice, sklenjena za čas od 1. junija 1852 do 31. maja 1853, obvezovala družbo, da v navedenem letu dni dobavi železnici od 4031,3 tone do 5375,1 tone premoga. Primerjava kaže, da je pomagala železnica dvigniti izkop premogokopne družbe za skoraj 100 % v primeri z letom 1848.

Bežno naj dodam, da je leta 1862 nakopala družba 40.313,6 tone premoga, leta 1863 pa že 57.706,6 tone tega minerala, torej desetkrat več kot 15 let prej.⁵⁵¹

Zaradi dobre prodaje in tehničnega napredka kopanja v rudnikih je cena premoga polagoma padala. Okoli leta 1845 je imela Premogokopna družba za 56 kg nakopanega premoga stroškov od 1,75 kr do 2 kr. Prodajna cena loco jama je že bila za 100 % višja in je znašala 4 kr. Sledeči primer, ki ga navajam v ilustracijo konkurenčnega boja med proizvajalci premoga v Zasavju, je prav poučen: ko so leta 1846 še gradili tod skozi železniško progo, je Hrastnik ponujal 56 kg premoga, pripeljanega do apnenice pri progi, po ceni 12 kr, Premogokopna družba je pa bila pripravljena popustiti v ceni vse do 8 kr za isto količino.⁵²² V letu 1847 je za nekaj časa padla cena premoga celo na 5 kr za 56 kg.

Vzporedno z zapletenostjo udeležbe kapitala, s porastom izkopanih količin, razrastom delitve dela in borbe za tržišče je napredovala tudi organizacija dela in poslovanja Premogokopne družbe same. V smislu paragrafa 13 pogodbe je bilo določeno, da so vsi trije glasovi družabnikov enakopravni; v paragrafu 20 so se vsi kontrahenti odpovedali težnji po razpustu družbe. Atzi

sam se je v paragrafu 14 še posebej obvezal, da v teku naslednjih 20 let ne bo prodal, podaril ali dal v zakup nobenega svojih deležev. Toda spremembe so se pojavile prav kmalu, čeprav niso vplivale na izkop premoga. Najprej je Atzl, ki se je kmalu nato izselil oziroma preselil za stalno v Gradec, podaril od svojih kuksov kar pet kuksov otrokom župana dr. Jožefa Valentina Maurerja iz tega mesta, (Frideriku, Jožefu, Emilu, Juliju, Edmundu) dne 14. aprila 1843 je prodal 3 kukse Filipu grofu Spaur-Valorju, 2 kuksa Widmannu. Tik pred tem je Filip grof Spaur-Valor prepustil nekaj kuksov bratoma Karlu in Henriku, obema iz Innsbrucka. Po opisanih spremembah je bila podpisana dne 2. oktobra 1843 druga pogodba, ki je določala, da ima:

Jožef Atzl	40 kuksov in glas
Alfonz Widmann	22 kuksov in glas
Filip grof Spaur-Valor ..	16 kuksov in glas
Karel Spaur	11 kuksov
Henrik Spaur	6 kuksov
<u>Pet Maurerjevih otrok ...</u>	<u>5 kuksov</u>
Skupaj	100 kuksov in 3 glasovi

Innsbručani so si torej pridobili že 55 kuksov, medtem ko je Gračanom pripadla manjšina 45 kuksov; enako so imeli večino glasov Innsbručani.

Ni preteklo mnogo časa, ko se je sestav družbe spet menjal. Družba se je s tretjo pogodbo z dne 13. januarja 1844 razširila s pristopom komornika in viteza reda Marije Terezije Edvarda barona Sternbacha iz Innsbrucka. Prejel je 10 kuksov (Atzl mu je odstopil 4 kukse, Filip Spaur in Widmann vsak po 2 kuksa, Karel in Henrik vsak po 1 kuks), a za vsakega je plačal 1800 fl, torej 1000 fl več, kot je bil kuks prvotno vreden. V poslovnem svetu je to vedno znak, da družba oziroma podjetje dobro delja, da je visoko rentabilno in da se vloge vedno hitro in zanesljivo izplačajo.

Spremembe s tem še niso bile zaključene. S pristankom ostalih dveh glasov je Atzl prodal dne 25. oktobra 1844 s četrto

pogodbo za 64.000 fl vseh svojih 36 deležev z glasom vred Jožefu Habtmannu, zemljiškemu gospodu, trgovcu in tovarnarju iz Innsbrucka. Enostaven račun nam pove, da je bil tokrat kuks nekoliko cenejši, stal je namreč 1.777,77 ... fl.

Po teh spremembah je bilo dokončno stanje, ki se ni spremenilo vsaj do konca leta 1848, sledeče:

Jožef Habtmann	36 kuksov in glas
Alfonz Widmann	20 kuksov in glas
Filip grof Spaur-Valor ...	14 kuksov in glas
Edvard Sternbach	10 kuksov
Karel Spaur	10 kuksov
Henrik Spaur	5 kuksov
<u>Pet Maurerjevih otrok</u>	<u>5 kuksov</u>
Skupaj	100 kuksov in 3 glasovi

V tem času je imela družba, v kateri so imeli Innsbručani že 95 kuksov in vse glasove, Gradčani le še 5 kuksov brez glasov (Atzl se je povsem umaknil), sledeče nepremičnine: gospostvo Gamberk z Zaplanino, steklarno, premogokope, po eno cinkarno v Toplicah in Lokah, svinčeve rudnike v Zavrstniku pri Litiji, Trbovlja, in Zidanem mostu ter Mirni na Dolenjskem, pozneje še blizu Šoštanja, Pasjek, rudnik železa pri Litiji in Galiciji na Spodnjem Štajerskem, svinčarno v Toplicah, opekarno, apnenico in druge nepremičnine - končno še premogovnik Rajhenburg (Brestanica).⁵⁵³

Premogovnik Rajhenburg bom obdelal tu zato, ker je bil prav za prav le zelo malo časa samostojen; prav kmalu je namreč postal strenski obrat in zato del premoženja imenovanih kapitalistov.

Baje je prvi odkril premog v tem področju že leta 1796 Andrej Grabner, podkovski kovač.⁵⁵⁴ Tik pred letom 1806 se je našel premog tudi pri Brežicah. Po dolgem premoru je šele 14. maja 1839 prosil Jurij Keitner, posestnik v Sevnici, v Trnovcu

(za 2 premogokopni marci)

v sevniški fari. Obe pravici je prodal 5. avgusta 1840 Francu Waitzerju iz Gradca, upravitelju fužine v Fužini. Ta je tudi sam prosil točno mesec dni pozneje za premog blizu Sevnice v vasi Brezje, dne 25. junija 1842 še enkrat za Planino pri Sevnici.

Toda 3. julija 1839 se je tu pojavil Viktor Ruard, ki je prejel sedem jamskih mer v Raštanju. Tri izmed njih je prejel prav v Brobotni dolini pri kraju Šedem, kjer sta si pridobila pravico kopanja v dveh izmed teh treh mer že leta 1834 Vencel Kehler in Ignac Štiglic; za tretjo je prejel istočasno Štiglic sam le rudosledno pravico. Navedenega dne so bile vse tri mere prav za prav le prepisane na Ruarda.⁵⁵⁵ Ruard je to imovino prodal 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu. Na osnovi nam že znane pogodbe z dne 21. junija 1842 in 2. oktobra 1843 so bili razdeljeni deleži na tem področju v začetku nekoliko drugače:⁵⁵⁶

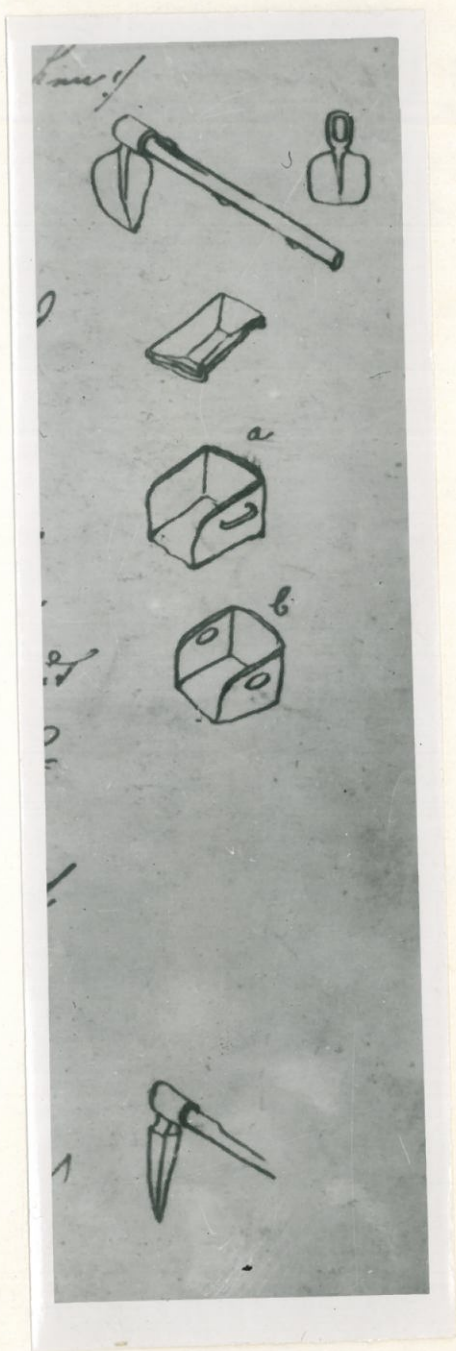
Jožef in Ana Atzl	45 %
Filip grof Spaur-Valor	30 %
Alfonz Widmann	20 %
<u>Jožef Atzl sam</u>	<u>5 %</u>
Skupaj	100 %

Poznejše spremembe v družbi, ki so se seveda nan ašale tudi na kope pri Senovem, so opisane zgoraj.

Bolj zaradi zanimive zakasnele premogokopne vneme Štigličeve naj omenim še, da je ta prejel 6. septembra 1848 tri rudokopne pravice nedaleč od Sv. Abaca blizu Šentjurja pri Celju, so pa prešle 16. januarja 1850 na Avgusta Hofkellerja in 25. septembra istega leta na Alojzija Miesbacha, znanega dunajskega veleopekarnarja.⁵⁵⁷

Količine izkopa Premogokopne družbe ob Savi, vodena pod krajevnim geslom Rajhenburg, so padale takole:⁵⁵⁸

leta 1844 ...	393,1 tone
leta 1845 ...	31,9 tone
leta 1846 ...	18,9 tone

Slika št. 15

Del rudarskega orodja.

Od zgoraj navzdol: dve obliki motike; sledi korito, napravljeno iz lesa ali pločevine (nemški izraz Bergtrage; korito je služilo za odmetavanje ali odnašanje materiala); a in b sta dve varianti ročnega zajemala (nemški izraz Fülltrage) s prostornino za 39 - 52 kg premoga (pisec pripominja, da varianta b ni dobra, ker si je mogel rudar raniti prste); čisto spodaj je cepin (Keilhaue) za ruvanje ali rušenje in razbijanje večjih grud premoga (original v KDA, Zbirka Rosthorn, Foschinger; rokopis ni paginiran).

Leta 1847 v Rajhenburgu niso več kopal⁵⁵⁹, temveč so odprli novembra navedenega leta nov kop v Raštanju. V njem so delali trije rudarji. Delo je vodil Mihael Medved. Nakopane količine premoga niso znane; vsekakor niso bile znatne. Raštanski premog je leta 1847 želel naročiti Jožef Lelis, tovarnar kaminaste posode v Zagrebu, dalje so ga vozili tudi v Sisak. Znano je, da je leto dni pozneje naročalo premog gospostvo rajhenburg, župnišče ter žganjekuhar Globočnik.⁵⁶⁰ R

Toda povrnem naj se k Premogokopni družbi sami. V letih, ko so se pričele količine izkopa sunkovito dvigati, je bila uprava, ki ima gotovo zasluge za dobro organizacijo dela v kopih, pri transportu in prodaji premoga, sestavljena takole: od 1. januarja 1843 je vodil posle upravitelja (nekakšnega tehničnega ravnatelja) Ignac Schmidl⁵⁶¹ z letno plačo 800 fl in prostim stanovanjem tja do 6. maja 1847, ko ga je zamenjal Jožef Zeiss.

Schmidlova dolžnost je bila, da je nadzoroval obrate, usmerjal delo in vodil vsa glavna tehnična dela, da je oskrboval delavce in rudarje s ceneno hrano. Za pomoč je imel knjigovodjo, ki je skrbel tudi za material (bil je torej istočasno nekak glavni skladiščnik). Schmidl je vodil posle per procura. Za finančne zadeve je vodil računovodja Globočnik blagajniški dnevnik, potem prodajni dnevnik, rudarske, fužinarske in lesne mesečne kopije, tabele za vožnje, posade (šihthe) itd., partikularije o gradnjah in reparacijah, končno še kontrolno knjigo tujih strank in lastnih delavcev. Surovine, rekvizite in materialije je vpisoval v poseben dnevnik, enako proizvodnjo premoga, seveda ni manjkala niti inventarna knjiga. Ob koncu vsakega kolčarskega leta je moral izdelati letno bilanco. Globočniku je bil dodeljen za pomoč blagajnik Karel Mendini (letna plača 500 fl in prosto stanovanje); aktuar je bil Viljem Atzl.

Zeiss je imel že bolj precizirano polnomočje: prevzel je in vodil vse družbi pripadajoče rudnike in obrate na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem. Smel jih je povečati, omejiti in ukiniti. Pooblaščen je bil, prodajati proizvode in voditi trgovsko korespondenco, kasirati dohodke, poljubno sprejemati in odpuščati delavce,

predstojnike in fužinarje, dalje določati njihove mezde in plače, končno tudi zastopati družbo ali to pravico prenesti na advokate.⁵⁶²

Od obstoja družbe dalje do 20. julija 1846 je bil pravni zastopnik dr. Napret iz Ljubljane, od 21. julija 1846 dalje Ivan Boscarolli iz Innsbrucka. Boscarolli je dobil poleg tega 18. avgusta 1847 še polnomočje, da zastopa družbo v vseh zadevah, da namešča uradnike ter druge uslužbence in jih tudi odpušča, da dalje opravlja upravne in finančne posle ter sklepa pogodbe. Imel je pooblastilo, da je prenesel na osnovi polnomočja z dne 6. maja 1847, izdanega v Zagorju administrativno vodstvo družbinih poslov na Jožefa Zeissa, obratnega ravnatelja.⁵⁶³ Iz vsega tega vidimo, kako je postal nekdanji pravni zastopnik že pravi upravni ravnatelj, ki je opravljal svojo funkcijo v Innsbrucku, torej na sedežu družbe.

Družbini obrati, ki so bili seveda vsi potrošniki premoaga, so bili sledeči: 1. Svinčarna v Toplicah; prva peč je bila koncesionirana 21. septembra 1841, dve nadaljnji 13. julija oziroma 10. septembra 1842; dne 30. decembra 1843 je prosila družba za koncesijo za postavitev ene polpeči (je nizka peč, polplavž) za svinec in dveh polpeči za baker ter pralnice s pražarno, vse to s pogojem, da koncesija zapade, če se ne bodo peči kurile izključno s premogom (pripomba: do takrat še ni nihče na Kranjskem sistematično talil svinca in bakra s premogom). - 2. Cinkarna v Lokah; imela je dve lüttiški peči in je bila koncesionirana 12. decembra 1842 (pričela je obratovati podobno kot svinčarske visoke peči že poleti 1843). - 3. Cinkarna v Toplicah s štirimi pečmi v zgradbi nekdanje steklarne (ta je prenehala z delom v maju 1843) je prejela koncesijo 21. marca 1844 in je kmalu nato pričela z delom. - 4. Koncesijo za štiri koksne peči blizu topliške cinkarne je prejela družba spomladi 1844. Peči v koksarni so zakurili, kot pravijo viri, še v istem letu (do sedaj ni številk o proizvodnji koksa); za leto 1847 zvemo, da so koks uporabljali v cinkarni za izdelovanje obojev. - 5. Za puclarno

je družba prejela koncesijo 5. decembra 1845 ob sotočju Medije in Save; z gradnjo so pričeli že 18. novembra (priprave za gradnjo peči za pudlanje segajo nazaj v leto 1839). - 6. Opekarno je prevzela družba od Atzla. - 7. Visoka peč v Pasjeku je bila obnovljena spomladi 1843 (koncesionirana z listino z datumom: Dunaj, dne 19. junija 1791). - 8. Leta 1844 so nameravali prezidati navadni mlin pri svinčarni v peč za lito jeklo (nadaljnji podatki mi niso znani). - 9. Svinčarna v Zavrstniku pri Litiji je pričela obratovati leta 1843. - 10. Phalnica in pražarna za svinčeve in cinkovo rudo ob Paki v Šoštanju sta bili koncesionirani 11. junija 1845. - Poleg naštetih obratov je bilo še več manjših, naprimer kovačije, mizarstvo, mlin itd. ⁵⁶⁴ V vse te in druge manj pomembne premičnine in nepremičnine je investirala Premogokopna družba okoli 425.000 fl. Neka kratka vest iz leta 1847 trdi, da obsegajo družbina premogovna področja skupaj 63 jamskih mer. ⁵⁶⁵ Pri vsem tem moram posebej poudariti, da vsaj do leta 1853 družba še ni imela niti enega parnega stroja. ⁵⁶⁶

Razen v Zagorju in Rajhenburgu je nastopila Premogokopna družba tudi v Pesjem na obeh straneh Pake blizu Velenja. Dne 4. avgusta 1844 je prejela dve rudokopni pravici za premog (dani v last 18. decembra). ⁵⁶⁷ Končno je postala 5. januarja 1846 lastnik treh jamskih mer železove rude v Brezovici II. ⁵⁶⁸

S tem sem obdelal eno izmed najmočnejših premogokopnih družb na slovenskem narodnostnem ozemlju. Bila je organizacijsko proizvodno in finančno med prvimi podjetji v svoji stroki in tudi za vodilnimi podjetji drugih panog ni mnogo zaostajala. Razlika je bila v tem, da so imeli druge tovarne (predilnica, papirnica, rafinerija, železarna itd.) zbrane svoje delavce na sorazmerno ozkem prostoru in osredotočene na proizvodnjo istega artikla, Premogokopna družba pa ne. Ta je imela obrate raztresene po slovenskem ozemlju, kopala ali proizvajala je različne artikole, (premog, svinec, železo) v različnih okoliščinah (rudniki pod zemljo, visoke peči, transport), pri vsem tem je pa še bil sedež vrhovnega vodstva daleč od Zagorja. Zdi se tudi, da je morala biti hujši konkurenčni boj za vse svoje proizvode (železne, svinčeve, za premog) kot marsikatega druga tovarna, ki je bila osredotočena

na en sam proizvod (preboldska predilnica, vevška papirnica itd.).

Za konec podajanja razvoja premogovništva v Zagorju naj obdelam še poslednjo družbo, ustanovljeno pred letom 1848. To je bila družba ljubljanskega trgovca Ivana Baumgartnerja & Comp. Sestavljali so jo:

Ivan Baumgartner s ...	34 % deležev
Peter Mayrhofer s	33 % deležev
Karel Kranz s	23 % deležev
Franz Wieland z	10 % deležev

Pravzaprav se je konstituirala ta družba že leta 1842, a v Zagorju samem se je pojavila šele leta 1845. Medtem je prejela 12. aprila in 30. junija 1843 pravico kopanja svinca blizu Mirne na Dolenjskem.⁵⁶⁹ Rudosledenja premoga se je lotila 16. oktobra 1844 v okolici Vač. Šele 30. decembra 1845 je ta rudarska družba prvič prejela v last dve jamski meri in manjši preostanek premoga pri Šemniku.⁵⁷⁰ Od tedaj dalje so pričeli imenovati to polje Šemnik II. Dne 30. decembra je prejela družba še rudnik svinca blizu Šmartnega pri Litiji, dalje rudnik svinca pri vasi Pleše ne daleč od Šmartnega (tu je imela dve svinčevi talilni peči na premog in šoto), končno rudnik svinca Polšnik I. in Polšnik II.⁵⁷¹ Pri rudniku svinca Pleše so bili deleži razdeljeni takole:⁵⁷²

Baumgartner ...	38 %
Mayrhofer	38 %
Kranz	24 %

Opazimo dve posebnosti: prvič, da Wieland tu ni bil udeležen, drugič, da se je ravnatelj rafinerije Kranz živahno udeleževal dela razen v matičnem podjetju še v premogovništvu in svinčarstvu.

Aktivnost v premogokopih Baumgartnerjeve družbe je bila majhna⁵⁷³ in je skoraj krila gotovo le lastne potrebe. Nekaj številčk nam pove dovolj:⁵⁷⁴

leta 1846 ...	88,5 tone
leta 1848 ...	112,0 tone
leta 1853 ...	56,0 tone

Le zaradi popolnosti naj navedem še dva kopača premoga v Zagorju, ki sta sicer brez posebnega gospodarskega pomena. Prvi je bil Martin Prašnikar, zemljiški posestnik v Izlakah, z dvema jamskima merama v bližini svojega posestva, za kateri je zaprosil 4. marca 1840, ju prejel v last 20. maja 1844 in ⁵⁷⁵ izgubil z odredbo višjega rudarskega urada z dne 5. maja 1846. Kaj več kot za lastno uporabo gotovo ni utegnil kopati premoga.

Drugi je bil bivši tehnični ravnatelj Ignac Schmidl, a še ta je prejel dve meri v Kotredežu 15. junija 1850. ⁵⁷⁶

2. Premogovnik v Hrastniku

Glede na količine nakopanega premoga, organizacijo dela v rudniku in splošno aktivnost je Hrastnik znatno zaostajal za Zagorjem, imel pa je prednost, ki je Zagorje takrat ni poznalo: postal je last zelo razvitega tržaškega in dunajskega - torej "tujega" - bančnega in špekulativnega kapitala.

Morda so pričeli kopati premog v Hrastniku že leta 1807, ⁵⁷⁷ vendar za tem dozdevnim kopanjem ne slišimo kakih 15 let o pravih kopačih. Pomembnejši eksploatator hrastniškega premoga je postal šele ljubljanski trgovec Franc Luzner. Ta je 29. junija 1830 prosil za lastninsko pravico za tri jamske mere v kraju Peklo, ki so bile od 27. decembra 1822 dalje skupna last Tadeja Hefeleja in Andreja Schönbucherja. Ta dva sta mu pravzaprav prodala navedene tri mere z zalogami premoga in delavnicami vred za vsoto 1000 fl. Dalje je Luznerju prodal tri pravice kopanja tudi Ivan Rogoš, ki jih je prejel v last 18. junija 1828; za zalogo premoga in delavnico je prejel 550 fl. Pogodba s Rogošem je bila

podpisana v Ljubljani 29. decembra 1829. Tem šestim meram je priključil Luzner že 2. marca 1831 še pet novih jamskih mer v fari Sv. Jakob v Dolu.⁵⁷⁸

Dne 24. julija 1831 so bili prepisani vsi kopi na vdovo Terezijo Luzner z njenimi štirimi otroki Karlom, Julijo, Zofijo in Jožefom. Dne 28. decembra 1842 so otroci (brez Karla) pomnožili dediščino s štirimi novimi kopi v hribih okoli Hrastnika.⁵⁷⁹

Izkop pod imenom Luzner je bil še kar znaten:⁵⁸⁰

leta 1835 ...	319,2 tone
leta 1836 ...	338,8 tone
leta 1837 ...	660,8 tone
leta 1838 ...	820,4 tone
leta 1839 ...	750,4 tone
leta 1840 ...	884,8 tone
leta 1841 ...	714,0 tone
leta 1842 ...	182,0 tone

Ni še jasno, zakaj je prav v letu 1842 nastala znatna kriza. Po pomnožitvi jamskih mer so se količine spet popravile:

leta 1843 ...	371,4 tone
leta 1844 ...	281,7 tone
leta 1845 ...	544,6 tone

Od Luznerjevih dedičev je vse kope kupil 22. oktobra 1845 Karel Ludvik pl. Bruck, takratni vodja avstrijskega Lloydja v Trstu in poznejši minister na Dunaju. Ta je 30. novembra 1845⁵ prodal rudniško imovino "Tržaški premogokopni družbi v Hrastniku in Dolu" (Triester Steinkohlengewerkschaft zu Hrastnigg und Doll), ki jo je sam osnoval in bil tudi njen deležnik.⁵⁸¹ Sestavljali so jo:

S. L. Mondolfo, grosist, Trst	19 1/2 kuksa
Karel Ludvik pl. Bruck, vodja Lloydja, Trst .	12 4/5 kuksa
Pasquale Revoltella, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
Franc Goszleth, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
Peter Sartorio, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
H. R. Schintz, grosist, Trst	6 2/5 kuksa

Ludvik Marija Brucker, grosist, Trst	6 2/5	kuksa
Wollheim & Comp., grosist, Trst	6 2/5	kuksa
Morpurgo & Parente, grosist, Trst	6 2/5	kuksa
Carlo d'Ottavio Fontana, grosist, Trst	6 2/5	kuksa
S. M. pl. Rothschild, grosist, Dunaj	12 4/5	kuksa
Arnstein & Eskeles, grosist, Dunaj	12 4/5	kuksa
Skupaj	128	kuksov

Ob ustanovitvi družbe je bilo sorazmerje kuksov $102 \frac{2}{5}$: $25 \frac{3}{5}$ v korist tržaškega kapitala ali - z drugimi besedami - tržaška podjetja so vložila približno petkrat več kapitala v hrastniški premogovnik kot dunajske firme, ker so imela pri tem nedvomno večji interes zaradi mornarice in prekomorske trgovine. Ker se je gradila prav v tem času proga Dunaj-Trst, je bilo jasno, da se bo mogel zalagati Trst s premogom že v bližnji bodočnosti.

Ob tej priliki naj še dodam, da je Wollheim & Comp. kupil Schintza 18. oktobra 1848, Mondolfa pa 26. marca 1850. S tem je imel skupaj $32 \frac{3}{10}$ kuksa ali nekaj več kot sklad oziroma četrtino deležev: tako je postal najmočnejši deležnik.⁵⁸²

Vsekakor si moramo поблиže ogledati nosilce "vdora tujega kapitala" v slovensko premogovništvo na sploh in v hrastniško še posebej. Tako bomo lažje razumeli vso težo navedenega problema, ki pomeni v bistvu - z drugimi podobnimi vdori vred - uved v borbo za slovenski premog. (Borba se je končala, kot vsi vemo, z ustanovitvijo mednarodne Trboveljske premogokopne družbe, ustanovljene leta 1872, ki je pokupila skoraj vse najvažnejše premogovnike drugega za drugim in izvedla skoraj monopolizacijo rudnikov, to je koncentracijo v rokah ene same delniške družbe).

Gornja razpredelnica priča o močnem pritisku tržaškega kapitala v Zasavje. Medtem ko je bila kalkulacija tega kapitala stvarna in logična, je pa imela udeležba dunajskega kapitala špekulativen značaj. Ta je bil že nekaj časa udeležen pri kopanju premoga v lastni režiji drugje. O tem nas pouči sledeče dejstvo: na seji komerčne komisije na Dunaju 1. marca 1830 se je obravnavala prošnja dunajskih grosistov Rothschild in sinovi, Geymüller

& Comp., Stametz & Comp., Neuwall, Löwenthal, Wertheimstein, Schnapper, Sina Arnstein & Eskeles glede izključnega privilegija za 99 let za kopanje premoga v Dalmaciji, Istri in primorskem predelu do Tržiča ali Monfalcona. Za to bi ustanovili delniško družbo s kapitalom 1.000.000 fl. Podjetje bi imelo naslov "C. kr. izključno privilegirana jadranska premogokopna glavna družba" (K. k. ausschliessend priv. adriatische Steinkohlen-Hauptgewerkschaft). Družbi je šlo tudi za premog pri Drnišu blizu Šibenika, kjer je prejela v last že 17. maja 1827 kar 10 jamskih mer premoga znana tržaška firma Reyer & Schlick.⁵⁸³

Podjetnik Goszleth je znan po tem, da je prevzel leta 1845 tržaško tovarno solitra.⁵⁸⁴

Prve velike zavarovalne družbe v Avstriji so se najprej organizirale prav v Trstu. Družbo Assicurazioni Generali di Trieste e Venezia je utemeljil leta 1822 Giuseppe Lazzaro Morpurgo. Riunione Adriatica di Sicurtà je izšla leta 1838 iz Adriatico Banco di Assicurazioni. Eden izmed prvih direktorjev je bil Daniel Peter Dutilh. Ta rojeni Holanec je osnoval leta 1825 v Trstu trgovsko hišo, ki je bila v bistvu komanditna družba in se je imenovala D. P. Dutilh & Comp. Leta 1828 je firma, ki se ji je agregirala neka druga družba, prevzela naslov Dutilh, Tichy & Comp. Do leta 1836 je bil Dutilh tudi deležnik firme Czeike, Dutilh & Comp., ki je bila, kot vemo, lastnica ljubljanske in graške čistilnice sladkorja.⁵⁸⁵

Nikakor ni naključje, da je tržaški kapitalist Carlo d'Ottavio Fontana prosil že v začetku decembra 1829 dvorno komoro, naj mu podaljša za eno leto privilegij za hidravlični parni stroj, ki mu ga je prepustil 27. novembra 1828 izumitelj Jožef Ressel.⁵⁸⁶ Zato ni težavno, spraviti Fontano preko parnih strojev in ^{famikon} v zvezo s hrastniškim premogom.

Tržaški Lloyd je leta 1832 faktično ustanovilo sedem tržaških zavarovalnih družb. Finansiral ga je Rothschild, vodil pa Bruck, Nemec iz Elberfelda, ki je po prihodu v Trst leta 1821 vstopil v službo gosista Reyerja; ta je tudi postal prvi prezident Lloydovega direktorija.⁵⁸⁷ Leta 1835 je prevzel Bruck vodstvo

parobrodnega podjetja, ki se je imenovalo Avstrijski Lloyd. To podjetje je imelo leta 1837 že sedem parnikov, leta 1841 celo deset.⁵⁸⁸

Družba Arnstein & Eskeles je že stara znanka; dodam naj le, da je bil baron Eskeles dunajski nasprotnik Rothschilda, enako tudi Daniel Eskeles in Jurij Sina. Ta poslednji je znan po tem, da je nameraval ustanoviti delniško družbo, ki naj bi zgradila Južno železnico.

Ker je važna za nas tudi ta, naj jo na kratko omenim. Dne 4. marca 1836 je prejela bančna hiša S. M. pl. Rothschild privilegij za zgraditev železnice Dunaj-Bochnia v Galiciji. Tik pred tem, dne 22. februarja 1836, je že pričel delovati provizorični odbor, ki so ga sestavljali: Samuel Biedermann, baron D. Eskeles, baron H. Geymüller, baron Sina, Leopold Wertheimstein itd. Pozival je na ustanovitev delniške družbe in na subskripcijo delnic. Dne 12. decembra 1836 se je konstituirala sledeča direkcija za tako imenovano severno železnico: Biedermann, Geymüller, Matevž Rosthorn, S. M. Rothschild, Wertheimstein. Še istega leta je pa prejel Simon Jurij Sina dovoljenje za gradnjo podaljška severne železnice v južni in jugovzhodni smeri. Še pred dograditvijo proge Ljubljana-Trst je dala 22. oktobra 1854 država firmam Arnstein & Eskeles, Simon Jurij Sina in Ernest André iz Pariza (zastopnik več francoskih kapitalistov) tako imenovano "predkoncesijo" za več železnic, rudnikov in fužin, državnih inenj in gozdov. Skupščina francoskih interesentov v Parizu je sklenila 17. decembra 1854 sprejeti koncesijo z določenimi spremembami in dati Danielu baronu Eskelesu, Juriju baronu Sini, Isacu Pérrieru, predsedniku upravnega sveta družbe "Société générale de crédit mobilier" v Parizu, in njenemu zastopniku z imenom Rafael vojvoda Galliera polnomočje, da sme nadaljevati pogajanja z avstrijsko vlado.⁵⁸⁹

Končno naj še dodam, da je bil tržaški Stabilimento Tecnico, ustanovljen leta 1857, delo finančno najpomembnejšega človeka v Trstu, barona Revoltelle, ter Reyerja in Schlicka.

Revoltella je znan še po tem, da je sodeloval z Lessepom pri ustanovitvi finančne skupine za Sueški prekop.

Tako smo priče, kako se je zapleteni in evropsko povezani tuji kapital naselil že leta 1845 tudi v Hrastniku. Presenetljivo smerna je njegova količina nakopanega premoga:⁵⁹⁰

leta 1846 1333,7 tone

leta 1847 1483,7 tone

leta 1848 1680,0 tone

Medtem ko je v prenekaterem rudniku izkop leta 1848 nekoliko zastal, se je tu dvignil, oziroma sploh iz leta v leto dvigal. Velika pomanjkljivost pregledanih virov je pa prav v tem, da ni nikjer navedb, kdo je bil kupec tega "mednarodnega" premoga.

3. Premogovnik Leše pri Prevaljah

V zgodovini železarske industrije na slovenskem narodnostnem ozemlju so dobile Prevalje vodilen in odločilen pomen prav zaradi bližine leškega premoga. Ta evropsko znani obrat težke industrije je dvignil Leše med najzmogljivejše premogovnike našega ozemlja, tako da morem reči: kombinat Prevalje-Leše je nedvomno najmočnejši člen v verigi razvijajočih se kapitalističnih podjetij v prvi polovici 19. stoletja.

Dosedanju rezultati raziskave kažejo, da gre prvenstvo v odkrivanju leškega premoga Jožefu Seifertu iz Ptuja, ki ga leta 1808 imenujejo arendatorja v Sv. Heleni pri Čakovcu. Ta je imel tri kope svinca pri Lešah; prva dva je prejel leta 1806, tretjega leta 1808. Leta 1810 je že prepsil kot svinčarnar v Kotljah z nekim družabnikom pod firmo Jožef Seifert & Comp. za štiri lastninske predzabeležbe na premog v guštanjski fari, dne 10. julija 1811 pa za svinec v fari Kotlje.⁵⁹¹

V smislu poročne pogodbe z dne 5. junija 1810 je bila vpisana kot lastnica svinčenih kopov v Kotljah in Lešah Marija Ana Seifert. Po apelacijski odločbi z dne 21. marca 1812 so prepisali lastnino na Blaža Mayerja.⁵⁹²

Blaž Mayer ni bil novinec v rudarstvu. V letih okoli 1801 je bil poleg drugih podjetnikov član svinčarske "Družbe Friderikovega rova" (Friedrichstollen-Gewerkschaft) v Pliberku.⁵⁹³

Ta mož, sicer svinčarnar v Kapli, je prosil leta 1810 za lastninsko prédzabeležbo na premog v fari Žitara ves. Zatem je sporočil 9. decembra 1810 Ivan Lessacher, upravitelj Mayerjevega podjetja v Kapli, da je naletel na premog na več krajih v fari Kamen. Zato je zaprosil za tri lastninske prédzabeležbe. Dalje je prejel Mayer premog še pri Št. Lipšu.⁵⁹⁴ Po krajšem premoru so mu podelili 7. septembra 1816 rudosledno pravico za premog v fari Št. Daniel, dne 28. decembra 1816 podobno pravico v Lešah.

Kot podjetnik v Meži je postal Mayer 16. avgusta 1817 lastnik rudosledne pravice za premog v Mežici. On, oziroma njegov plavžar Ivan Pilz sta pridobila rudosledno pismo za premog 18. oktobra 1817, in podoben dokument za premog še v Lešah 9. maja 1818 ter 1. avgusta istega leta. Dalje je postal Mayer 26. septembra 1818 lastnik petih jamskih mer premoga v Lešah;⁵⁹⁵ končno se je potegoval 9. junija 1819 za tri nove rudosledne pravice za premog (te so pozneje prejeli Rosthorni).⁵⁹⁶

Statistične razpredelnice pričajo, da nista nakopala v letih 1817-1821 tedaj v Št. Lipšu nič premoga niti Mayer niti erar.⁵⁹⁷ Točneje bi moral reči, da ga je Mayer nakopal manjše količine, vendar jih statistika ni registrirala. Verjetno je napravil s premogom nekaj poskusov, vendar se zdi, da ni prišel preko eksperimentiranja; vrnil se je, kot mnogi njegovi sodobniki, k oglju.

Jožef Schamberger, usnjarski mojster, je odkril premog v kraju Zagerje pri Rikarji vasi in prosil za podelitev 23.

julija 1821. Ta premog je kopal že preje Mayer, a je kop zanemaril. Jame niso Schambergerju takoj podelili, ker je moral preje priskrbeti še neke podatke v zvezi s točno lokacijo ležišča.⁵⁹⁸

Prvotno je bila sodba o leškem premogu zelo pomilovalna in mu niso pripisovali lepe bodočnosti. Ko je leta 1822 grof Thurn dal raziskati ^{Leše} znanemu montanističnemu strokovnjaku in piscu Scheuchenstuelu, se je oglasilo raziskovalčevo poročilo z datumom 13. avgusta 1822, da je leški premog nepomemben in da se ne da dobro kopati.⁵⁹⁹ Videli bomo, da so Rosthorni demantirali z dejanji to poročilo v celoti.

Leta 1824 so uradno zapisali, da je prodal Mayer svoje kope železarjem Rosthornom.⁶⁰⁰ Vendar so ti že sami pred nakupom iskali premog v okolici Prevalj in na Thurnovo začetnje odkrili 15. maja 1823 toč izdatne sloje premoga. Prejeli so 7. junija 1823 kar pet lastninskih pravic, dva od teh za teren v občini Prevalje, tretjo za Leše, poslednji dve za kraj s krajevnim imenom "am untern Ek" v fari Guštanj, oziroma Marija na jezeru. Po nakupu Mayerjevih kopov so prejeli železarji pravico do kopanja 26. novembra 1825 za faro Marija na jezeru v okolici Podgorja, dne 11. julija 1829 za okolico Mežice, dne 6. julija 1833 v Wiesenauu (že zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja). Tu so naleteli sicer že leta 1827 na premog, a so ga nehali kopati, ker ni bilo znatnejše potrošnje minerala.⁶⁰¹

Na tem mestu moram vstaviti vrinek o industrijski dejavnosti Rosthornov, da bo poglavje o leškem premogovniku razumljivejše. Iz rodbine teh podjetnikov, ki so bili po izvoru Angleži, je postal znan industrialec zlasti Avgust.⁶⁰²

Visoka cena cinka v letih 1821 in 1822 je povzročila, da so neizrabljeno rudo iz Fliberka in Rablja Rosthorni bolje izkoristili s pomočjo premoga in s cinkom zalagali svojo tovarno medenine v spodnje ^{avstrijskem} Oedu. Ko so pridobili premogišča okoli Prevalj, so leta 1823 zgradili v tem kraju cinkarno.⁶⁰³

V novembru 1827 so kupili bratje Rosthorni in Jakob Hell državni gospostvi Volšperk in Sv. Lenart.⁶⁰⁴ S tem nakupom so dobili v svoje roke tudi obrate Sct. Gertraud, Frantschach in Kollnitz (vse v okrožju Volšperk). Da bi imel Avgust zanje dovolj kuriva, je koncentriral obrate v Prevaljah, kjer je že stala cinkarna, ki ni prav dobro uspevala.

Po iniciativi bratov Rosthorn se je ustanovila Volšperška železarska družba (Wolfsberger Eisenwerkgesellschaft), delniška družba s sedežem na Dunaju, ki je pričela delovati s 1. novembrom 1832. Oblasti so jo pravno priznale 19. novembra. Namen ji je bil, modernizirati labotske železarne in z vpeljavo pudlanja izdelovati boljše železo. V statutih, ki so bili tiskani in objavljeni še istega leta, je rečeno, da sestavlja jo lastnino družbe: gospostvi Volšperk in Sv. Lenart z rudarskimi in fužinarskimi napravami, dalje cinkarna, končno premogovnik pri Prevaljah. Kapital so dobili s 400 vlogami po 1000 fl, ki so se obrestovale načelno s 6 %. Rosthorni so prevzeli 160 delnic. Statuti so določali, da ima 5 delnic 1 glas, da se pa zadovolje Rosthorni namesto z 32 glasovi le z 10 glasovi. Trajanje družbe je bilo predvideno na 25 let. Vrhovni izvršilni organ je bil tako imenovani "vodilni odbor". Njegovi člani so bili voljeni na tri leta. Na občnem zboru 23. oktobra 1832 se je konstituiral tričlanski vodilni odbor takole: Dr. Benjamin Scholz (sicer vladni svetnik), Ivan Zahlbruckner (sicer privatni tajnik nadvojvode Ivana), Ivan Mayer (šef grosistične firme J. H. Stametz & Comp.) Namestnika sta bila dva: Ivan vitez Trattner in dr. Leopold pl. Würth. Bankir družbe je postala navedena grosistična tvrdka, pravni zastopnik dr. Leopold pl. Würth. Lokalni direktor podjetij je postal za vsa industrijska podjetja Avgust pl. Rosthorn.⁶⁰⁵

Sama Volšperška družba je prejemala premogovnike od leta 1834 dalje, a že izven slovenskega ozemlja, zato za razvoj našega premogovništva nima posebnega pomena.

Zaradi nesoglasij so se Rosthorni ločili od Volšperške

družbe. Kupoprodajna pogodba, podpisana na Dunaju 24. avgusta 1837, odstopa za vsoto 160.000 fl Ivanu, Matevžu, Danielu in Francu Rosthornu njihove posesti na Prevaljah, vse premogovnike in rudarske pravice v Lešah, Mežici in Št. Lipšu, dalje novo zgrajeno železnico od rova Barbara do pudlarne. Šef hiše "Bratje Rosthorn na Dunaju" je postal Matevž Rosthorn. Tehnično vodstvo je prevzel Franc Rosthorn, upravitelj je bil Jožef Schlegel, krajevno nadzorstvo nad rudniki so poverili Francu Rachoyu.

Deleže so vplačali:

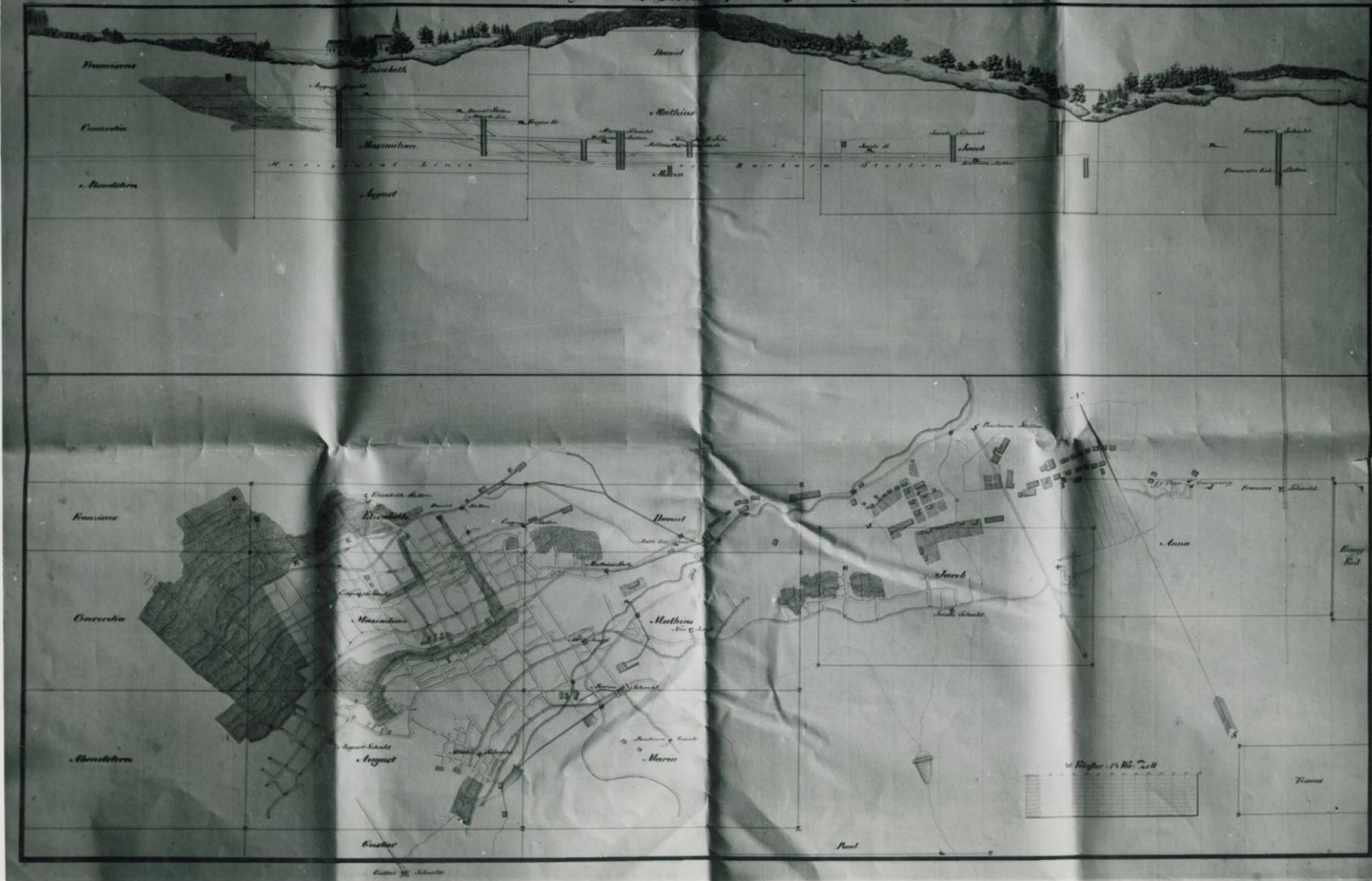
Matevž Rosthorn	34.500 fl
Franc Rosthorn	30.500 fl
Av gust Rosthorn	29.500 fl
Ivan Rosthorn	29.000 fl
Daniel Rosthorn	21.500 fl
Šarlota Wolf rej. Rosthorn	8.000 fl
dr. Josip Avgust Eltz	5.000 fl
<u>Marija Rosthorn</u>	<u>2.000 fl</u>
Skupaj	160.000 fl

Trajanje družbe je bilo predvideno na 5 let, pričenši s 1. novembrom 1837. Pred potekom tega roka ni smel nihče od deležnikov izstopiti iz družbe ali svoj delež odtujiti. Vložene vsote so se načelno obrestovale po 5 %.⁶⁰⁶

Leta 1844 je na Prevaljah pristopil kot družabnik znani koroški industrialec Evgen baron Dickmann. V podjetje je vložil vsoto 200.000 fl. Tako je ostalo do leta 1849, ko je bila sklenjena med Rosthorni in Dickmannom nova pogodba, s katero je ta dobil delničarsko večino v družbi in s tem so postale Prevalje dejansko Dickmannovo podjetje.⁶⁰⁷

Pač pa so se tik pred tem Rosthorni udeležili s svojim kapitalom v buchscheidenski železarni pri Trgu (Feldkirchen). Leta 1828 sta pridobila to železarno Marija Schlegel in Franc Melling. Leta 1846 sta jo prodala družbi, ki se je imenovala

Gruben Karte des Steinkohlenbergbaues Liescha

Slika št. 16

Jamska karta premogovnika Leše.

V zgornji polovici risbe prerez, profil ali naris. Ta pove, da se je spuščal jugo-jugovzhodno od cerkve v globino jašek z imenom Avgust, ter da je bil najvzhodnejši jašek tisti z imenom Frančišek. Razdalja med njima je znašala približno 3,5 jamske mere ali nekako 1500 m. Višina samega jaška Avgust je znašala približno 50 m.

V spodnji polovici risbe tloris celotnega kompleksa rovov. Vidimo, da je bil širok na najširšem mestu približno 2,5 jamske mere ali nekako 250 m. Ker je bil drugje ožji, moremo reči, da je meril nekako 300.000 m^2 (zelo približno) (original v KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 6, ovoj c; karta sama ni datirena, a je shranjena pri spisih iz let okoli 1848).

Buchscheidenška železarska družba in so jo sestavljali:⁶⁰⁸

Marija Schlegel s	30 %
Franc Melling s	30 %
Matija in Franc Rosthorn, Aristides pl. Manziarly, Jožef Aichholzer, Siegmund Carpani in Jožefina Pirovine, vsi skupno s	40 %
Skupaj	125.000 fl

Sedež te družbe je bil v Celovcu in na Dunaju. Direktor je bil Marijin mož Jožef Schlegel (torej istočasno tu in na Prevaljah). Pogodba je veljala 10 let. Tovarna je izdelovala prvenstveno železniške tračnice.

Med temi spremembami se je razvijala premogovniška dejavnost takole: Ivan Kometer, lastnik imenja Buchenstein (vzhodno od Spodnjega Dravograda) je zaprosil za dve pravici kopanja v Lešah 4. junija 1837; prvo je prejel 15. julija, drugo 5. avgusta 1837 (obe vrnjeni 22. junija 1839). Dne 24. julija 1837 je prosil za premog v Podgorju nad Rimskim vrelcem. Ker je bil ta teren že oddan, je bila njegova prošnja 27. oktobra 1838 kasirana.⁶⁰⁹

Franc in Tomaž Rachoy iz Prevalj sta prejela prvo pravico kopanja 8. junija 1839 blizu naselja Podkraj med Kotljami in Prevaljami, drugo 30. maja 1840 prav tam, tretjo v Kotljah blizu opekarne, ki je bila last kneta Schratteneggerja, dne 17. avgusta 1840. Vse te pravice so jima podaljšali,⁶¹⁰ dokler jih nista prav 17. avgusta 1840 prepustila Bonaczyju.

Rosthornom je bila dana pravica kopanja premoga 22. junija 1833 blizu Št. Lenarta, dne 3. oktobra 1835 pri Magdalenbergu⁶¹¹ (torej obakrat zunaj slovenskega ozemlja).

Pozneje so se vrnili v okolico železarne. Dne 27. junija 1837 so prejeli prvo podobno pravico v Podkraju (dano v last 1. avgusta 1840), dne 24. februarja 1843 drugo tako pravico

za isti teren. Ker se kopanje tu ni rentiralo, sta pismi izgubili veljavo 22. maja 1844. Zato so prejeli dne 21. oktobra 1844 tam v bližini, vendar na ugodnejšem mestu, dve novi jamski meri.⁶¹²

Kope pri Mežici so tudi opustili, tistih pri Št. Lipšu pa ne, ker so odkrili nove izdatne žile premoga.⁶¹³ Zlasti so se osredotočili na leški premog. Tako je tu število zaposlenih hitro raslo, z njim vred tudi organizacijsko delo. V tednu od 25. do 31. avgusta 1839 je bilo zaposlenih: na dnevnem kopu 45 rudarjev (6 kopačev, 19 vozačev, 10 kopačev še posebej pri rovu, 5 nakladalcev, 5 nakladalcev v skladišču), pri kopanju zemlje za nezgorljivo opeko 12 ljudi, pri izdelavi nezgorljive opeke 9 delavcev, pri obzidavanju premogovniških rogov 8 ljudi, pri kopanju zemlje za strešno opeko 4 ljudi, pri popravilu poti 20 delavcev, skupaj torej 98 delavcev.⁶¹⁴ Če upoštevamo vse rudarje, so le-ti nakopali na osebo več kot 151 ton premoga letno, če računamo samo s kopači, pa vidimo, da je vsak izkopal v tem letu več kot 425 ton premoga. Količina je bila za tehniko in organizacijo kopanja tedanjega časa na primerno visoki ravni.

Z leti je organizacija dela napredovala. Neko poročilo iz leta 1868 navaja, da dela tu več kot 500 ljudi in da njihovo število še narašča. Prav gotovo so vračunani v to številko rudarji in železarji;⁶¹⁵ rudarjev in rudarskim opravilom pripadajočih delavcev bi utegnili biti nekako 150. Številka je seveda povsem hipotetična.

Privatni podatki iz Rosthornevega arhiva z datumom 25. januarja 1838 dokazujejo, da so takrat že imeli patent za na lastni način zgrajeno peč, kjer se je lahko uporabljal tudi manj vredni rjavi premog.⁶¹⁶ Uradne vesti pričajo, da so Rosthorni 8. marca 1838 prejeli privilegij za izum posebne metode taljenja metalov, ki je veljal pet let.⁶¹⁷ Metoda jim je omogočila zmanjšanje porabe premoga in surovega železa in to v sledečih sorazmerjih:⁶¹⁸

Leto	Porabili na 56 kg železnih izdelkov	
	surovega železa	rjavega premoga
1833/39	89,60 kg	672 kg
1840/42	86,24 kg	504 kg
1843/44	84,00 kg	448 kg
1845/46	82,88 kg	420 kg
1847/48	79,52 kg	336 kg
1849/50	75,60 kg	224 kg

Izračunana sorazmerja prihrankov za obdobje 1838-1850 pokažejo pri železu 16 %, pri premogu 33 % (v obeh primerih zaokroženo). Prihranek pri premogu je bil približno dvakrat večji kot pri surovem železu.

Ne samo proizvodnja železa in železnih izdelkov, ampak tudi izkop premoga je hitro naraščal: ⁶¹⁹

leta 1829 ...	260,5 tone
leta 1830 ...	752,9 tone
leta 1831 ...	728,3 tone
leta 1832 ...	969,5 tone
leta 1833 ...	811,6 tone

Prva štiri leta so bili Rosthorni še samostojno podjetje, leta 1833 pa že v sklopu Volšperške družbe. Ker vodijo statistike izkop za navedena leta pod imenom Št. Lipš I., vidimo, da niso bile njegove zmogljivosti prav znatne. Vendar moram opozoriti na dejstvo, da so v vsem tem času kopali premog tudi še v Lešah; zato bi bilo pravilneje evidentirati tonažo, ki se gotovo nanaša na oba rudnika (drugoč so verjetno kopali zelo malo), pod imenom Rosthorn ali kaj podobnega, nikakor pa ne samo kot izkop v Št. Lipšu I.

Potrebe po premogu so bile srednje močne. Po letu 1838 so se razmere že bistveno spremenile na bolje. O izkopu Volšperške družbe pričajo naslednje številke:

leta 1835 ...	3543,0 tone
leta 1836 ...	3366,7 tone

leta 1837 ... 2304,7 tone
leta 1838 ... 2901,4 tone
leta 1839 ... 6808,8 tone

Pravzaprav so registrirana pod imenom te družbe samo prva tri leta; ostali dve leti sta vnešeni v statistike pod imenom Leše. V letih od 1835 dalje so obratovali Rosthorni kot docela samostojno podjetje. Zlasti se opazi izdaten skok izkopa v letu 1839; v primeri s prejšnjim letom se je "proizvodnja" več kot podvojila. To gre vsekakor na račun povečanega predelovanja železa s premogom.

Skupaj v Lešah in Št. Lipšu I. so nakopali:

leta 1840 9.792,1 tone
leta 1841 14.927,6 tone
leta 1842 13.117,6 tone
leta 1843 25.197,7 tone
leta 1844 28.220,1 tone

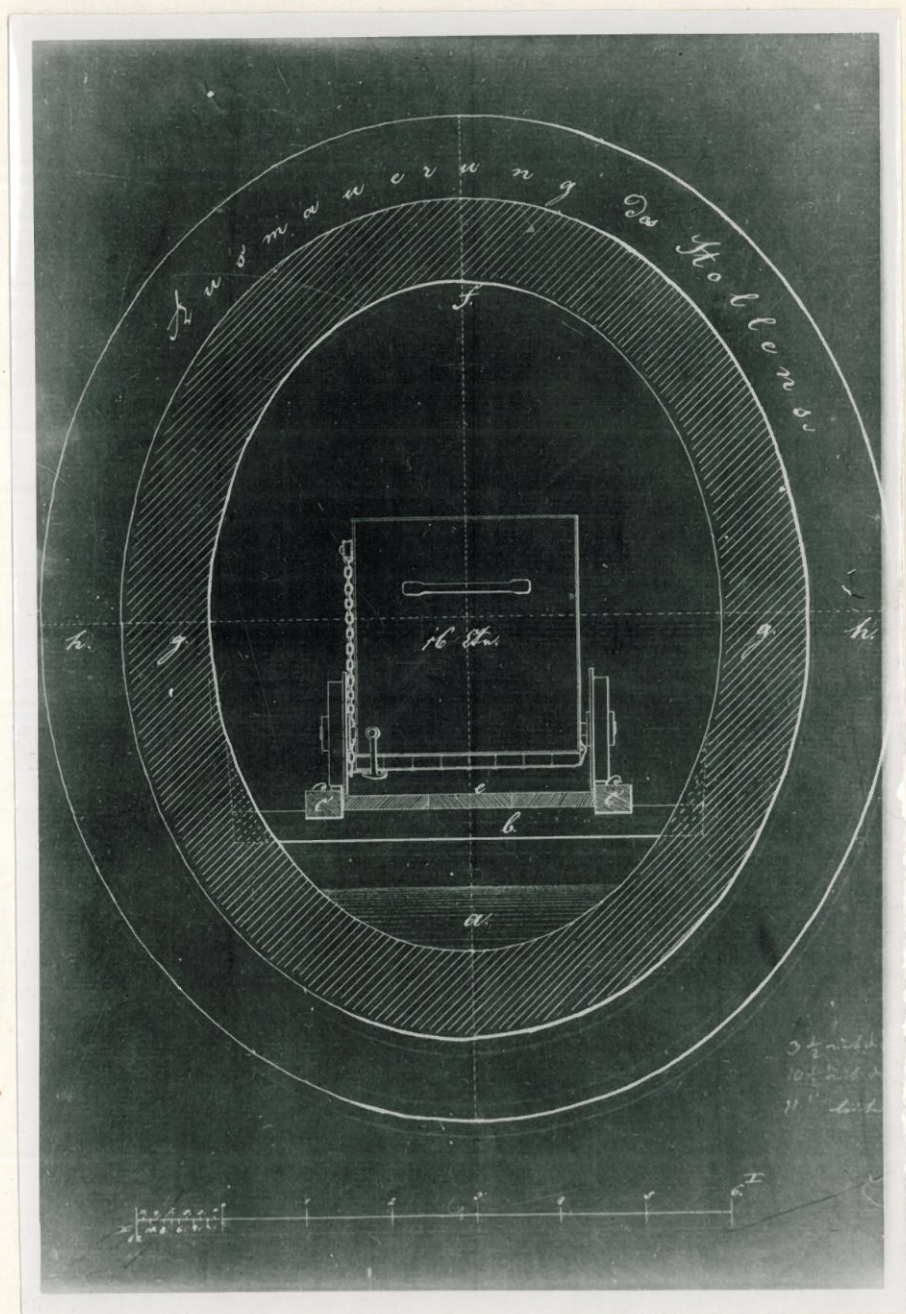
V tem času so bili Rosthorni še vedno samostojno podjetje. Izkop, kot vidimo, je naraščal v skokih, kar je nedvomni znak, da je tovarna prosperirala, da je vladala dobra konjunktura za železarske izdelke. V tem času so nakopali v Št. Lipšu I. le še neznatne količine minerala: leta 1840 na primer 81,5 tone, leta 1841 vsega skupaj 149,5 tone, leta 1842 le še 107,9 tone.

Kako je naraščalo kopanje nove surovine pod okriljem družbe Rosthorn-Dickmann, zvemo iz sledečih podatkov:

leta 1845 ... 29.673,6 tone
leta 1846 ... 38.838,6 tone
leta 1847 ... 39.801,2 tone
leta 1848 ... 33.325,9 tone

Tudi tu sta šteta oba rudnika skupaj, vendar je odpadlo na Št. Lipš I. le malo izkopa. Opazi se dokaj velik padec "proizvodnje" v letu 1848. Iz tega sledi, da se je tako tovarne kot Leš in njihovega tržišča polotila nervoza. Kot je 230

odstotni dvig "proizvodnje" v letu 1839 v zvezi s pudlanjem, ⁶²⁰
tako je okoli 15-odstotni padec iskopa v letu 1848 v zvezi s
slabšo prodajo železniških tirnic, osi in obročev Južni že-
lezniči in drugim potrošnikom.

Slika št. 17

Prerez obzidanega rova v Lešah.

V sredini voziček s prostornino za okoli 900 kg premo-
ga. Voziček teče po dveh železnih trakovih d, ki sta pribita
na leseno osnovo c. Tirni sistem počiva na poprečnih tramovih
b; pod njimi odteka voda a. (original v KDA, Zbirka Rosthorn,
fasc. 7, ovoj g; vloženo v spis z datumom 15. julija 1837).

d

SKLEPNI PREGLED

Prvotno lekarniška uporaba premoga je prešla v prvo prav rahlo industrijsko eksploatacijo kmalu po sredini 18. stoletja (1752, zlasti 1755). Vse polno je znamenj, ki govore o tem, da je na začetno premogovniško aktivnost odločilno vplivala splošna merkantilistična politika države in drugih oblasti. Vendar ne vedno in povsod; tako je, da navedem le najtipičnejši primer, reška čistilnica sladkorja iskala in kopala premog precej samoiniciativno. Razen merkantilizma je močno propagiral eksploatacijo premoga še fiziokratizem. Posebno vidno vlogo so imele kmetijske družbe, ki so sodelovale pri delu v letih 1766-1769 tako s pošiljanjem rudosledcev v kraje s premogišči kakor s podeljevanjem nagrad in splošno agitacijo. Iz poklicev, ki jih v vsej razpravi namenoma dodajam imenom in priimkom "najditeljev" in eksploatacatorjev premoga, je lepo razvidno, da so sodelovali v tej aktivnosti vsi stanovi in ljudje najrazličnejših stanov: po eni strani podložniki, zemljiški in svetni gospodje, po drugi strani obrtniki, trgovci, grosisti, industrijci in bančniki.

Tja do zadnjih let 18. stoletja se premogovništvo ni moglo prav zasidrati in razviti. Šele v letih okrog 1795 se je močneje uveljavil drugi impulz premogovniške aktivnosti. Imel je dva obraza: prvega so predstavljali rudniki na Krasu, ki jih je intenzivno eksploatirala zlasti mogočna reška čistilnica sladkorja, komponente drugega so pa bile različne in dokaj številne fužine na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju vzhodno od Krasa. Za razliko od prvo imenovanih premogovnikov se kontinentalni kopi niso izkoriščali intenzivno, ampak le ekstenzivno. Kakor so imele pred desetletji vidno vlogo pri rudosledjenju premoga kmetijske družbe, tako so sedaj zlasti prednjačili

rudosledci in strokovnjaki iz Idrije: leta 1796 so pregledali Kras in nekatere druge kraje na Kranjskem, dve leti pozneje ponovno Kras ter nove predele Spodnjega Štajerskega.

Številke o izkopu premoga na slovenskem ozemlju so za 18. stoletje skromne, neredne in nezanesljive. Vsekakor je prav, da jih tu sumarno rekapituliram:

Leto	Tonaža
1752	0,1
1756	10,8
1769	1,1
1770	0,3
1796	152,9
1797	912,6
1798	575,4
1799	122,8
1800	97,7

Kmalu po začetku 19. stoletja se je celotna slika do-
cela spremenila: kraški rudniki so zamrli, ekstenzivno kopa-
nje na "kontinentu" se je osredotočilo v eksploatacijo izra-
zito izdatnih premogišč; uveljavila se je individualizacija
rudnikov, to se pravi, pričelo se je izoblikovanje pravih pre-
mogovniških revitjev.

Tako se je izkoriščalo libojsko in zabukovsko premogi-
šče od 1799 dalje v korist tamkajšnje steklarne (poleg drugih
potrošnikov), Pinhak je 1802 enostavno preselil svojo ljubljan-
sko vitriolnico v Zagorje, erar je prav tam zgradil 1803 ste-
klarno, v Trbovljah je nastopil 1804 Maurer. Tudi drugi rudni-
ki so kopali premog bolj redno in neprekinjeno.

Nastopili so novi potrošniki minerala: uradi, privatni-
ki in take nove manjše manufakture (opekarne, steklarne, apne-
nice), ki jih je priklical v življenje prav premog.

Politični in vojaški dogodki, katerih posledica je bila
med drugim tudi ustanovitev Ilirskih provinc, niso zmanjšali

premogovniške dejavnosti. Razpredelnica je zgovorna kljub pomanjkanju zanesljivih podatkov:

Leto	Tonaža
1801	687,9
1802	225,3
1803	857,5
1804	44,2
1805	2925,0
1807	2144,7
1808	2309,0
1810	3057,6
1814	5,6
1815	1728,5
1816	1277,3

Videti je, da podatki za leti 1804 in 1814 niso niti malo stvarni in da so tudi številke za druga leta precej približne. Kljub vsemu pa opazimo, da je bil izkop že precej bolj enakomeren in dokaj visok, kar je znak, da se je premog že trdno zasidral tako v raznih manufakturah kot v uradih in domovih.

Domnevan, da je nastopila po likvidaciji Ilirskih provinc in sploh po restavraciji Avstrije krajša kriza. Tega ne morem dokumentirati s številkami, ker jih za nekaj več kot desetletje ali za leta 1817-1828 do sedaj še nisem nikjer izsledil.

Bolj na trdnih nogah smo spet z letom 1829: statistike postavljajo rednejše in točnejše, zato tudi zgovornejše. Podatki pričajo o zmerni eksploataciji premoga na Slovenskem. Statistika za vso državo teče sicer od leta 1819 dalje, a ker nimam istočasnih številke za slovensko ozemlje, izpustim tudi Avstrijo:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Slov. izkop v odstotkih
1829	178.747,8	1.278,6	0,7
1830	213.647,8	2.154,8	1,0
1831	197.344,2	3.237,1	1,6
1832	213.837,5	3.459,3	1,6
1833	195.842,1	2.938,2	1,5
1834	237.431,1	1.978,2 ?	0,8 ?

Leta 1835 je prišel eksploatirati premog Bonaczy za svojo fužino, v Ljubljani pa je bil spuščen v tek prvi parni stroj. Bolj in bolj so pričeli uporabljati premog tudi koroški industrialci skoraj vseh panog. Nekako dve leti za prvim parnim strojem so montirali v Ljubljani že drugi parni stroj; Hódiše so povsem moderno razdelili v pet revirjev. Tu moram še posebej opozoriti na izkop premoga v Lešah: bil je posledica dveh prvovrstnih dejstev, in sicer tega, da so ^{imeli} ~~morali~~ Rosthorni od 1838 dalje patent za peč na izrabo manj vrednega premoga, in onega, da so bili od istega leta dalje še lastniki privilegija za izum posebne metode taljenja metalov. Mislim, da je najbolje, če ponazorim s tabelo, da se je izkop premoga v Lešah skoraj podvojil, in da z njo opozorim na to, kolikšen del na slovenskem ozemlju izkopenega premoga je odpadel na Leše:

Leto	Odstotki
1829	20
1830	36
1831	23
1832	30
1833	28
1834	30 ?
1835	51
1836	45
1837	38
1838	40
1839	78

Ker so tudi tu odstotki za 1834 nezanesljivi, jih je treba upoštevati s pridržkom. Na tem mestu naj tudi pripomnim, da bom v vseh naslednjih tabelah dodajal v odstotkih sorazmerje leškega izkopa do skupnega slovenskega izkopa.

Zaradi teh naštetih in drugih nenaštetih momentov se je zelo povečala količina na Slovenskem izkopenega premoga:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Slov. izkop v odstotkih
1835	250.781,9	6.903,7	2,7
1836	273.735,4	7.424,9	2,7
1837	283.133,1	6.185,3	2,2
1838	335.011,9	7.392,2	2,2
1839	432.065,3	8.809,8	2,0

Medtem ko ni "proizvodnja" pred 1835 dosegla dveh odstotkov vsega državnega izkopa premoga, se je povzpela s tem letom že precej preko navedenih procentov, a pričela padati oziroma stagnirati, ker se je celotni avstrijski izkop hitro dvigal.

Z letom 1840 so se pričeli gostiti pojavi, ki so bistveno pripomogli k nezaslišanemu razvoju izkopa premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju; zato lahko mirno trdim, da se je pričel s tem letom glavni razvoj izkopa in seveda tudi potrošnje. Prvič v slovenski zgodovini so nakopali in porabili v enem letu več kot 10.000 ton ali 1.000 vagonov premoga. Dalje naj opozorim na sledeča izredno važna dejstva: leta 1842 je ustanovil Atzl premogokopno družbo, v kateri je že naslednjega leta prevladal tuji kapital iz Innsbrucka; leta 1845 se je zasedral v Hrastniku prav tako tuji tržaški in dunajski kapital, a se je istočasno uveljavila v Zagorju tudi domača družba. Po leg prvega parnega stroja 1844 v Preboldu je značilno za Spodnje Štajersko, da so sistematično preiskali to pokrajino (in delno Kranjsko) po premogovniški plati zaradi gradeče se železniške proge in to v letih 1843-1845. Od 1845 dalje sta se uveljavljala doma in v tujini hrastovski premog in koks; novim veleodjemalcem premoga, na primer vevški papirnici od 1842 dalje, je postal premog sploh ena izmed osnov za normalno obratovanje. Najmočnejšega potrošnika predstavlja pa vsekakor železarna Prevalje.

Silni dvig izkopa slovenskih premogovnikov naj dokumentiram in komentiram s sledečimi podatki:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Sl. izkop odstotki	Leše %
1840	473.419,8	12.817,9	2,7	76
1841	530.928,0	19.164,6	3,6	73
1842	523.988,6	18.702,9	3,6	70
1843	520.595,7	33.908,7	6,5	74
1844	665.630,3	39.223,3	5,9	72
1845	721.707,3	42.292,7	6,1	70
1846	799.053,4	49.722,4	6,2	73
1847	855.631,5	51.313,8	6,0	77
1848	899.355,3	44.833,8	5,0	75

Nazpredelnica nam pove, da se je dvignil izkop premoga 1840 v primeri z 1839 skoraj za 46 % in da pripada glavni delež pri tem dvigu prav Lešam, ki so izkopale več kot 3/4 vsega slovenskega premoga. Dvig slovenske "proizvodnje" 1841 je bil višji za skoraj 50 % v primeri z 1840 in dvig 1843 je bil višji za 81 % v primeri z 1842! Nasprotno je bil padec 1848 enak 13 odstotkom v primeri z 1847, padec Leš samih za 15 %. Od vključno 1840 do vključno 1847 se je slovenski izkop skoraj popetoril oziroma dvignil za 482 %, izkop Leš pa dvignil za 484 %. Torej je kazno, da nosi glavno težo vzpona v "proizvodnji" slovenskega premoga prav ta premogovnik. V letih 1840-1842 se je sukal delež slovenskega izkopa pri izkopu vse države med 2,7 % in 3,6 %, v letih 1843-1847 celo med 5,9 % in 6,5 %. Primerjajmo še Leše! Njihov izkop 1839-1842 se je sukal med 2-3 % vsega državnega izkopa, v času 1843-1847 celo med 4-5 %, kar predstavlja nekaj manj kot 1/20 celotnega avstrijskega izkopa. Za eno samo tovarno je to prav lep rezultat.

Še na nekaj moram opozoriti: leta 1848 so bile izkopane količine premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju že nižje prav zaradi revolucije, medtem ko država kot celota izkazuje znaten dvig. Zato sta pa obe naslednji leti izkazali padec: 1849 ima 367.641,3 tone, leto 1850 že 338.817,4 tone premoga.

O rudarjih kot reprezentantih faktorja "delo" morem reči sledeče: podatki o njih so v virih vsekakor bolj pomanjkljivi kot pa podatki o lastnikih premogovnikov, o izkopu in o tržišču. Prav te znatne vrzeli mi onemogočajo, da bi zasledoval z vso možno točnostjo večanje števila rudarjev (namreč rudarjev kot članov nove mezdne skupine delavcev; podložnikov ali siceršnjih kmetovalcev, ki so premog kopali priložnostno, sem ne štejem!) Konkretne številke, ki se navajajo o rudarjih, so te-le:

Leto	Rudarji
1805 ...	14
1808 ...	62
1839 ...	45
1843 ...	87
1846 ...	133
1848 ...	28

Takoj spoznamo, da so številke zelo nizke in nepopolne ter da si z njimi ne moremo pomagati, da bi si ustvarili jasnejšo sliko o številu rudarjev. Da bi prišli do bolj realne podobe o novih mezdnih delavcih, sem si izbral sledeči ključ za izračunavanje: leta 1808 je izkopalo 55 rudarjev v zagorskih erarnih kopih 1586 ton premoga; potemtakem je izkopal en mož tedaj nekako 29 ton minerala ali, zaokroženo navzgor, 30 ton. Da bi mogel priti do drugih števil, bi morali viri navesti več podobnih primerjav; ker tega ni, mi je navedeni ključ nekakšna šablona, s pomočjo katere sem ugotovil sledečo možnost:

Leto	Rudarji
1805 ...	97
1807 ...	71
1808 ...	77
1810 ...	102
1815 ...	58
1816 ...	43

Številke so seveda zelo približne in zaokrožene navzgor.

Domnevam, da so v tem času še marsikje kopali podložniki ali rudarji iz drugih rudnikov (železovih, svinčevih in podobno) ter da so bili zaposleni v premogovnikih priložnostno, se pravi po potrebi. Podatki predstavljajo zgornjo mejo števila rudarjev v premogovnikih.

Z letom 1829 postanejo podatki o izkopu premoga rednejši. Ker količine niso bile prav velike, se morem vsaj do vključno 1834 držati starega sistema: 30 ton premoga letno na rudarja. Pokažejo se sledeče številke:

Leto	Rudarji
1829	43
1830	72
1831	108
1832	115
1833	98
1834	66 ?

Seveda velja tudi tu navodilo, da moramo biti skrajno previdni glede dobljenih podatkov.

Za leta 1835-1839 sem si že moral izbrati drugačen kriterij za določanje števila zaposlenih rudarjev. Po starem sistemu bi prišel na primer za leto 1835 do številke 230 rudarjev, ki pa je nedvomno pretirana. Iz poznejših kalkulacij je razvidno, da sem izračunal za leta po 1840 že 120 ton premoga na rudarja letno (osnove za tak račun glej v besedilu razprave). Aritmetično izračunano povprečje med 30 ton in 120 ton da količino 75 ton. Vedeti namreč moramo, da se je faktični izkop resnično dvigal, kolikšen je bil od leta do leta, pa ne vemo. Povprečje 75 ton je torej le prehod za dobo, ki predstavlja most med manj intenzivnim kopanjem premoga in modernejšim načinom eksploatacije, ko se je zahtevala od rudarja vse večja zmogljivost dela. Po navedeni šabloni bi bilo rudarjev:

Leto	Rudarji
1835	92
1836	100

1837	82
1838	98
1839	117

Na začetku svojega vzpona 1839 so imele Leše 45 rudarjev, Premogokopna družba v Zagorju 1843 pa šele 32 rudarjev. V Lešah je odpadla letna količina izkopanega premoga na enega rudarja v višini 151 ton, v Zagorju šele 102 toni. Če spet vzamemo povprečje 120 ton (oziroma 126,5 tone zaokroženo navzdol) za čas 1840-1848, pridemo do sledečih aproksimativnih števil:

Leto	Rudarji
1840	107
1841	160
1842	156
1843	280
1844	325
1845	352
1846	414
1847	427
1848	373

Precej verjetno je, da so te številke o zaposlenih rudarjih tista zgornja meja delavcev, preko katere realnost ni šla ali vsaj ni šla mnogo. Upoštevati moramo namreč vse slovensko narodnostno ozemlje in predvidevati je treba, da so tu in tam še vedno klicali na delo najbližje podložnike; pravi rudarji so se osredotočili le v najmočnejših bazenih: Zasavje, Leše, Hrastovec, Kočevje, Zabukovica, Govce itd. Vsekakor vidimo, da je število rudarjev stalno naraščalo, da pa so od njih zahtevali vse večje intenzivnost kopanja.

O tehniki kopanja premoga viri skoraj molče. Iz različnih inventarjev orodja in skladišč se da razbrati sledeče: za razstreljevanje skal so uporabljali navadni smodnik, za vrtnanje jekleni sveder (Erdpohrer). Inventariziranih je na desetine zagozd različnih velikosti, mnogo lopat in motik ter štirioglatih lesenih

in železnih posod za odnašanje minerala iz delovišča na voz (gl. sliko). Za Zagorje, "železniške" premogovnike in Zabukovico se navajajo tesarji za izdelavo lesenih opažev, za Leše pa zidarji za obzidavanje rovdv. V splošnem lahko rečem, da je bila tehnika kopanja in opaževanja, oz. obzidavanja analogna podobnim delom v rudnikih metalov in mineralov sodobne Evrope.

Nedvomno so bile Leše tehnično najboljše opremljene. Ne samo zato, ker jim je nudila Železarna Prevalje kvalitetno orodje (kladiva, sekire, zagozde), ampak tudi zato, ker so tam kopali najgloblje v zemljo. Slika prereza leškega rudnika kaže, da so premog že prevažali po rovih na vozičkih (imenovali so se "hunti"); tračnice so bile sicer lesene, a obbite s trakastim železom, rovi sami pa so imeli odtočne kanale. Vozičkov niso vozili konji ali otroci, pač pa samo odrasli rudarji.

Končno naj tudi dodam, da nisem kljub posebni pazljivosti nikjer v virih našel podatkov o rudniških nesrečah (eksplozije plinov, vdori rovdv, nesreče delavcev pri delu, zalivanje delovišč zaradi podtalne vode).

OPOMBE

1. Prim. opis slovenske narodnostne meje v Zgodovini narodov Jugoslavije, druga knjiga, Ljubljana 1959, str. 267-268 - s pripadajočo literaturo (pisec: dr. Bogo Grafenauer). - 2. Glede virov prim. v poglavju "Viri" točki 29 in 31 na str. 15-16; literatura: Petraschek in Kalecsinsky (poglavje "Literatura", str. 19-20), poleg tega še: Magyarország vármegyéi és városai, Budapest 1898. - 3. Inventar des Wiener Hofkammerarchivs (Publikationen des österreichischen Staatsarchivs.-II. Serie, Inventare österreichischer Archive.-VII.), Wien 1951, str. 109-112. 4. Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs. Unter Mitarbeit der Beamtenschaft herausgegeben ... von Dr. Fritz Posch (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 1, Band 1), Graz 1959, str. 341-342, 345, 348, 350-351. - 5. Viri: DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 174 in 178; substitucija se citira pri podatkih, ki se nanašajo na leti 1812 in 1813. Literatura: Alfons von Domin-Petruschevecz, Neuere österreichische Rechtsgeschichte, Wien 1869, str. 237-238; Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Od početka do 1918, Trbovlje 1958, str. 301, opomba 2 pod črto, in str. 342, opomba 13 pod črto. - 6. Splošni pregled fondov Državnega arhiva IRS, Ljubljana 1960, str. 110-111 in 77. Tu niso rudarske zadeve dobro opisane in popisane. Rekonstrukcija za čas 1668-1850 daje sledečo zaokroženo sliko: Vse rudarske knjige v DAS, ki imajo signaturo M 1, M 2, M 3 ..., so nastale pri delovanju Višjega rudarskega urada v Ljubljani oziroma ljubljanske substitucije Višjega rudarskega urada v Celovcu (torej so "kranjske"); vse rudarske upravne

spremenbe se v registraturi ne opazijo; KDA nima knjig za Kranjsko in rudarsko upravno njej pripadajoče ozemlje). Rudarska knjiga A in Fevdna in koncesijska knjiga, ki se obe nanašata samo na Spodnje Štajersko, sta nastajali različno; prva je nastala na okrožnem kot rudarskem sodišču v Celju in se nanaša na rudniške lastninske zadeve v celjskem okrožju (vpisi dolgov in obremenitev rudnikov, vpisi sprememb njihovega lastništva in podobno), druga je prepis lastninskih in koncesijskih listin, katerih originali so nastali na Višjem rudarskem uradu v Leobnu oziroma pred njim v rudarsko upravnih instancah na Štajersko (prepisi so bili napravljeni skoraj gotovo okoli leta 1860 na Rudarskem glavarstvu v Leobnu in poslani v Celje; obe knjigi kratko imenujem "celjski knjigi". Spisi k rudarskim knjigam, ki se danes v ovojih v DAS, spadajo delno k "kranjskim" delno k "celjskim" knjigam. Po prevratu 1918 so se "celjske" knjige in spisi osredotočili v Ljubljano. Novo rudarsko glavarstvo za Slovenijo v Ljubljani je priključilo po prejetju vse skupaj spisom, nastalim v Ljubljani, in iz obojega napravilo zvezek, urejen po slovenskem abecednem redu premogovnikov. Zvezek je popolnoma zabilisal prvotni sistem vlaganja spisov v registraturo. Novo slovensko rudarsko glavarstvo je presigniralo tudi "celjski" knjigi. Vendar je nedvoumno jasno, da spisi ne predstavljajo kakega posebnega fonda. Ko so se predajali spisi po osvoboditvi v DAS, je bilo zvezanih vseh 60 ovojev zasilno v 12 povezov, ki so pa nastali zbolj zaradi praktičnejšega transporta; nekega "notranjega" ali tehtnega pomena nimajo. Tudi napisi na posameznih ovojih nimajo pravega historičnega smisla. Nastali so

iz nekih sekundarnih razlogov. - 7. APM, Celje, fasc. za leto 1850, spis št. 327.- KDA še ni javno objavil svojega inventarja. Za interno uporabo ima izdelane za večino fondov tipkopijsne inventarje. Vse rudarske knjige so zapovrstno vpi-sane brez ozira na provenienco v tipkopisno brošuro z originalnim naslovom "Berghauptmannschaft". Tekoče številke v inventarju so identične s signaturami, nalepljenimi na rudarskih knjigah. Le poznavalec rudarsko upravne razdelitve koroškega ozemlja spozna, da so bili fendi ob popisovanju sortirani v proveni-enčni skupine, da pa le-te niso z ničimer jasneje ločene med seboj. Spisov h knjigam ni, ker so bili nekoč v preteklosti uniženi. - 8. Melitta Fivec-Stele, La vie économique des Provinces Illyriennes, str. 47; Müllner, Geschichte des Eisens, str. 193-195.- 9. Melitta Fivec-Stele, La vie économique des Provinces Illyriennes, str. XLVII-XLVIII.- 10. APM, Premo-gokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, št. spisa 1197; ibidem, fasc. za leto 1849, št. spisa 432. Fond registriran v: Inventar des Archivs des k. k. Finanz-Ministeriums (Inventare Österreichischer staatlicher Archive, II), Wien 1911, str. 47.- 11. APM, Celje, fasc. za leto 1850, spis št. 327.- 12. APM, Slov. Bistrica-Konjice, fasc. za leto 1845, spis št. 73. Tu piše, da so prepeljali inventar v Konjice 4. aprila. Ker so inventar predstavljale tudi rudniške knjige in spisi, ki jih je bilo treba po prevozu urediti, je tudi možno, da so pričeli z rednim uradovanjem šele 5. aprila. -Prim. tudi Inventar des Archivs des k.k. Finanz-Ministeriums, str. 50.- 13. APM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 394 in 608. Prvo imenovani spis je prošnja direkcije z dne 16. aprila 1846 za organiziranje novega provizor. Rudarskega urada v Celju, drugo imenovani pa odgovor dvorne komore v obliki de-kreta št. 9293/632 z dne 23. maja 1846.- Dalje prim. še fasc. za leto 1849 spis št. 432. Gl. tudi Inventar des Archivs des k. k. Finanz Ministeriums, str. 48.- 14. APM, Premogokopna direk-

cija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 670, Dalje isti fond, fasc. za leto 1849, spis št. 432. 15. AMF, Celje, Einreichungs-Protocoll des k. k. Bergamtes Trifail.- 16. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 129.- 17. Inventar des Wiener Hofkammerarchivs, str. 217.- 18. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 51, 67, 29, 37, 47, 61.- 19. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, s sodelovanjem kolektiva ustanove sestavil dr. Sergij Vilfan (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Poročila in pregledi gradiva, zv. 1), Ljubljana 1959, str. 103.- 20. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 148 (Graščina Dol). 21. Ibidem, str. 110.- 22. ADK, rokopis št. 352, str. 52-55. Sam tehnični postopek na terenu za izmeritev jamske mere je popisán v DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, ne podrobno datiran spis iz leta 1795. 23. Petrašek. -24. Hermann Grosch, Die Anfänge des Kohlenbergbaues in Oesterreich, str. 7; za Camworfa str. 8-9; za kneza Schwarzenberga 11-13; za Lierwalda str. 14. Dalje še Viktor Thiel, Zur Geschichte der Steinkohlenverwertung (Tägliche Montan-Berichte, XV, Jgg., No 148, 20. sept. 1924, Wien-Berlin), str. 2.- Viktor Thiel, Steirische Land-und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert, Graz 1923, str. 13.- 25. Friedrich Vieider, Der steirische Kohlenbergbau, str. 9.- 26. ADK, rokopis št. 352, str. 17; dalje SDA, rokopis št. 195, str. 1. 27. I. Koštiál, Od kod ime premog, Žis 1930, I. str. 524; isti, Etymologisches; (separat iz Zeitschrift für slavische Philologie, Band VII, Heft 3/4, Leipzig 1930) 28. Za Cirianija DAS, Zapuščinski inventarji, Lit. Z. fasc. LIV, št. 12, za Freyevo prav tam, Lit. P. fasc. XIV, št. 16, za ostale DAS, Stanovski arhiv, Reg.I. fasc. 5, snopiči 1, 2, 6, 10. Za popis Muharjeve lekarne prim. še Fran Minašnik, Črtica iz zgodovine kranjske farmacije. Posebni odtis iz "Apotekarskega vestnika" v Zagrebu 1930-35, str. 66. 29.

Valvasor, Die Ehre, II. str. 143; ibidem III, str. 428.-

Morda se tudi v izrazu "medicinski prašek za živino" skriva premog v prahu (DAS, Stanovski arhiv, reg. I. fasc. 84, snopič 76; Ljubljana, dne 21. marca 1736).- 30 ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rdeča št. fasc. 1574, inventar c. kr. apoteke v Idriji, napisan 3. julija 1769.- 31. ADK, rokopis št. 352, str. 25. 32. DAS, Stanovski arhiv, reg. I. fasc. 531 a, snopič 21, spis z datumom Gradec, dne 11. decembra 1736; dalje ADK, rokopis št. 352, str. 328; prim. še Müllnerjeve podatke v Argo X, 1903, str. 27, in v Geschichte des Eisens, str. 430; tu navaja za isto leto vire iz ADK.- 33. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1625, upis št. 12737; vest je iz leta 1798 in trdi, da se 60 let prej pričeli kopati premog v Pamljah pri Vremah. To je izjavil direktor tega premogovnika Gašper Dekleva in je do sedaj edini vir, ki postavlja začetke premoga tako daleč nazaj; ker bazira na sponimu ali na ustnem sporočilu, ga moramo upoštevati z rezervo. 34. DAS, Raigersfeldova Diarja 1746-50, podatki pod datumom 6. septembra 1749. Tu piše: "... Sli smo dalje, na desni je hrib s premogom, imenovan na Toplici. Okolica se sicer imenuje V Lokah. Desno je cerkvica sv. Marjete..."- 35. DAS, Raigersfeldova Diarja 1751-56, podatki pod datumom 26. januarja 1752.- 36. DAS, Repräsentanza in komora, fasc. Fabriquerwesen XII-22, spis z datumom 9. septembra 1755. Prošnja za oprostitev mitnine v ADK, Novi Komerc, Notrenja Avstrija, rd. št. fasc. 466, spis z datumom 12. avgusta 1755.- 37- Za pravico kopanja: DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 76; dalje DAS, Škatla Trgovina in obrt, spis z datumom 11. novembra 1755. Prim. tudi Argo X, str. 27. Za lastninsko pravico: DAS, Raigersfeldova Diarja 1751-56, podatki pod datumom 4. decembra 1755; tu citamo: "... zu Sagor von dem Oberbergrichters amt auf mich zu lohen empfangenen Steinkohlenbruch..." Vendar poroča ADK, rokopis št. 352, str. 329, netočno, da je leta 1755 ponovno našla premog v Zagorju ob Šavi Arnoldova kompanija z Reke, ki ga je uporabila za svoje rafinerijo.- V neposredni okolici Zagorja ni hriba z imenom Pešenk. Zato upravičeno domnevam, da gre za nemški izraz die Buechung, ježa, brežina. 38. DAS, Raigersfeldova Diarja 1751-56, podatki pod datumi 17. januar, 8. in 18. februar 1756.- Kopanje premoga je vodil in skrbel za prevoz

Števan Sili; to je bil Tržačan, zapozelen pri reparaciji saveške navigacije.- Pod datumom 16. septembra 1756 sporoča Raigersfeld, da je videl v Zagorju v globini goreč premog in da je dal takoj navodila za gašenje. Goreti, pravi, je začelo konec julija, pogášeno je bilo 8. oktobra. Ogenj se pogasili z "lepljivo zemljo" (=ilovica?). To za nas pomeni, da pisec ni kopal poleti 1756, da pa je morda spet prišel s kopanjem v oktobru. 39. ADK, rokopis št. 352, str. 25.- 40. Za barona Polhograjskega: BAS, Rudarska knjiga M 8, str. 130; za Klinca ibidem, str. 161; za Wintershofna ibidem, str. 192; za vse tri prim. še Argo X, str. 27. Precej "zastarala" je I. A. Scopelijeva trditev iz leta 1768, češ da je pri Zagorju mnogo premoga (cit. po Argu IX, 1901, stolpec 23 sl.).-41. Balthasar Hacquet, ki je potoval skozi Zagorje in okolico pred letom 1784, ne omenja premoga ali kopanja (Oryctographia, III, Leipzig 1784, str. 22 sl.). 42. Oglje (Schmidt-Kohlen) so dovažali v Ljubljano v velikih kripah (grosse Krippen) ali tudi v vrečah iz Dobrove (najboljše oglje), iz gozda Štanga (srednja kakovost) in celo iz Kamnika (najslabša kvaliteta). Prodajali so ga v košarah, ki so držale 2 mernika, 1 mernik, pol mernika; cena se je določala po sporazumu med prodajalcem in kupcem: velika kripa 51 kr, manjša 41 kr. Pozimi je bila cena za tretjino večja (MALJ, reg. I., fasc. 21, ovoj 51, spis z datumom 23. januarja 1750).- 43.- ADK, rokopis št. 352, str. 28 in 121.- 44. Za Münzberg: ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. rd. št. 466; Po-datek nosi datum 6. maja 1761, a določno navaja, da so kopali že leta 1758. Dalje Grosch, Die Anfänge, str. 24-26, 28; pi-sec trdi, da ni bil ta rudnik samo prvi sistematično izko-riščani rudnik v Spodnji Avstriji, ampak sploh prvi redno eksploatirani rudnik v vsej Avstriji.- Z Rakovičevim kopanjem v Zagorju je postala Groscheva trditev nekoliko problematična. Razlika je pač v tem, da je imel avstrijski premogovnik nekaj več osebja (2 rudarja, 6 posadnih delavcev, 1 tesarja, 1 si-darja, 2 nadzornika) in da so nakopali več premoga. 45. Prim.

samo odredbe z dne 30. marca 1762, 25. februarja 1763 (Grosch, Die Anfänge, str. 30-31) in 30. avgusta 1766 (Malj, reg. I. fasc. 21, cvetj 51).- Cesaraka opekarna v Simmeringu je pri čela uporabljati premog v letu 1760, nekaj prej tudi že posamezni privatniki (Grosch, Die Anfänge, str. 29). 46. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 239,- 47. ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, rd. št. fasc. 466. Tu piše, da je bilo očetu ime Nicolas Le Grand in da je bil po poklicu Maitre Mineur, sin, tudi Nicolas Le Grand, pa Maitre/Mineur/-ouvrier houilleur. Oba sta prišla iz Lütticha 22. aprila 1765 na Dunaj, kjer sta 21. maja 1765 podpisala pogodbo. Torej sta utegnili kopati v Guttaringu že konec maja 1765; prim. tudi Grosch, Die Anfänge, str. 40, in Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 239-240.- ADK, rokopis št. 352, str. 323, omenja premog tu še leta 1765,- 48. ADK, rokopis št. 352, str. 331.- 49. Ibidem, str. 118.- 50. Ibidem, str. 34. Prim. še Grosch, Die Anfänge, str. 51-52, in Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 220.- 51. ADK, rokopis št. 352, str. 118, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 36-42.- 52. ADK, rokopis št. 352, str. 24. in ŠDA rokopis št. 195, str. 6.- 53. ADK, rokopis št. 352, str. 306, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 7-8, 54. ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. rd. št. 466; poročilo o najdbi in nagradi nosi datum 18. septembra 1766. Prim. dalje: ADK, rokopis št. 352, str. 30, 294-295, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 6, 73-74. Podobno Grosch, Die Anfänge, str. 44; Orožen, Trbovlje, Hrastnik in Dol, str. 302, navaja kot leto prvega poročila leto 1767 in Petra Zajca kot najditelja; enako zmotne navedbe ima isti še v Celjskem zborniku 1951, str. 61.- Veliko rudosledno vnebo se pokazali tudi strokovnjaki z idrijskega rudarskega urada in iz rudnika; tako je odšlo že 1. julija 1751 raziskovat pogorja na spodnjem Štajerskem šest rudarjev z enim nadzornikom (MMI, Resolucijski protokol 1750-59, šrka B). Skoraj gotovo niso iskali premoga, pač pa metale, saj nam podatek z datumom 9. maja 1751 sporoča ukaz, naj si svinec v celjski

četrty ogledajo tuakjšni (sc. idrijski) strokovnjaki (Ibidem, šrka V).- Dalje so poslali 20. julija 1750 v ²št rudarskega oficianta Ivana Haasa in rudarskega upravitelja Ivana Polla, da tam zgradita vodovod. Delo je bilo srečno končano 17. novembra 1751 (Ibidem, šrka H). -55 Ignac Geist je odkril po lastni izjavi že leta 1765 več premogovih kopov (ADK, Novi komere, Notranja Avstrija, fasc. rd. št. 466). Zelo verjetno jih je "odkril" na Zgornjem Štajerskem in zato za nas ni pomemben direktno. P_oleti 1766, je našel poleg premoga še blasnik. Za premog je dobil medaljo 24 dukatov (¹bidem, poročilo zdne 18. septembra 1766). -Nadaljnji viri: ADK, rokopis št. 352, str. 294, 297, 305-306, 311, 315-316, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 74, 76, 84, 95.- 57. ADK, rokopis št. 352, str. 304, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 83. 58. ADK, rokopis št. 352, str. 305, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 83- 84. 59. ADK, rokopis št. 352, str. 285, 314, 329, in ŠD^a, rokopis št. 195, str. 65, 92.- Scopoli, Einleitung, str. 56, navaja leta 1769 lignit pri Ravnah blizu Šoštanja in premog v Zagorju ob Savi; njegovi vesti sta torej nekoliko "zastareli". 60. ADK, rokopis št. 352, str. 286, 295, 305, in ŠDA rokopis št. 195, str. 65, 74, 84.- Leta 1837 je prejel lečo premoga pri Rušah na podnožju Pohorja že Benedikt Vivat, steklarnar na Pohorju (Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie-Ausstellung..., Grüz 1839, str. 97). Glede na obilico pohorskega lesa in na takrat že precej razvito premogovništvo je Vivatov poskus, o katerem sicer v virih ni podatkov, gospodarsko kaj malo važna poteza; zlasti še, ker vemo, da ni pozneje tega poskusa nikdar več ponovil- O znatno šibkeje razvitem premogovništvu na Hrvatskem prim. pripombe Rudolfa Bičanića, Doba manufakture v Hrvatskoj, Zagreb 1951, str. 98 in 179.- 61. Vieider, Der steirische Kohlenbergbau, str. 9. 62. ADK, rokopis št. 352 str. 58, 306 in ŠDA, rokopis št. 195, str. 9. -63.- ADK, rokopis št. 352, str. 27. 64. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240.- 65.ADK, rokopis št. 352, str. 322.- Scopoli, Einlei-

tung, str. 56, navaja leta 1769 premog pri Steinfeldu blizu Spittala na Dravi. 66. Ibidem, str. 320.- 67. Ibidem str. 26. Klavžar Ernest: Pred 125 leti. Zanimivosti iz prve dobe c. kr. kmetijskega društva v Gorici. Nabral -Gorica 1891, str. 26 poroča o najdbah premoga sledeče: Pozvana po ces. vladi je kmet. družba l. 1768 mnogo pozvedovala po premogovih rudnikih na Goriškem. V ta namen je napisala darilo 26 glđ, ki bi jih prejel vsak, ki bi našel dobro žilo te prekoristne rude. Prva sta se oglasila 2 Šebreljana i. s. je naše. Peter Škvarca na svojem zemljišču "v Jablanci", Martin Krivic pa na obč. zemljišču. Društvenik in veščak Scopoli v Nem. Idriji je potrdil, da je res premog in oba sta prejela nagrado. Pozneje se je izkazalo, da je samo Krivic našel pravi premog. Tudi Tolminec Matija Logar se je oglasil, da je našel žile v Tominski, v Kamenci in Zadlasu, a zdi se, da preiskave niso dognale zaželenega rezultata. "ploč je ostalo vse zasledovanje premoga na Goriškem-jalovo. 68. DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 114-115.- 69. ADK, rokopis št. 352, str. 26 in 333. Nek spis v AdK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. rd. št. 466, ki nosi datum 1. maja 1769, navaja, da so odkrili v grofiji Goriški in Gradiščanski dva kopa s premogom, ki ga je preskusil dr. Scopoli v Idriji in ugotovil, da premog ni dober (isto ugotovitev navaja še ADK, rokopis št. 352, na str. 333).- Še leta 1796 je bila analiza premoga zelo enostavna: če v ognju ni gorel in "ni dal od sebe" žveplenega ali bituminoznega vonja, pač pa se je v vodi topil ali spremenil pod puhalnikom v žlindro (sc. torej se talil)- mineral ni bil premog (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1618, spis št. 6007 z datumom Idrija, dne 24. junija 1796). 70. ADK, rokopis št. 352, str. 26.- 71. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1. 72. ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. rd. št. 466, dalje še DAS, Reprezentanca in komora, CC, S-30-1. Premija se je plačala iz blagajne rudarskega urada (DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; ljubljanski tisk z dne 21. julija 1769). -Dopis z Dunaja z dne 23. maja 1767 sprašuje

o razširitvi premoga, odgovori pa so sledeči: ljubljanski magistrat odgovarja 23. julija, da ga na njegovem ozemlju ni (MALj, reg. I . fasc. 21, ovoj 51), prav tako so poslali negativne odgovore: Postojna 17. avgusta in 6 oktobra 1767, Novo mesto 22. septembra 1767, Metlika 30. junija 1768, Poljane ob Kolpi 7. julija 1768, enako Šrajbarski turn (DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1), dalje kostanjeviško gospostvo 22. julija 1768, metliška komenda 5. julija 1768, Evor pri Črnomlju 7. julija 1768, konšno Freihof 25. julija 1768 (DAS, Reprezentanca in komora, PP- P-41. Že leta 1768 je priporočal I. A. Scopoli - po zgledu Hannoverancev, Angležev in Holandcev - uvedbo šote in premoga v apnenine (Argo IV, 1901, stolpec 23. al) 73. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1, spis z datumom 18. aprila 1769. Premog so našli v jami, ki je pripadala županu Luki Žorinu in je bila podložna imenju Puštal v območju smledniškega sodišča; tudi to najdišče je ležalo blizu broda smledniškega barona.- 74. ADK, rokopis št. 352, str. 25; za 21. julij prim. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1, spis z datumom 21. julija 1769; podobno v istem fondu CC, S-30-1- 75. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; ta premog je bil boljši kot spomladanski ali Polijev.- 76. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; pošiljka poslana v Ljubljano, 8. maja- Če se smemo zanesti na podatke v istih spisih, naj bi v Z agorici kopali vsaj še leta 1782 (Vest nosi datum Ljubljana, dne 14. junija 1782), vendar piše B. Macquet, ki je potoval po teh krajih pred 1784, samo o hribu pri vasi Gabrijele severno od tankajšnje cerkve, da je poln premoga, ne pa tudi o izkoriščanju te surovine (Oryctographia, III. 1784, str. 177).- 77. ADK, rokopis št. 352, str. 28.- 78. Ibidem, str. 32, 475, 502, 503.- 79. Ibidem, str. 481-482, 484, 501, 504.- Leta 1814 je odkril premog pri Vrčniku Franc Schams, lekarnar v Petrovaradinu, že leta 1808 pri Lednici blizu samostana Ravanica, ponovno 1814 še pri Sremskih Karlovcih (Ibidem, str. 485,

488, 515).- 80. ŠDA, rokopis št. 195, str. 9-10. 81 - Za Lampeta in Buglionija: ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1591, izkaz ekshibitov rudarskega sodišča št. 3 iz leta 1784.- Lampe je izročil vzorce premoga idrijskemu rudarskemu sodišču 23. aprila 1784 (MMI, rudarskosodni gl. protokol 1783-85, črka L). -Za Buglionija se navaja leta 1784 tudi to, da je prosil idrijski rudarski urad, naj mu pošlje sposobnega mojstra za kopanje premoga (MMI, glavni repertorij 1783-89, S 74). Vendar za Buglionija ni točneje navedeno, kje je iskal premog. Za Morellija: MMI, gl. repertorij 1783-89, črka S, št. 74.- Pozneje se pojavi Avguštin pl. Morelli iz Gorice, ki je prejel spomladi 1825 rudoaležno pravico za premog v tolminskem okraju (DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 338). Verjetno gre v obeh primerih za istega Morellija.- Za Hochkoflerjevo apnenico in želeni privativni privilegij: MMI, gl. repertorij 1783-89, črka S, št. 74.- Za Senadolice: DAS, Rudarska knjiga M 9, str. 24.- 82. MMI, resolucijski protokol, 1750-59, črka S, potem resolucijski protokol 1760-65, črka P, končno resolucijski protokol 1766-69, črka P.- Scopoli, Einleitung, str. 56, navaja leta 1769 premog pri Reki. Najverjetneje gre tu za labinjski premog.- 83.- O Lampetovem prestopu v rafinerijino službo: MMI, gl. repertorij 1770-83, črka L, št. 59 in 81.- B. Hacquet, Cryptographia, I, Leipzig 1778, str. 70, piše kar precej o tem premogovniku; na str. 66. trdi, da je rafinerija dobavljala premog pred tem časom iz tujih dežel. Če je res bilo tako, potem moramo časovno vriniti kupovanje tujega premoga med skromne Raigersfeldove pošiljke in leto 1778. Pred pošiljkami iz Zagorja je morda dobavljalo les in oglje zaledje Reke, če niso seveda že od samega začetka kupovali tujega premoga.- Prvi privilegij reški čistilnici je resnično doveljeval kopati premog z določenimi ugodnostmi. Dne 23. januarja 1775 je cesarica Marija Terezija ponovno podelila privilegij rafineriji za nadaljnjih 25 let; 15. člen privilegija se glasi: "Kompanija sme povsod, kjer ji je primerno, kopati premog za potrebe svoje reške čistilnice in to z isto svobodo...

Ta premog ni podvržen, prav tako kot do sedaj, nobeni nakladi." (DAR, Reško glavarstvo, Komerčne zadeve, omet št. 18, spisi št. 20).- Prepis 15. člena je poslal rafinerija idrijskemu rudarskemu uradu leta 1782 (MMI, gl. repertorij 1770-83, črka S, št. 305).- 84. DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 210; prim. tudi Argo X, str. 36. Brez osnove in zmedene so trditve v knjigi Postojnsko okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis - Spisali in izdali učitelji v okrajih; v Postojni 1889. Tu piše na str. 144: "Leta 1809 začela je naka francosko-ilirska družba pod Britofom na zahodni in južni strani premog kopati. Vsebh bil je sprva poveljen. Ko so prišli delavci v nižino, jih je voda toliko motila, da so morali delo ustaviti. Večkrat potem začeli so zopet kopati, tudi v Zavrhu, Škofljah in Dolenjih Vrelih, ali vsakokrat morali so delo opustiti zaradi vode. Zadnjikrat kopalo se je leta 1881..." Na str. 140-141 pa: "Leta 1846 kupile so tukajšnje občine od Janeza Dekleva iz Britofa neko staro poslopje, katero je ta leta 1823 kupil od francosko-ilirske rudokopske družbe "Napoleon", koja je kopala na zahodni strani pod Britofom premog. Od sezidanja leta 1710 do leta 1846 služilo je to za hranilnico rudokopskega orodja..." Da so pričeli leta 1709 kopati na zahodni in južni strani Vremskega Britofa, napačno piše celo še Rado Bednarik, Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi, Gorica 1932, str. 81.- 85. DAS, rudarska knjiga M 8, str. 214. Prim. tudi Argo X, str. 36.- Za pošiljko vzorcev v Idrijo gl. MMI, gl. repertorij 1770-83, črka L, št. 121.- 86. IRA, serija G-M-S, fasc. III, poročilo z datumom Idrija, 26. septembra 1798,- Dalje: ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625, št. spisa 12737; poročilo z datumom Idrija, 26. novembra 1798.- Prvo poročilo pravi, da je reška rafinerija plačala kmetom za dovoz 560 kg premoga iz Vrem v Tret 1 glđ 32 kr, da ga pa za ta denar nočejo več voziti, ker drugje zaslužijo bolje. Dovož 560 kg premoga iz okolice Senadol, Štorij, Senadolic je stal^{od} 1 glđ 42 kr do 1 glđ 45 kr. Torej bi utegnili stati 56 kg

premoga v Trstu okoli 20.- kr.87. ADK, rokopis št. 352, str. 330-331.- 88. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625, spis št. 12737.- Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, Knjižnica Kronike 3, Ljubljana 1957, str. 9-10, naveda, da je prvotno delalo v rudnikih 35 oseb, da jih je 80 prevažalo premog v Trst in na Reko, pozneje celo 100 rudarjev in 150 prevoznikov - ne da bi točneje navedel, na katera leta se nanašajo ti podatki.- 89. DAS, Deležna deska, citron zvezek št. 1, N 9; tu piše, da je dne 12. aprila 1798 posodil Gašper Dekleva, župan v Vramah, 2000 fl lastniku imenja Steinberg, Matevžu Vilharju.- Za Deklevovo direktorstvo v rudniku prim. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625, spis št. 12737, z datum Idrija dne 26. novembra 1798. Mi sem mogel ugotoviti, če sta bili obe funkciji v kakršnikoli medsebojni odvisnosti. Vsekakor je možno, da je bil Dekleva kot ravnatelj rudnika, torej kot najuglednejša oseba v kraju, izvoljen oziroma imenovan za župana.- 90. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št. 3489, št. spisov 6523/1805 in fasc. rd. št. 3567, št. spisa 452/1806. Pod poročilom sta namreč podpisana dva rudniška funkcionarja: Gašper Dekleva in Jakob Eder. Dekleva že poznamo, Ederova funkcija pa ni znana.- 91. ADK, Novi komerc, Litorale, fasc. rd. št. 572, dopis iz Trsta z dne 3. maja 1782. B. Hacquet, Oryctographia, I, str. 65, poroča, da je našel sled premoga v okolici Lipice, vendar točnejšega časa ali kraja ne naveda.- 92. NAP, Ilirske province, F 14 1043, Rudniki; poročilo iz Ljubljane z dne 1. marca 1811. Prim. tudi Melitta Pivec-Stele, La vie économique, str. 62.- 93. Neko poročilo iz leta 1830 pravi, da je bil kop pri Škofljah takrat že docela opuščen in da se taki opuščeni kopi najdejo tudi v občini Naklo in v področju Lipice (ADK, Novi komerc, komerčna komora, fasc. rd. št. 1148).- 94. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 214.- 95. ADK, rokopis št. 352, str. 326-327, 331. Za tržaški čistilnici sladkorja prim. Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, str. 16.- 96. ADK, rokopis št. 352, str. 322.- 97. ADK, Novi komerc, komerčna komora, fasc. rd. št. 1148, poročilo z dne 24. oktobra 1830. Prim. tudi Argo X, str. 36.- 98. MALj, reg. I. fasc. 147, ovoj 227. Dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo

Kranjsko, fasc. rd. št. 1616, spis št. 2149 (protokol višjega rudarskega urada z dne 22.II.1796); tu se sporoča, da uporabljajo zgornještajerska tovarna galuna in kovači v Guttaringu na Koroškem že približno dve leti za vsa dela izključno samo premog. - Prim. tudi ŠDA, rokopis št. 195, str. 90-91. - Mnogo napak ima Janko Orožen, O nastanku rudarstva, Celjski zbornik 1951, str. 61. - 99. ADK, rokopis št. 352, str. 332. - 100. Bil je sin Valentina Ruarda, nekdanjega solastnika suknarne na Selu pod Ljubljano in poznejšega fužinarja na Savi pri Jesenicah. Valentin je prosil višji rudar. urad v Ljubljani že 30. decembra 1777, naj podeli njegovemu sinu Vincencu stipendijo, da bi mogel študirati na akademskem rudarskem kolegiju v slovaški Ščavnici (potem ko je končal filozofske študije v Gradcu). Tja je res odšel, toda na svoje stroške. Zanesljivo vemo samo to, da je jeseni 1780 Vincenc še vedno študiral v Ščavnici (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1581 in 1584). - Za Ruarde prim. še Müllner, Geschichte des Eisens, str. 425-430. - 101. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; dalje: ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št. 3481, spis št. 5710/1805. - 102. Za prošnje: DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, in ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1616, spis št. 1027 (protokol z dne 16. januarja 1796), ter fasc. rd. št. ibidem 3481, spis št. 5710/1805. - 103. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1619, spis št. 9418 (protokol z dne 7. oktobra 1796); ibidem, fasc. rd. št. 1620, spis št. 2379 (Ruardova tabela z datumom Ljubljana, dne 1. januarja 1797; velja za vse leto 1796); DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; ADK, rokopis št. 352, str. 330. - Prim. tudi Argo X, str. 27-28, in Müllner, Geschichte des Eisens, str. 431. - 104. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1617, spis št. 3020 (Relation ..., Ljubljana, dne 25. marca 1796); DAS, Ruardove fužine, fasc. št. 4. - Točnejši opis taljenja tudi še pri Müllnerju, Geschichte des Eisens, str. 431-432. - Takrat je bilo že splošno znano, da zaleže 112 kg premoga (= 2 centa) za 168 kg (= 3 cente) lesa (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 14/3469;

protokol z dne 1. aprila 1796). - Delavci so se oklepali uporabe oglja, kot je pisal Ruard sam, zaradi "prirojenega predsodka proti vsaki novi manipulaciji"; zaradi mržnje do sardečega goriva so delali vse mogoče ovire in nesmiselne težave. Fužinar je zahteval od njih, da se navadijo na novi postopek; po drugi strani mu je bilo jasno, da bo vso zadevo potisnil naprej le, če bo našel nekaj za tako fužinarsko delo sposobnih delavcev, ki že obvladajo novi postopek s premogom in bi tega naučili tudi domačine. - 105. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1616, spis št. 1027 (protokol z datumom Ljubljana, dne 16. januarja 1796). - 106. Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1616, spis št. 1912 (protokol z datumom Ljubljana, dne 15. februarja 1796). Prim. tudi Argo X, str. 35. - 107. V Kitnem vrhu pri Zagradcu in blizu stare graščine (takrat imenovane Steinbühel, pol ure od fužin v Krki) so morda kopali premog v neznatnih količinah, vsekakor pa so zanj vedeli že leta 1782 (DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; Ljubljana, dne 14. junija 1782). - 108. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 62; dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 5211 (protokol z datumom Ljubljana, dne 30. maja 1796). - 109. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 64-65; dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 5211 (protokol z dne 30. maja 1796). Prim. tudi Argo X, str. 35. - 110. Müllner, Geschichte des Eisens, str. 540-541. - 111. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1620, spis št. 2379 (Ljubljana, dne 20. februarja 1797). - 112. Ibidem, fasc. št. 1621, spis št. 6549 (protokol z dne 14. julija 1797). - 113. DAS, rudarska knjiga M 10, str. 105, 111 (podaljšano, potem ugasnilo). - 114. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 4657 (protokol z dne 10. maja 1796); prejel je eno jamsko mero; dalje: ADK, rokopis št. 352, str. 324 (napačno navaja letnico 1797, podatki o uporabi premoga pri kovanju žebeljev so pravilni). - 115. B. Haquet, Oryctographia, III, 1784, str. 24, piše, da je med svojim potovanjem po ozemlju med Savo in Kamnikom naletel na več krajih na premog. - ADK, Novčarstvo in

rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1619, spis št. 9418 (protokol z dne 7. oktobra 1796). Kot nekateri drugi kranjski fužinarji (Zois, Ruard), je tudi on prejel v last rudnike železa na Spodnjem Štajerskem, tako na primer 6. septembra 1794 rudnik v občini Grmovje pri Celju (DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 97). Prim. tudi Müllner, Geschichte des Eisens, str. 515-520, o premogu posebej str. 517. - Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 ... eröffnete Industrie - Ausstellung, str. 73, sporoča, da je na celovski razstavi leta 1838 razstavil 3 kose premoga Florijan Pogačnik, lastnik premogokopa pri Mekinjah; za trditev glede lastništva kopa nisem našel opore v virih. - Pri Spodnjem Tuhinju je prejemal po eno rudokopno praviso Karel Hufnagel v sledečem redu: 15. avgusta 1840, 3. maja 1841, 30. junija 1841, 9. avgusta 1841, dve 30. avgusta 1841. Ker jih je podaljševal in o njem tudi sicer ni podatkov v virih, je kazno, da je njegova vnema kmalu skopnela. - 116. DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijska tabela za leto 1801. - 117. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1620, spis št. 231 (protokol o pregledu njegove fužine v dneh od 1. do 9. avgusta 1796). V času pregleda je obrat zaradi pomanjkanja železove rude počasi propadal, vendar je še zaposloval 183 delavcev in delavk, poleg tega tudi 42 oglarjev, 45 dobaviteljev oglja in 43 dobaviteljev rude (verjetno voznikov). Vsi ti so ga letno stali 25.000 fl. - Prim. še Ivan Mohorič, Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku, Kronika III, 1955, str. 25-32, zlasti 93-99. - 118. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1620, spis št. 2379 (poročilo z dne 20. februarja 1797). - 119. ADK, rokopis št. 352, str. 324. - 120. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1617, spis št. 5211 (protokol z dne 30. maja 1796). - 121. Ibidem, fasc. 1619, spis št. 9418 (protokol z dne 7. oktobra 1796); dalje DAS, M 10, str. 65. Prim. tudi Argo X, str. 35. - 122. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1619, spis št. 9418 (protokol z dne 7. oktobra 1796). Pri Tunjicah ga je odkril pred citiranim datumom že idrijski rudosledec

Anton Gregorič, v Zagorju in pri Medvodah pa navedeni premo-
gokopi. Argo X, str. 35, navaja, da sta leta 1800 dva idrij-
ska rudarja odkrila za dnevno mezdo 30 kr preko 80 sledov
premoga v gospostvih Komenda in Križ pri Kamniku ter na bre-
govih Save pri Medvodah in Goričanah. ADK, rokopis št. 352,
str. 328, poroča za leto 1800, da so naleteli na premog tudi
v Črnem grabnu. - 123. DAS, Rudarska knjiga M10, str. 117.
Prim. tudi Argo X, str. 35, ki navaja kot prvi datum najdbe
premoga pri Preski leto 1799. ADK, rokopis št. 352, str. 320,
navaja, da so našli leta 1800 lep premog na levi obali Save
pri Smledniku, a ga je težko pridobivati. Morda se to nanaša
na Rabičev kop? - 124. ADK, rokopis št. 352, str. 332. -
125. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 564. - 126. DAS,
Ruardove fužine, fasc. 4. - 127. Za priporočilo dvorne komo-
re prim.: MMI, gl. repertorij 1789-98, črka S, št. 650. Dalje
ADK, rokopis št. 352, str. 327-328 (navaja celo ime najdite-
lja: Peter Schuss); končno: ADK, Novčarstvo in rudarstvo,
Kranjsko, fasc. št. 1618, spis št. 6007 (datum Idrija, 24. ju-
nija 1796). - 128. Walter Petrowitz, Aus Vergangenheit und
Zukunft, str. 46; Pyrer je pričel eksploativirati kirchbichelski
premog prav v letu 1796. - 129. ADK, rokopis št. 352, str.
26-27. Müllnerjeve navedbe v Geschichte des Eisens, str. 541,
da jembilo že 11. maja 1796 obljubljenih 1000 dukatov onemu,
ki bi poceni oskrboval Tržačane s premogom ali šoto, nisem mo-
gel preveriti. - 130. IRA, serija G-M-S, fasc. III; dalje: ADK,
Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625, spis št.
12.737 (poročilo z dne 26. novembra 1798). - 131. ADK, Novčar-
stvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1627, spis št.
5022 z datumom Idrija, 14. maja 1799. Poročevalec ugotavlja, da
je cena najmanj dvakrat previsoka, to se pravi, da bi 30 kr za
56 kg zadostovalo. - 132. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranj-
sko, fasc. št. 1627, spis št. 6215 z datumom Dunaj, dne 10.
junija 1799 - in spis št. 8462 z datumom Idrija, dne 25. ju-
lija 1799. - 133. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št.
3515, spis št. 9185/1805. - 134. ADK, rokopis št. 352, str.
323. - 135. Ibidem, str. 327. - 136. KDA, Rudarsko glavarstvo,
knjigi št. 564 in 565 (nepaginirani). - 137. Ibidem, knjiga št.

594, str. 145. - 138. Ibidem, knjiga št. 574, str. 364. - 139. ADK, rokopis št. 352, str. 327. - 140. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št. 3759, spis št. 3783/1807; dalje: ADK, rokopis št. 352, str. 289, 313-315; končno: ŠDA, rokopis št. 195, str. 68-69. - 141. Za Haasa: ADK, rokopis št. 352, str. 286, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 68-69; za Thomaserja: ADK, rokopis št. 352, str. 293 in ŠDA, rokopis št. 195, str. 73. - 142. ADK, rokopis št. 352, str. 321. - 143. MALj, reg. I, fasc. 147, ovoj 227. - 144. DAS, rudarska knjiga M 10, str. 64, Prim. tudi Argo X, str. 28. - 145. Vest, da je Desselbrunner vseeno kupil nekaj premoga pri Ruardu, nosi datum 7. oktobra 1796, vendar je ostal lastnik svojega kopa najmanj do sredine februarja 1797 (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. 1620, spis št. 2379; Ljubljana, dne 20. februarja 1797). - Za sporočilo, da so med drugimi tudi njemu dovolili 24. septembra 1800 rezati šoto na Ljubljanskem barju, prim. DAS, reg III, fasc. 69 za leto 1800, spis št. 1507. - 146. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625, št. spisa 8738 (protokol z dne 13. avgusta 1798). - 147. ADK, rokopis št. 352, str. 324-326; dalje: MALj, reg I, fasc. št. 147, ovoj 227, in DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1 (spisa z datumom Ljubljana, dne 23. marca 1799, ter Goričane, dne 18. aprila 1799; v prvem se pozveduje o stanju tamkajšnjega premoga, v drugem se odgovarja, da ga je "zelo veliko" pri Zbiljah). - Prosnja za podelitev ležišča v last nosi datum Ljubljana, dne 19. aprila 1799; prejem je sledil 22. aprila (DAS, Rudarska knjiga) M 10, str. 95.) - Prim. tudi Argo X, str. 35. - Končno je prejel 20. avgusta 1808 v last eno jamsko mero tudi Ignac Ringer, ljubljanski dimnikarski mojster, v hribu pri Rakovniku blizu Sore (DAS, rudarska knjiga M 10, str. 218-219). - 148. Za magistratov spor z Ruardom prim. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1627, spis št. 8040 (protokol z dne 5. julija 1799); za magistratov prejem kopov, ibidem, fasc. št. 1628, spis št. 11528 (protokol z dne 30. septembra 1799); za previsoke cene DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, ter Argo X, str. 28.-29. Ruard se je pripravljal že januarja 1799, da bo žgal opeko s premogom v Ljubljani; do uresničitve namere ni prišlo. - 149. DAS, Ruardove fužine,

fasc. 4. - 150. DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; pismo z datumom Ljubljana, dne 7. septembra 1799 sporoča, da si je mesto zagotovilo pri Ruardu nakup 33,6 tone premoga; skladišče za premog je postavilo pri svoji staji ob meščanskem strelišču v oktobru 1799 (MALj, reg I, fasc. 147, ovoj 227; Argo X, str. 28-29). - 151. DAS, Stanovski arhiv, reg. III, fasc. 69 za leto 1800, spisa št. 503 in 1507. - 152. ADK, rokopis št. 352, str. 331. - 153. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 101; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1628 (protokol z dne 12. novembra 1799). - 154. DAS, Stanovski arhiv, Reg. III, fasc. 69 iz leta 1799, spis št. 1926. Spis v DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, z datumom Ljubljana, dne 23. decembra 1799, sporoča, da so za poskus naročili 560 teh premoga pri Ruardu in da se bo prevoz začel z letom 1800. Poročilo ne pove, kdo je bil naročnik in komu vse je bil premog namenjen. - 155. DAS, Stanovski arhiv, Reg. III, fasc. 69 iz leta 1800; dalje ŠDA, rokopis št. 195, str. 47, in MALj, Reg. I, fasc. 147, ovoj 227. - 156. MALj, Reg. I, fasc. 147, ovoj 227. - 157. DAS, Stanovski arhiv, Reg. III, fasc. 69 iz leta 1800, spis z datumom 30. septembra 1800. Tu piše, da so nameravali na pomlad 1801 poklicati iz Češke mojstra, ki bi naučil domačine tega dela. - 158. DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijske tabele; te nimajo podatkov za leta 1798, 1800, 1801, 1803. - 160. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; dalje DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 145-146. - 161. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 102-103; prim. tudi poročilo Lovra Globočnika, Ruardovega upravitelja v Pasjeku, z dne 27. marca 1828 (DAS, Ruardove fužine, fasc. 4). - Ko je potoval Hacquet pred letom 1784 po okolici Moravč, je na več krajih naletel na sledi premoga (B. Hacquet, Oryctographia III, 1784, str. 22). - Argo X, str. 35, ima za Ljubljčanane datum 14. oktobra 1799; najbrž so tega dne le prosili za pravico kopanja. - 162. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 153 in 154; ADK, rokopis št. 352, str. 322, navaja, da omenja Hermann, Reise durch Oesterreich, Steiermark, Kärnten, Krain, 2. zv., str. 83,

lignit pri Kočevju; Argo X, str. 36, citira, da je prosil za lastninsko pravico na Trati Anton Stahlber, direktor železarne v Dvoru (verjetno je prosil le v Auerspergovem imenu). - 163. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 68, 93, 111, 116, 166, 335. Prim. Argo X, str. 35. - Premog so iskali tudi v zelo odročnih krajih. Tako so našli leta 1812 na sledi premoga v Krmi pod Triglavom (Argo I, 1892, stp. 23), dne 8. junija 1837 je prejela Serafina Zois dve lastninski pravici, 8. julija 1837 pa še štiri podobne pravice za ozemlje med Slov. Javornikom in Koroško belo (AFM), Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213). 164. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 73 - 165. Ibidem, str. 113-114, 181. Tudi Hoff, Gemählde vom ^Krain, II, str. 11, navaja premog pri vasi Gabrijele na Dolenjskem. - 166. DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj rudarstvo, konsignacijske tabele za citirana leta. - 167. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 131. - 168. Ibidem, str. 96. - 169. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 441, in Rudarska knjiga M 12, str. 88-90. Vitus Ignac pl. Pantz, direktor železarne, in Lovrenc Baumgartl, strojnik v isti železarni, sta prejela marca 1835 privilegij za izum postopka pri izboljšanju postopka za žebeljane (DAS, Gubernijski arhiv, reg. VIII, fasc. 31/1, leto 1835, spis št. 5326). Leta dva sta prejela tudi privilegij za nek izum pri izboljšanju mehanizma za vijačno stiskalnico (Ibidem, št. spisa 5327). - 170. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 445; dalje rudarska knjiga M 12, str. 101-102. - 171. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, št. spisa 213. - 172. DAS, Deželna trgovska komisija. - DAS, rudarska knjiga M 1, str. 441, 481 sl., in rudarska knjiga M 12, str. 88-90, 166-173, 216-217. - 173. DAS, Deželna trgovska komisija. - 174. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 88-90 in spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 47. Ni točna vest v Bericht ... für zweite Industrie-Ausstellung zu Grätz im Jahre 1841, Grätz 1843, str. 33, kjer piše, da ima Auerspergova železarna v Dvoru premogovnike, ki jih pa zaradi oddaljenosti ne more uporabljati. - 175. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto

1843, št. spisa 755, 759, 760. - 177. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 153 (podaljčki: 13. aprila 1821, 23. marca 1822, 3. marca 1823). - 178. DAS, Rudarska knjiga M 1 str. 353, Rudarska knjiga M 11, str. 340, rudarska knjiga M 12, str. 1-3. - 179. Za leto 1832: DAS, Gubernijski arhiv, Reg. VIII, fasc. 31/2 - 1833-34, za ostala leta: DAS, Deželna trgovinska komisija. - 180. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 157-158. - 181. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 85-88, 260-261 in rudarska knjiga M 1, str. 437. - 182. DAS, Deželna trgovinska komisija. - 183. DAS, Spisi k rudarskim knjigam, svoj št. 15. - 184. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 255-259, in rudarska knjiga M 1, str. 577, dalje AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213. - 185. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 247-248, in rudarska knjiga M 1, str. 581. - 186. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 613. - 187. Vlado Valenčič, Še nekaj steklarn na Kranjskem; ¹ronika V. 1957, str. 66 sl. - 188. ADK, novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481; spis št. 5710/1805 zatrjuje, da je bil rojen Jakob Ranzinger v Ribnici na Štajerskem približno leta 1753, da je bil steklar in da je, preden je 1805 prišel v steklarno v Zagorju, delal tri leta v Idriji; Anton Ranzinger je bil rojen okoli 1785 v Št. Pavlu na Koroškem, bil je steklar in je delal pred prihodom 1805 v zagorsko steklarno tri leta v Idriji; Jožef Ranzinger je bil rojen okoli 1785 v ²ribuši ter je bil steklar; leta 1805 je že delal v zagorski steklarni. Kakšne so bile med njimi sorodstvene vezi, nisem mogel ugotoviti. - Leta 1841 se inenujejo vsi štirje Ranzingerji, oče in sinovi "bivši steklarski delavci v Trbovljah", kar pomeni, da so pozneje prešli iz Zagorja v novo sosedno steklarno (DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 8). - 189. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 257, 279. - 190. ¹bidem, str. 322. - 191. Ibidem, str. 328. - Nek drug podatek (ADK, Novi komerc, komerčna komora, fasc. rd. št. 1212, spis št. 3/24) trdi, da je bil leta 1818 Ivan ³rištof Ritter tudi lastnik čistilnice sladkorja v Trstu. Prim. tudi Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, str. 16. - 192. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 335. - 193. Ibidem, str. 340, 343. - 194. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 283-298. - 195. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 619, in

spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 15. - 196. DAS, Fevna in koncesijska knjiga, str. 38-46 in Rudarska knjiga A, str. 361.- Janko Orožen, Zgodovina Hrastnika, Trbovelj in Dola, str. 302-306 in sl., navaja podatke, ki jih nicem mogel v celoti preveriti, ker ne navaja virov. - Trditve brez citiranja virov ima šele Miller Albert Ritter v. Hauenfels, Die steiermärkischen Bergbaue..., str. 77-78. - 197. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 1000; naslednji spis št. 1435 navaja površino 784.852,992 m² (413.952 kv. klaf-ter). - 198. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 199. Johann Kraus, Allgemeiner montanistischer Schematismus ... für das Jahr 1839, II. del, str. 38. - 200. Slokar, Geschichte der österr. Industrie, str. 537. - 201. Podrobneje o steklarni: Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, str. 305 sl.- 202. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847, spis št. 1403. - 203. DAS, Rudarska knjiga A, str. 363. - 204. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847, št. spisa 1066. - 205. DAS, Rudarska knjiga A, str. 361-362, 537-539. - 206. DAS, Fevna in koncesijska knjiga, str. 38-46, 75-87. - 207. ADK, rokopis št. 352, str. 288. - 208. IRA, seri-ja G-M-S, fasc. III; poročilo iz Idrije z dne 26. septembra 1798. - 209. ADK, rokopis št. 352: Avtor tu citira tudi Kin-dermannov Repertorij, ki trdi, da so pri Laškem celi hribi iz premoga. - 210. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št. 3759, spis št. 3783/1807. - 211. DAS, Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 20. - 212. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 213. Kraus, Allgemeiner montanist. Schematismus... für das Jahr 1839, II. del, str. 38. - 214. DAS, Rudarska knjiga A, str. 693-695. - 215. Die Mineralkohlen Oesterreichs, str. 114., trdi, da je bila do leta 1794 v Libojah tovarna galuna, ki je bila spremenjena cit. leta v steklarno, obratujočo do 1886. Ge-schichte der österr. Industrie, Slokar, str. 513, moremo razu-meti tako, da je uporabljala steklarna premog od 1794 dalje (to bo vsekakor prezigodaj, ker so se podelile prve jamske me-re šele 1799; brez uradne podelitve se metali in minerali

sploh niso smeli kopati. Orožen, Celjski zbornik 1951, str. 60, navaja, da je pričela uporabljati steklarna premog 1806 (to je vsekakor prepozno, ker ni verjetno, da bi obrat, v čigar bližini so pričeli kopati premog 1799, ne skušal uvajati premoga že od samega začetka njegovega kopanja). Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1740-1919, Bd III, Graz-Wien-Leipzig 1934. str. 317 navaja, da je bil v libojški steklarni, ustanovljeni leta 1794, prvič v deželi uporabljen premog). Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie Ausstellung, Grätz 1839, str. 93 piše, da je uredil leta 1794 josipdolsko (!) steklarno Jožef Schneck, leta 1804 prevzel Anton Langer, leta 1815 pa Jožef Langer. Nezanesljive podatke o Libojah ima še Orožen, Trbovlje, Hrastnik in Dol, str. 368. - 216. DAS, Rudarska knjiga A, str. 93-95, 101, 123, 701, dalje Fevdna in koncesijska knjiga, str. 11-26, končno spisi k rudarskim knjigam, ovoja št. 19 in 20. - ADK, rokopis št. 352, str. 304, in ŠDA, rokopis št. 195, str. 83, navajata, da je prejel lastninske pravice 10. avgusta 1799, 14. septembra 1799, 5. aprila 1800, 2. maja in 13. junija 1801 Aleksander pl. Kottowitz, ki da je premog sam uporabljal v svojih obratih in da ga je pridobival po 15 kr za 56 kg. - Ti datumi in oni v tekstu razprave se dobro ujemajo, menim pa, da se je pisec obeh rokopisov zmotil v osebi in napačno navedel Kottowitza. - 217. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 218. Bericht der Grätzer Handels und Gewerbekammer ... im Jahre 1852, Gratz, str. 116. - 219. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 8-10. - 220. Ibidem, str. 51. - 221. Ibidem, str. 53-54. - 222. DAS, Rudarska knjiga A, str. 413-415. - 223. DAS, Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 56, protokoli z datumi Liboje, dne 26. julija, 16. septembra 1843, Leoben, 30 decembra 1842). - 224. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 211-212, - 225. DAS, Rudarska knjiga A, str. 597-599. - 226. Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung št. 98 z dne 6. decembra 1816. - 227. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 162-163, dalje spisi k rudarskim knjigam,

ovoj št. 55, končno Rudarska knjiga A, str. 833-835. - O He-
feleju in premogovništvu zahodno od Savinje prim. šr Orožen,
Trbovlje, Hrastnik in Dol, str. 366, vendar dokaj netočno. -
228. DAS, Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 56; protokol
z datumom Celje, dne 8. aprila 1847. - 229. DAS, Rudarska
knjiga A, str. 621 in 633, dalje Fevdna in koncesijska knjiga,
str. 101-103, končno spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 56. -
230. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 144-145, in Ru-
darska knjiga A, str. 757-759. - 231. DAS, Rudarska knjiga A,
str. 681-683. - 232. Ibidem, str. 793-795, in Fevdna in kon-
cesijska knjiga, str. 150-152. - 233. Bericht der Grätzer
Handels- und Gewerbekammer... im Jahre 1852, tabela C na kon-
cu knjige kot priloga. - 234. DAS, Spisi k rudarskim knjigam,
ovoj št. 20 (imel ju je še leta 1844). - 235. Za Novaka so
podatki v DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 134-135, in
Rudarska knjiga A, str. 733. - 236. Leta 1838 je razstavljal
svoje steklarske izdelke na celovški industrijski razstavi
(Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu
Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie-Ausstellung,
str. 95). Steklarnarja Ignaca Novaka omenja tudi Slokar, Ge-
schichte der österr. Industrie, str. 538, da je imel konec
tridesetih let 19. stoletja dve talilni peči in da je zaposlo-
val 79 delavcev. - 237. DAS, Rudarska knjiga A, str. 501-503. -
238. ADK, rokopis št. 352, str. 315, ŠDA, rokopis št. 195,
str. 93-94. - Scopoli, Einleitung, str. 56, navaja že leta
1769 premog pri Laškem, vendar brez točnejše navedbe kraja. -
239. ADK, rokopis št. 352, str. 286 in ŠDA, rokopis št. 195,
str. 65, 94. - 240. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str.
119-121, in Rudarska knjiga A, str. 695. - 241. DAS, Fevdna
in koncesijska knjiga, str. 119 in Rudarska knjiga A, str. 693. -
242. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 243. AFM, Premo-
gokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847, spis št. 1.066.
244. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 72-73, in Rudarska
knjiga A, str. 513. - 245. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga,
str. 187-196. - 246. Ibidem, str. 107-109 dalje še Rudarska

knjiga A, str. 657, 659. - 247. Eden izmed njegovih upnikov je bil tudi Jožef Dimmer; ta je prejel kop svinca v last v Šmartinski fari dne 9 septembra 1824 (DAS, Rudarska knjiga A, str. 525), torej je bil ali pa je poskušal postati podjetnik. - 248. Med upniki je bila tudi Marija Marusig roj. Gold. Skoraj gotovo je bila sorodnica Ernesta viteza Golda, podjetnika, ki je prejel v imenu Rudarske družbe Knapovžke pravico do kopanja premoga dne 23. aprila 1844 pri Smledniku (AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 528). - 249. DAS, Rudarska knjiga A, str. 247, 133, 283, 245, 281, 257, 259-262, 264-265. - 250. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 287/1 - 287/7, dalje št. 578 in 579; prim. še AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213. - 251. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 166-167, in Rudarska knjiga A, str. 913-915. - 252. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 165-166, in Rudarska knjiga A, str. 901. - 253. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 419. - 254. Ibidem, fasc. za leto 1845, spis št. 834 in 1142. - 255. Za leta 1845-1848 prim. Tafeln zur Statistik, za leti 1851-1852 pa Bericht der Grätzer Handels und Gewerbekammer... im Jahre 1852. Tabela C kot priloga na koncu knjige. - 256. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 565 (nepaginirana; podatki urejeni po abecednem redu). - 257. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240. - 258. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 565 (nepaginirana, urejena po abecednem redu podjetnikov). - 259. ADK, rokopis št. 352, str. 323. - 260. Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, II. Teil, str. 225. - 261. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 778, str. 31. Trdišev v tej knjigi Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240, da so leta 1814 rudosledili premog tudi v Lobniku, ga pa ne uporabili pri kurjenju, torej ne drži. - 262. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 574, str. 320, in knjige št. 287/6 - 287/8. - 263. Ibidem, knjiga št. 778, str. 19-20. - 264. Ibidem, knjiga št. 573, str. 810 in knjiga št. 578 (v tej knjigi piše, da je prejel novo premogokopno pravico tam v bližini še 15. oktobra 1836 in da je bila vrnjena 12. oktobra 1839). - 265. Ibidem, knjiga

št. 573, str. 811. - 266. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, II, str. 225-226. - 267. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, I, str. 133. - 268. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, II, str. 222. - 269. DAS, Rudarska knjiga A, str. 561, 573-575. - 270. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, II, str. 229-230. - 271. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, str. 825. - 272. Ibidem, knjiga št. 216, dalje knjige št. 287/3 - 287/9, končno knjiga št. 579; dalje še AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213. - 273. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 287/7 do 287/9, knjiga št. 574, str. 320; prim. tudi Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 330. - 274. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 574, str. 273 in knjige št. 287/5 - 287/9. - 275. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 548, 571, 600. - 276. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, str. 824, 863 in knjiga št. 287/3; dalje AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1942, št. spisa 213. - 277. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, III, str. 117-118, 124-130; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 224-225. - 278. Wiessner, Geschichte des kärntner Bergbaues, III, str. 130, piše, da so poskušali v Lipici leta 1829 preurediti dve žarilni peči na premog in da je prišel tja mineral zelo verjetno iz št. Lipša. - Navedbe v besedilu te moje razprave pričajo, da so s premogom eksperimentirali že prej in da ga niso dobivali iz št. Lipša. Glede preureditve dveh peči na kurjenje s premogom prav leta 1829 nisem do sedaj našel v virih nobenih podatkov. - 279. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 594, str. 122, 6709 675-676, 842; tudi Wiessner trdi (Geschichte, III, str. 304), da je obratoval rudnik Libučeod 1828 dalje; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 241 in 331, trdi zmotno, da je pričel obratovati rudnik v Zgornjih Libučah leta 1826 (to je po virih in Wiessnerju dve leti prezgodaj). - 280. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 679, str. 104, - 281. knjiga št. 573, Ibidem, str. 748. - 282. Ibidem, knjiga št. 594, str. 845, 855, 860, 862-863, dalje knjiga št. 679, str. 119, knjiga št. 573, str. 739. - 283. Wiessner, III, str. 116. - 284. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213. - 285. KDA,

Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 594, str. 7 in 889. - 286.
Ibidem, knjiga št. 580. - 287. Ibidem, knjiga št. 297 do 306,
in knjige št. 287/1 - 287/9. - 288. Ibidem, knjiga št. 573,
str. 103-104, in knjiga št. 594, str. 137. - 289. Ibidem, knjiga
št. 573, str. 185-188, 247-249. - 290. Ibidem, knjiga št. 573,
str. 244-245. - 291. Ibidem, knjiga št. 574, str. 37. - 292.
Ibidem, knjiga št. 574, str. 28 in knjiga št. 578. - 293. Ibi-
dem, knjiga št. 287/1 - 287/3, in knjiga št. 578. - 294. Ibidem,
knjige št. 297-306; za leta 1833-1838 so podatki samo f Ta-
feln, za leta 1839-1843 prim. še KDA, Rudarsko glavarstvo,
knjige št. 287/1 - 287/9, in Tafeln zur Statistik (razen za
leto 1840, ko Tafeln nimajo podatkov). - 295. KDA, Rudarsko
glavarstvo, knjiga št. 565; trditev v knjigi Kärntens gewerb-
liche Wirtschaft, str. 331, da je bil ta premog "okoli 1800
že znan", je labilna. - 296. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga
št. 778, str. 31. Trditev v Kärntens gewerbliche Wirtschaft,
str. 240, da so rudosledili leta 1814 premog tudi toč, ga pa ne
uporabili za kurjenje, torej ne drži. - 297. KDA, Rudarsko
glavarstvo, knjiga št. 578. - 298. Ibidem, knjiga št. 574,
str. 169, in knjige št. 287/1 - 287/3; za vrnitev prim. knji-
go št. 578. - 299. Ibidem, knjige št. 297 - 306. - 300. Ibidem,
knjiga št. 565; trditev v Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str.
331, da je bi-l ta premog "okoli 1800 že znan", se ne da na os-
novi teh virov dokazati. - 301. Kärntens gewerbliche Wirtschaft,
str. 240. - 302. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga 573, str.
727. - 303. Ibidem, knjiga št. 578, in knjige št. 287/1 - 287/4,
dalje AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842,
spis št. 213, - 304. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št.
578. - 305. DAS, Rudarska knjiga A, str. 793-795. - 306. KDA,
Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 565. - 307. Kärntens gewerb-
liche Wirtschaft, str. 240; v isti knjigi se trdi na str. 331,
da so bili ti kopi "dokazano v obratu od leta 1814". Iz mojih
dosedanjih in poznejših izvajanj o premogu v gozdu Turija je
razvidno, da ta trditev nima trdne osnove. - 308. KDA, Rudar-
sko glavarstvo, knjiga št. 573, str. 700. - 309. Ibidem, knji-
ga št. 573, str. 700. - 309. Ibidem, knjiga št. 573, str. 97-100.-

310. Ibidem, knjige št. 297-306; prim. še knjige št. 287/1 - 287/9; Tafeln zur Statistik nimajo podatkov. - 311. Wiessner, II, str. 136-137, in Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 211, 236-238. - 312. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 594, str. 7 in 125. - 313. Ibidem, knjiga št. 573, str. 662-663. - 314. Ibidem, knjiga št. 594, str. 845. - 315. Ibidem, knjige št. 297-306 (razen za leto 1836, ko je vzet podatek iz Tafeln zur Statistik, ker ga viri nimajo; pač pa Tafeln nimajo podatkov za leta od vklj. 1837 do vklj. 1840. V ostalem navajajo Tafeln podatke za Hodiše in Kuchl sumarno; prim. tudi še knjige št. 287/1 do 287/9. - 316. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 252. - 317. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 593, str. 301 in knjiga št. 594, str. 777. - 318. Ibidem, knjige št. 297-306, prim. še knjige št. 287/1 - 287/9. Tafeln navajajo za leto 1832 izkop pri Sv. Egidiju 224,0 tone, za 1833 pri istem kraju 179,2 tona; od 1845 dalje navajajo Hodiše za vsako leto z isto tonažo kot moje navedbe. - 319. Wiessner, II, str. 134, 138, 222-224, 229-230; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 239. - 320. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, str. 665, 657. - 321. Ibidem, knjiga št. 573, str. 653, 678 1/2, 683, 690, 734-735, in knjige 287/1 - 287/9, zlasti še knjige št. 297-306. - 322. O družini Moro kot koroških tekstilnih podjetnikih prim. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 248-249, 398-399. - 323. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, str. 763. - Wiessner, III, str. 304, navaja kot prvo letnico kopanja leto 1833. Kje je izsledil te podatke, ne navaja. - 324. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 593. - 325. Ibidem, knjige št. 297-306 in knjige št. 287/1 - 287/9. - Tafeln zur Statistik imajo samo za leto 1843 količino 149,5 tone. - 326. Čeprav je geološko dokazano, da so tam leče premoga in čeprav je razvidno, da so rudosledci iskali z veliko vnebo premog v tej okolici, ni dosedanja literatura niti omenila njihovega truda. Ta gospodarsko gotovo ni bil pomemben, vendar je prav, da se opozori na ta "rudosledni impulz", ker v bistvu le sestavlja oziroma spopolnjuje sliko premogovniške dejavnosti. - 327. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 565. - 328. Ibidem,

knjiga št. 679, str. 12 in 21. - 329. Wessner, III, str. 265.-
Norda je bil fužinar Jožef Obersteiner sorodnik fužinarja A-
lojza Obersteinerja iz Muraua, ki je kupil leta 1834 nove ta-
lilno metodo za metale, kjer je bilo mogoče dobiti višjo tem-
peraturo s premogom, ne da bi se ta prej koksali (DAS, Guber-
nijski arhiv, Reg. VIII, fasc. 31/1, leto 1835, spis št. 4569;
Tu je tudi podroben opis te metode). - Fripomnim naj tudi, da
je bilo podjetje Ivan Obersteiner & Comp. lastnik fužine v Mutl
ob Dravi najmanj od leta 1804 dalje, ko je prejel ta obrat ne-
ko koncesijo, glasečo se na ime cit. firme (DAS, Fevdna in
koncesijska knjiga, str.182-186.). Nisem še mogel ugotoviti,
če so bili mučki Obersteinerji Korošci ali Štajerci. - 330.
KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 592, in knjige št. 287/1 -
287/9. - 331. Ibidem, knjiga št. 573, str. 711-712. - 332. I-
bidem, knjiga št. 679, str. 123 in 154. - 333. Ibidem, knjiga
št. 679, str. 127-128. - 334. Citira ga tudi Slokar, Geschi-
chte der Österr. Industrie, str. 555. - 335. KDA, Rudarsko
glavarstvo, knjiga št. 679, str. 130-131, 152, 170.- 336. Ibidem,
knjiga št. 674, seznam na koncu knjige, ki ni paginiran. -
337. Ibidem, knjige št. 287/1 - 287/9. - 338. Ibidem, knjiga
št. 674, seznam na koncu knjige. - 339. Ibidem. - 340. Ibidem.-
341. Ibidem, knjiga št. 674, str. 15. - 342. Ibidem, knjiga
št. 674, seznam na koncu knjige, strani nepaginirane. - 343.
Ibidem, knjiga št. 674, str. 35, in nepaginirani seznam na
koncu knjige.- 344. Ibidem, nepaginirani seznam na koncu knji-
ge. - 345. Ibidem.- 346. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga
št. 576, str. 33-34. - 347. Ibidem, knjiga št. 592, knjiga št.
287/6, knjiga št. 576, str. 27 in 78, knjiga št. 673, str.198.-
348. Ibidem, knjiga št. 576, str. 51 in 85, knjiga št. 287/6. -
349. Ibidem, knjiga št. 576, str. 59-60. - 350. Ibidem, knjiga
št. 576, str. 148. - 351. knjiga št. 576, str.152. - 352. Ibi-
dem, knjiga št. 576, str. 157. - 353. Ibidem, knjiga št. 576,
str. 169 in knjiga št. 287/6. - 354. Ibidem, knjiga št. 679,
str. 25 in 64.- 355. Ibidem, knjiga št. 674, ste. 100, 209 in
nepaginiran seznam na koncu knjige. - 356. Ibidem, knjige št.
297-306 in knjige št. 287/2 - 287/9. - V teh poslednjih knjigah

so sledeči podatki: 1844 - 5,8 tone; 1845 - 6,1 tone; 1846 - 4,2 tone; 1847 - 7,1 tone. Razlike sicer niso velike, toda ker so podatki v prvo imenovanih knjigah točni za vse druge podjetnike, sem jih upošteval tudi za Fercherja. Od kod izvira, je drugačni podatki v drugo imenovanih knjigah, nisem mogel ugotoviti. - 357. KDA, rudarsko glavarstvo, knjiga št. 576, str. 181; za nakopano kolilino knjiga št. 287/8. - 358. Ibidem, knjiga št. 576, str. 33. - 359. Ibidem, knjiga št. 576, str. 122. - 360. Ibidem, knjiga št. 576, str. 125. - Wodleyevi preniki so prišli na Koroško iz Kranja (Wiesner, II, str. 112). Za valjarno pločevine prim. Wiesner, III, str. 194. - 361. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 576, str. 127. - 362. Ibidem, str. 164. - 363. Ibidem, str. 179. - 364. Ibidem, str. 213. - 365. Ibidem, str. 270. - 366. Ibidem, knjiga št. 678, str. 377. - 367. Ibidem, knjiga št. 679, str. 3. - 368. Ibidem, str. 55. - 369. Ibidem, str. 139. - 370. Ibidem, knjiga št. 674, str. 84 in nepaginiran seznam na koncu knjige. - 371. Ibidem, knjiga št. 576, str. 260. - 372. Publikationen des österreichischen Staatsarchivs, II. Serie: Inventare österreichischer Archive; IX, Inventar des Verkehrsarchivs Wien, Wien 1959, str. 1, 12-14, 16-17. - Za "železniško" premogovništvo prim. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, spis št. 1197. - 373. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spisa št. 12 in 42. - 374. Ibidem, fasc. za leto 1842, spis št. 1075. - 375. Ibidem, fasc. za leto 1843, spis št. 12. - 376. Znano nam je že, da sta bila oba distrikta enakopravna; dejstvo, da je moral sporočati Weineck Wodiczki potrebe po denarju, ne pomeni, da je imel Wodiczka blagajno za vse Spodnje Štajersko, ampak je le-ta samo posredoval njegove želje. Po prejemu denarja je vsoto izročil Weinecku. - 377. AFM, Slovenska Bistrica, ovoj 1 za leto 1843, spis št. 1. - 378. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 419, dalje Slovenska Bistrica, ovoj 2 za leto 1844, spis št. 109. - 379. Slokar, Geschichte der österr. Industrie, str. 538. - 380. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 182. - 381. Ibidem, str. 201. - 382. Ibidem, str. 201-202. - 283. DAS, Rudarska knjiga B, str. 82, 86, 90. - 384. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 200. - 385. DAS, Rudarska

knjiga A, str. 345, 347, 353. Za njegove rudnike železa, ki jih je prejel 14. februarja 1836 pri Olinju, prim. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 131. - 386. Podatki v DAS, Rudarska knjiga M 9, str. 14, navajajo, da je prejel Alojzij Klinc, lastnik gostilne in gostišča v Ablenzu na Zgornjem Štajerskem, dne 4. junija 1785 kop svinca v Malneku pri Zlateneku blizu Radeč. Morda je to tisti Klinc, ki je prejel 26. junija 1792 koncesijo za zgraditev fužine v Pasjeku. Viri za to: ARZ, spisi v jamomernici. - ARZ, fasc. VIII, hrani dokument, kjer se navaja kot datum prejema pasješke koncesije 13 julij 1792. Prvi je datum dvorne komore na Dunaju, drugi je datum reskripta oziroma potrditve. - 387. Podatek navaja Müllner, Geschichte des Eisens, str. 523, vendar ga nisem mogel preveriti z viri. - 388. Kupil jo je Matija Geiger, ki jo je prodal že 30. decembra 1796 za 42.000 gld z vsemi pritiklinami in rudniki železa Ivani Ruard. Pri podpisu pogodbe je mater zastopal sin Leopold, priči sta bila med drugimi Simon Križanik in Jožef Luzner (ARZ, spisi v jamomernici). Ruard torej ni pridobil Pasjeka v septembru, kot tovnava Müllner v svoji Geschichte des Eisens, str. 525. - 389. DAS, Rudarska knjiga A, str. 1; prvo obvestilo o tem, da se mu dovoljuje graditev plavža, nosi datum 30. julija 1808. - 390. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 1-2, 8. - 391. DAS, Rudarska knjiga A, str. 3. - Kraus, Allgemeiner montanist. Schematismus ... für das Jahr 1839, II. del, str. 38, še navaja Steinauerja. - 392. DAS, Rudarska knjiga B, str. 1, 21, 42, 46 in Fevdna in koncesijska knjiga, str. 169-174, 181. - 393. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 176-179; Kraus, Allgemeiner mont. Schematismus ... 1839, II. del, str. 37, navaja Boštjana Wenigerja, kar je pa seveda tiskovna pomota... - 394. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 17. - 395. Ibidem, spis št. 645. - 396. Ibidem, spis št. 40. - 397. Ibidem, spis št. 645. - 398. Ibidem, spis št. 40. - 399. Ibidem, št. spisa 395. - 400. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 64. - 401. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 395. Spis nosi datum Celje, dne 8. decembra 1843 in ga je podpisal Franc Eleksander Wodiczka. - 402. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za

leto 1844, spis št. 22. - 403. Ibidem, spisa št. 22 in 120. - 404. Ibidem, fasc. za leto 1844, spis št. 22. - 403. Ibidem, spisa št. 22 in 120. - 404. Ibidem, fasc. za leto 1842, spisa št. 2299 in 2300. - 405. DAS, Rudarska knjiga A, str. 901. - 406. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, spisa št. 932 in 986, dalje Velje, fasc. za leto 1845, spis št. 33. - 407. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spisa št. 40 in 739, dalje fasc. za leto 1844, spis št. 120, končno fasc. za leto 1846, spis št. 947. - 408. Ibidem, fasc. za leto 1843, spis št. 40 in fasc. za leto 1846, spis št. 947. - 409. Ibidem, fasc. za leto 1843, spis št. 395. - 410. Ibidem, fasc. za leto 1843, spisa št. 40 in 395, dalje fasc. za leto 1844, spisi št. 130, 246, 334, 606, končno fasc. za leto 1845, spisi št. 193, 932, 1023, 1034. - 411. Ibidem, fasc. za leto 1842, spis št. 3137, potem fasc. za leto 1843, spisa št. 40 in 395, dalje fasc. za leto 1844, spisi št. 334, 495, 497, 606, končno fasc. za leto 1846, spis št. 947. - 412. Ibidem, fasc. za leto 1842, spis št. 3203 in fasc. za leto 1844, spisa št. 1054, 1119, ter fasc. za leto 1845, spisi št. 403, 621, 883. - 413. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 198-199 in Rudarska knjiga A. str. 489-941. - 414. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, spisi št. 429, 713, 883, 982 in fasc. za leto 1846, spis št. 947 - 415. Ibidem, fasc. za leto 1845, spisi št. 713, 1034, 1139, ter fasc. za leto 1846, spisi št. 67, 358, 1071, 1453. - 416. Ibidem, fasc. za leto 1845, fasc. za leto 1845, spisa št. 713 in 1139, in fasc. za leto 1846, spisi št. 67, 358, 1071, 1453. 417. Ibidem fasc. za leto 1845, spis št. 982, potem fasc. za leto 1846, spisa št. 295, 1453, dalje fasc. za leto 1847, spis št. 1613, končno fasc. za leto 1848, spis št. 1162. - 418. Ibidem, fasc. za leto 1843, spis št. 40 in DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 223. - 419. DAS, Rudarska knjiga A, str. 389 in Fevdna in koncesijska knjiga, str. 223. - 419. DAS, Rudarska knjiga A, str. 389 in Fevdna in koncesijska knjiga, str. 223. - 420. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 395, potem fasc. za leto 1845, spis št. 932, končno fasc. za leto 1846, spis št. 1071 in 1453. - 421. Ibidem, fasc. za leto 1846, spisi št. 939, 1071,

1113, 1453, in Celje, fasc. za leto 1847, spis št. 639. - 422. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847, spisa št. 1077 in 1232. - 423. Ibidem, fasc. za leto 1848, spisi št. 48, 1162, 1223, 1331. - 424. Zanimivo je, da se je privatni kapital zelo malo zanimal za Pečovnik, čeprav je bila že vsa njegova bližnja in daljna okolica razparcelirana. - 425. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 47-49 in Rudarska knjiga A, str. 377. - 426. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 395; fasc. za leto 1844, spisi št. 22, 130, 246, 334, 497, 606, 702, 813, 923, 1025, 1108; fasc. za leto 1845, spisi št. 198, 713, 847, 1030, 1034, 1139; fasc. za leto 1846, spisi št. 67, 1071, 1453; fasc. za leto 1847, spisi št. 890, 930, 1077, 1232, 1446; fasc. za leto 1848, spisi št. 1005, 1162, 1223, 1331; fasc. za leto 1850, spis št. 39. - 427. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 28-31, in Rudarska knjiga A, str. 325. - 428. Za kopanje in prodajo v Pečovniku: AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spisi št. 22, 130, 246, 334, 495, 497, 606, 702, 813, 923, 1025, 1108; fasc. za leto 1845, spisi št. 198, 713, 847, 1034, 1139; fasc. za leto 1846, spisi št. 46, 67, 358, 1071, 1453; fasc. za leto 1847 spisi št. 665, 890, 930, 1077, 1232, 1446, 1613; fasc. za leto 1848, spisi št. 948, 1005, 1162, 1223, 1331; dalje Celje, fasc. za leto 1845, spisi št. 38, 51, 383; fasc. za leto 1850, spis št. 169; končno Konjice, fasc. 1 za leto 1846, spis št. 137. - 429. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 419. - 430. Ibidem, fasc. za leto 1845, spis št. 1054; fasc. za leto 1846, spisi št. 295, 405, 1071, 1453; fasc. za leto 1847, spis št. 890, 930, 1077, 1232, 1352, 1446, 1613; fasc. za leto 1848, spis št. 948, 1005, 1162, 1223, 1331; končno Konjice, fasc. 2 ovoj 1 za leto 1848, spis št. 6. - 431. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spisa št. 1054, 1119; fasc. za leto 1845 spisi št. 403, 621, 883, 982, 1054; fasc. za leto 1846, spisi št. 295, 405, 673, 1071, 1453; fasc. za leto 1847, spisi št. 890, 930, 1077, 1232, 1446, 1613;

končno Konjice, fasc. 2, ovoj 1 za leto 1848, spis št. 6. - 432. DAS, Lastninska in koncesijska knjiga, str. 196, in Rudarska knjiga A, str. 477-479. - 433. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis št. 120; fasc. za leto 1845, spisi št. 403, 621, 1054; fasc. za leto 1846, spisi št. 295, 405, 673, 947, 1000, 1006, 1071, 1453; fasc. za leto 1847, spisi št. 665, 890, 1077, 1232, 1352, 1446, 1613; fasc. za leto 1848, spisi št. 734, 948, 1005, 1162, 1223, 1331; končno Konjice, fasc. 1 za leto 1846, spis št. 137; fasc. 1 za leto 1847, spis št. 81; fasc. 2 ovoj 1 za leto 1848, spis št. 6 - 434. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1850, spis št. 39; Celje fasc. za leto 1850, spis št. 135. - 435. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 1356. - 436. Uebersicht der aerarialen Metall und Steinkohlen-Bergbaue ..., str. 140-141. 437. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1848, spis št. 734. - 438. Ibidem, fasc. za leto 1847, spis št. 1050. - 439. Ibidem fasc. za leto 1847, spis št. 1636. - 440. F. Friesse, Uebersicht der österr. Bergwerksproduction in den Jahren 1823-54, Wien 1855, str. 359 sl. - 441. ADK, rokopis št. 352, str. 99-104. - 442. AFM, Komerc. fasc. za leto 1841 št. 16, spis št. 601/4. - 443. ADK, rokopis št. 353, Szlavik, fol. 14-15. - 444. Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie-Ausstellung, str. 60-61. - 445. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, spisi št. 403, 498, 883, 1117; fasc. za leto 1846, spisa št. 394, 1108; dalje Slovenska Bistrica-Konjice, fasc. za leto 1845, spisi št. 148, 168, 272, 297. - 446. Opis iz leta 1818 se glasi: Kopa za koksanje je pri tleh široka približno 3,50 do 5 m, peč je ožja; njen jašek je spodaj širok okoli 1,50 do 2,50 m, visok do 3 m (Cit. po: Der Feyerabend für Berg- und Hüttenmänner, Forst-Jagd- und Landwirthes, Sammlung von Studien und Lesungen... auf das Jahr 1819. Herausgegeben von Vitus Ignaz v. Pantz. I. Jgg. Grätz 1818, str. 40, 46). - 447. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 673. - 448. Dalje je Bonaczy dobavil vodstvu celjskega revirja dne 12. februarja 1844

tri železne svedre in 28 kratkih zagozd, dne 16. novembra istega leta pa po štirivelika srednja in mala prosto tekoča kolesa. - Vir: AFM, Celje, fasc. za leto 1844, spisa št. 77 in 535. - 449. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spis št. 1056. - 450. AFM, Celje, fasc. za leto 1847, spis št. 13 z datumom Celje, dne 6. decembra 1846. - 451. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847, spis št. 1171; fasc. za leto 1848, spis št. 498. - 452. Ibidem, fasc. za leto 1846, spisi št. 690, 780, 1000, 1108, 1133, 1453; fasc. za leto 1848, spis št. 1133; Konjice, fasc. 1 za leto 1846, spisi št. 136, 245, - 453. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1848, spisi št. 834, 948, 1024 in 1133. - 454. AFM, Celje, fasc. za leto 1853, spis št. 1103, in fasc. za leto 1854, spisi št. 63, 152, 240, 311, 801. - 455. KDA, Zvirka Rosthorn, fasc. št. 1. - 456. AFM, Celje, fasc. za leto 1853, spisi št. 596, 1213, 1227; fasc. za leto 1854, spisi št. 170, 283; fasc. za leto 1855, spis št. 136. - 457. DAS, Rudarska knjiga B, str. 242. - 458. AFM, Celje, fasc. za leto 1845, spis št. 47. - 459. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845, spisi št. 926, 982, 1023, 1117; fasc. za leto 1846, spis št. 880; Slovenska Bistrica-Konjice, fasc. za leto 1845, spisa št. 272, 297. - 460. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spisi št. 1066, 1156, 1218, 1429, 1437; fasc. za leto 1847, spisa št. 550, 601; fasc. za leto 1848, spis št. 734. - 461. Ibidem, fasc. za leto 1846, spisi št. 687, 1008, 1029, 1082, 1208, 1333. - 462. Ibidem, fasc. za leto 1846, spis št. 1445. - 463. Ibidem, fasc. za leto 1847, spisi št. 550, 555, 565, 741, 1077, 1232, 1514. - 464. AFM, Celje, fasc. za leto 1847, spis št. 715 z datumom Leoben, dne 2. novembra 1847. - 465. AFM, Konjice, fasc. 2, 'ovoj 1 za leto 1848, spisi št. 141, 149, 176; ovoj 2 za leto 1849, spis št. 2; Celje, fasc. za leto 1848, spis št. 475. - 466. DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo; konsignacijska tabela ima vrzeli za leta 1806, 1807, 1809. Pripomnim naj, da nosi tabela odnosno prepis za leto 1810 datum 1. januarja 1810. Primerjajoč vir v opombi 506, kjer nosi podatek z istimi količinami datum prvega marca 1811, vidimo, da se podatki resnično na-

našajo na leto 1810. - Glede podatka za leto 1815 prim. ADK, rokopis št. 352, str. 330. - 467. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; pismi Lovra Globočnika, upravitelja Fasjeka, Ruardu z dne 22. januarja 1828 in 27. marca 1828, ter sporočilo z dne 9. aprila istega leta. - 468. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4. - 469. DAS, Rudarske knjige M 12, str. 67. - 470. Ibidem, str. 134-135, 151-152. - 471. DAS, Stanovski arhiv, Reg. III. fasc. 69 iz leta 1800, spis št. 503. - 472. ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. št. 420 in 466; ta ima spis z datumom Ljubljana, dne 9. maja 1801 (priložen mu je osnutek odgovora). Pinhak je postavil tovarno leta 1798 na Poljanah, torej v istem predmestju kot Friebert, ki je sicer pričel obratovati nekaj mesecev pred župnikom, prenehal pa z delom še pred letom 1804. (Rudolf Andrejka, Pinhakova tvornica vitriola, Kronika III, 1936, str. 133-135 in 179-180; za Friebertov propad prim. poročilo v Leipziškem merkantilnem adresarju iz leta 1804 v Argo II, stolpec 77). ⁹rožen, Celjski zbornik 1951, str. 62, in Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, str. 341, piše o ljubljanskem kanoniku Karlu Pinhaklu (!!) in ima še druge netočnosti, kar vse - v zvezi z oceno njegove Zgodovine - popravljam v Zgodovinskem časopisu XII - XIII, 1958-59, str. 351-354. V ostalem je prvi priobčil napačni termin "pred 1801" za Pinhaka že Bericht der Handels- und Gewerbekammer 1854-1855-1856, Ljubljana 1857, str. 39.- Ob tej priliki naj še dodam, da je ustanovil obrat za proizvodnjo galice tudi Simon Klander v Tržiču na Gorenjskem in sicer že leta 1783 (ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1591); kot kurivo je vsekakor uporabljal les. - Še to-le v pojasnilo: privativne privilegije kot zaščitne ukrepe za kak obrat so načelno podeljevali le tistim manufaktoram, ki so proizvajale izdelke nove vrste, uvažale kake posebne stroje, uporabljale nove proizvodjalne postopke in podobno. Iz Friebertovega primera se vidi, da je mož pojmoval uvedbo premoga kot novost v proizvodjalnem postopku. - 473. DAS, Stanovski arhiv, Reg. III, fasc. 69 iz leta 1800, spis št. 503. Dne 24. septembra 1800 so dovolile oblasti, da se nakaže na ljubljanskem barju zemljišče za rezanje šote tudi Pinhaku (Ibidem, spis št. 1507). - 474. DAS, Rudarska knjiga

M 10, str. 125, 127, 130. Prim. tudi Argo X, str. 35. - 475. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 131, in Rudarska knjiga M 14, str. 404-405. - 476. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 134, in Rudarska knjiga M 14, str. 403-405; prim. še Argo X, str. 33. Za verjetno bivše Ruardovo lastništvo gl. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4. - 477. DAS, Rudarski knjigi M 10, str. 138-139, in M 14, str. 403-405. - 478. O nameravani preselitvi piše v svoji prošnji z dne Ljubljana, 13. aprila 1802 (DAS, Ruardove fužine, fasc. 4); o izvršeni preselitvi pred novembrom gl. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 144. Iz Andrejkove trditve (Kronika III, str. 133-135) moremo razumeti, da gre za dve Pinhakovi "tovarni", medtem ko župnik sam govori izrecno o prenosu obrata. O prestavitvi govori nedvoumno tudi poročilo v ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481, spis št. 5710 iz leta 1805. - Argo X, str. 33-34, zamenjuje lastništvo in ga pripisuje zdaj Jožefu zdaj Karlu. - 479. DAS, rudarski knjigi M 10, str. 144 in 149, in M 14, str. 403-405. - 480. Za prejete štiti jamske mere prim. DAS, Rudarski knjigi M 10, stran 202-203, in M 1, stran 329. Te mere je prejel po sporu z erarjem (za spor gl. Rudarsko knjigo M 14, str. 406-408). Poravnava je bila podpisana 12. oktobra 1807. Oba skupaj (v nekaterih primerih vsak zase) sta prejela od erarja mere, ki so bile podeljene le-temu dne 3. avgust 1802 v Eisovu, 17. septembra istega leta pri Sv. Lenartu v Podhosc. 30. junija 1803 pri Sv. Marjeti, končno 7. aprila 1807 na Kurentovi gmajni (ARZ, spisi v jamomernici). - 481. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 162 in 220. - Argo X, str. 35, nam zagotavlja, da je prejel Rudosledno pravico v Rakovniku dne 20. avgusta 1808 dimnikarski mojster Ignac Rieger. Norda je prejel Pinhak svoj kop prav v bližini mojstrovega ali pa je to sploh opuščeni Riegerjev kop. - 482. ARZ, spisi v jamomernici, spis z datumom 12. avgusta 1807. - 483. DAS, Škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo. Konsignacijske tabele registrirajo nakopano količino za leti 1803 in 1805 pod imenom Karla Pinhaka, od vključno 1808 dalje pa Jožeta Pinhaka; za leti 1806 in 1807 podatki niso znani, ker tabele niso ohranjene. - 484. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 150, 158, 159, 160, 174, 191, 197, 206, 220, 222, 224. - 485. Argo X, str. 34. Po podatku v ADK, rokopis št. 352,

str. 330, je prodal Pinhak še leta 1815 v vsem 6 ton premoga, naslednjega leta ga pa uporabljal za svoje kemične poskuse. Podatkov ne morem preveriti z drugimi viri, zdijo se mi pa tudi sicer zelo problematični. - Morda so tu mišljeni njegovi dediči. Prim tudi Andrejka, Kronika III, str. 180. - 486. DAS, Rudarska knjiga M 11, stran 95, 120-121. Za nakup kisovškega kopagl. vir v ARZ, spise v jamomernici; licitacijski protokol z datumom Ljubljana, dne 30, novembra 1818. Glede vsote 100 fl prim. še ADK, rokopis št. 352, str. 330. - Dne 30, novembra 1818. torej takoj ob prodaji, je bil tudi sestavljen licitacijski protokol (DAS, spisi k Rudarskim knjigam za leta 1851-1855, spis št. 33 B de 1852. - 487. Njegov najizdatnejši kop je bil sodno ocenjen na 5000 fl (ADK, rokopis št. 352, str. 330). - 488. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 329. - 489. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 136 in 141, dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481, spis št. 5710 iz leta 1805; prim tudi Arge X str. 33. - Za svinec DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 158. - 490. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481, spi št. 5710 iz leta 1805. 491. DAS, škatla trgovine in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijske tabele za vojaško leto 1803, 1808, 1810. - 492. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 145, 147-148, 150, 152-153, dalje ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. rd. št. 3481, spis št. 5710 iz leta 1805; delno tudi Arge X, str. 33. Meri sta bili situirani v Tomkovem hribu. - 493. Slokar, Geschichte der Österr. Industrie, ste. 538; Bericht der Handels- und Gewerdekammer, Ljubljana 1857, str. 39. - Podatki v ADK, novčarstvu in rudarstvu, fascikel št. 3489, spis št. 6523 iz leta 1805, navajajo stroške za zagorsko steklarno in rudniš od 24. junija 1803 dalje, torej od časa, ko so se verjetno lotili zidanja tovarniških objektov, v rudniku pa pripravljalni del za izkop premoga. - 494. DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijska tabela za vojaško leto 1803. 495. ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. šr. 3513, spis št. 8927 iz leta 1805. - 496. Ibidem, fasc. št. 3520, spis št. 9737 iz leta 1805; Podobne podatke ima še fasc. št. 3570, spis št. s 793 iz leta 1806. - 497. Ibidem, fasc. št. 3601, spis št. 3797 iz leta 1806. - 498. DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj

Rudarstvo, konsignacijska tabela za leto 1805. - 499. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 164-165. - 500. ARZ, spisi v jamomernici. - 501. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4. - 502. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 197, 204-207, 214. V aprilu 1807 je steklarniški inšpektorat stremel po menjavi jamskih mer s Pinhakovimi in Ruardovimi kopi. (DAS, Ruardove fužine fasc. 4). - 503. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 210, 216-217. - 504. Argo X, stran 34. Tu trdi Müllner, da je nihala v letu 1807 cena premoga med 4 kr in 7 kr pri kopih, erar pa da ga je prodajal celo po 10 kr. - 505. DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 197, 223-224. - 506. za leto 1808: DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo; konsignacijska tabela za leto 1808; za leto 1810: NAP, Ilirske province, F¹⁴ 1043, Rudniki. Poročilo iz Ljubljane je datirano s 1. marcem 1811, torej se nanašajo številke gotovo na leto 1810. Prim. tudi Melitta Pivec-Stele, La vie économique, str. 62. - 507. NAP Ilirske province, F¹⁴ 1043, Rudniki. 508. DAS, Rudarska knjiga M 10, stran 239. Iz tega razloga je steklarna dala najbriž svojo kovačijo v zakup za eno leto od oktobra 1815 do novembra 1816. (Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung št. 79 z dne 3. Oktobra 1815). - 509. DAS rudarska knjiga M 11, str. 10. - Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung, št. 26 z dne 31. marca 1818, prinaša glas da je ob Savi pri štajerski meji na prodaj rudnik svinca s talilno pečjo, ki mu priprada tudi premogovnik. Po vsej verjetnosti gre za Wolkenbergove nepremičnine. Če gre za njegove entitete, potem je steklarna priposestvovala le premogovnik, svinca in peči pa ne. Nerazumljivo v oglasu mi je to, da je dajal obvestila o prodaji neko Ivan Gostiša iz Trsta. - 510. ADK, rokopis št. 352, str. 329, za leto 1816 še Argo X, stran 34 (tu navaja Müllner, da je stalo 56 kg premoga 12 kr). - 511. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 11, 98-101. - 512. ARZ, spisi v jamomernici. - 513. Ibidem; tu je tudi opis na dražbo danih premični in nepremičnin z datumom 24. septembra 1820, kjer piše, da so ocenili vse premoženje na 17.350 fl. - 514. DAS, Ruardove fužine, fasc. št. 4; spis z datumom 9. februarja 1821. -

515. ARZ, spisi v jamomernici. Za ponovni pogon steklarne prin-
iste spise. - Ivan Schwarz nastopa ponekod v virih kot upra-
vitelj erarnega premogovnika in steklarne, na pr. dne 20. ja-
nuarja 1817 v DAS? Rudarska knjiga M 11, str. 98-101. Vseka-
kor se bo treba o tem še temeljiteje prepričati. - 516. ARZ,
fasc. VIII. - 517. DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 401, in ARZ,
fasc. VI (opis obratov družbe v Zagorju). Slokar, Geschichte
der Österr. Industrie, str. 538, trdi napačno, da jo je pre-
vzel Schwarz leta 1820. Argo X, str. 34, navaja pravilne da-
tume (enako v Geschichte des Eisens, stran 430). - Za kupo-
prodajno pogodbo med omeba z datumom Dunaj, 7. aprila 1840,
gl. ARZ, spisi v jamomernici. - 518. DAS, Rudarska knjiga M 10
str. 125. - 519. Ibidem, M 2, str. 208. - 520. ARZ, spisi v
jamomernici. Prim. pogodbo, podpisano na Dunaju 7. aprila 1840.-
Dalje: Müllner, Geschichte des Eisens) dtr. 428 do 430. - 521.
DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 280, in M 2, str. 288. - 522.
Ibidem, M 11, str. 143, 154-155, 198-200, 326, in M 1, str.
345, končno spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 46. - 523.
Schärfenberg je kupil Medijo dne 5. marca 1808 od Antona Pil-
bacha. Kot morem sklepati iz virov, ni Pilbach imel niti še
fužin niti kovačij. Tudi naslednji lastnik za Schärfenbergom,
Franc Benjamin Skubič, ki je kupil imenje 18. aprila 1826, ni
bil več fužinar in lastnik kovačij. (DAS, Beželna deska,
modri zvezek, C 14). - 524. DAS, Ruardove fužine, fasc. 4;
spis Lovra Globočnika z dne 27. marca 1828. - 525. DAS, ru-
darska knjiga M 1, str. 361, dalje M 12, str. 51. - 53, 59-61,
63-64, 66-67, 71, končno Ruardove fužine, fasc. 4; Globočnikov
dopis z dne 27. marca 1828. - 526. DAS, spisi k rudarskim knji-
gam, ovoj št. 46. - 527. Valenčič, Sladkorna industrija v Lju-
bljani, str. 18-23, 25-27 30-38. Za aktivnost tvrdk Roth-
schild, Sina, Stamet & Comp. Arnstein & Eskeled prim. še o-
pombo 582. Za aktivnost tvrdke Dutilh, Tichy & Comp. prim še
knjigo Nel primo centenario della Riunione di Sicurtà (1839-
1939). Trieste 1939, str. 80. Daniel Peter Dutilh, po rodu
Holandec, je bil prvi direktor Adriatico Banco di Assicura-
zioni. 528. Slokar, Geschichte der Österr. Industrie, str. 314.-
529. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844,
spis št. 813. - 530. Slokar, Geschichte der Österr. Industrie

str. 315. - 531. DAS, Rudarski knjigi M 12, str. 53-57, in M 1, str. 377, končno spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 46.- Pravica je bila razveljavljena 30. decembra 1845 z odredbo vrh. rudar. urada. - 532. DAS, Rudarski knjigi M 12, str. 110-114, in M 1, str. 449 in 537. - 533. Tafeln zur Statistik za navedeno leto. - 534. DAS, Rudarska knjiga M 2, str. 205. - 535. AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213. - 536. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 449, 537, 545. Podobno, a ne povsem točne navedbe ima Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, str. 35-36. - 537. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 196-197. - 538. Tafeln zur Statistik za navedena leta; za leta 1843-1847 prim. DAS, Deželna trgovinska komisija. - 539. Za leto 1852: Bericht der Handels- und Gewerbekammer, Ljubljana 1853, str. 68; za leto 1853: Bericht..., Ljubljana 1854, str. 34. - 540. ARZ, fasc. I. - Za eno pravico kopanja navaja Kranz, da jo je prejela rafinerija že leta 1837, česar nisem mogel preveriti z viri. - 541. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 124-125 in 128-129. - Istega dne je prosil Schwarz v soglasju s sosedi Wielandi in Ruardom za določitev meja jamskih mer, kajti šlo je za Pinhakovo premogovniško zapuščino, in sicer: 1. Za rov ob Mediji, 2. Za kop blizu cerkve Sv. Marjete, za Podhosco, 3. Za glavni rov blizu cerkve sv. Lenarta, za Kisovec (DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 126-127). Določitev meja oziroma izmera jamskih mer je znak, da se je zagorsko premogovno področje počasi polnilo. - 542. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 131-132, in M 1, str. 465. - 543. Tafeln zur Statistik za navedena leta; za leto 1832 še posebej DAS, Gubernijski arhiv, Reg. VIII, fasc. 31/2 1833-34, za leto 1836 DAS, Deželna trgovinska komisija. - 544. O tovarnah: Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie-Ausstellung, str. 98. - 545. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 461; prim. Müllner, Geschichte des Eisens, str. 527. - 546. Tafeln zur Statistik za navedeno leto. - 547. ARZ, spisi v jamomernici, knjiga Sagor, Auszug... für das allgem. Cataster (pisana okoli leta 1840). - 548. DAS, Rudarska knjiga M 2, str. 208, in M 1, str. 461, dalje ARZ,

spisi v jamomernici; izvleček pogodbe v ARZ, fasc. I. Pripomnim naj še, da so se podpisniki dogovorili v pogodbi tudi še o tem, da bodo imeli vsako leto 25. julija občni zbor ("Gewerkentag").--

549. ARZ, spisi v jamomernici. "Gewerken Protocoll" (= zapisnik občnega zbora) te družbe je bil sestavljen 14. aprila 1843. Se-ji so prisostvovali direktor Atzl, Filip Spaur iz Gamberka, Al-fonz Widmann iz Innsbrucka. Protokol podaja dokaj obsežno poročilo o splošnem stanju v prvem letu obstoja, predvsem pa finančne za-deve. Tako po obliki kot po vsebini je to dejansko že prvo letno poročilo Premogokopne družbe za poslovno dobo od 21. junija 1842 do 14. aprila 1843. - 550. DAS, Deželna trgovinska komisija, statistična poročila za leta 1832-1852; dalje Tafeln zur Sta-tistik za navedena leta; končno op. 543. - 551. ARZ, spisi v ja-momernici. - 552. ARZ, fasc. VI, spis z datumom 10. julija 1846.--

553. ARZ, fasc. I in spisi v jamomernici. - Nadaljnje jamske me-re za ležišča svinčeve in cinkove rude je prejela Premogokopna družba za področje fare sv. Mihaela pri Šoštanju ob Paki dne 20. marca 1845 (DAS, Rudarska knjiga A, str. 465). - Nekaj besed o Habtmannu: njegovo polno ime se je glasilo Franc Jožef. Bil je v resnici milijonar. Ob smrti dne 4. maja 1850 je bilo popisano vse njegovo premoženje. Tedaž so ugotovili, da znašajo njegova aktiva 1.822.621 fl 41 kr, pasiva pa 740.710 fl (saldo 1.081.911 fl 41 kr). V Zagorju je imel kapitala in obresti v višini 81.056 fl 23 kr. Vse premoženje, tudi zagorsko, je podedovale pet otrok: Jurij, trgovec v Innsbrucku, Jožef, privatnik, Marija, poročena z innsbruškim veletrgovcem Ivanom Boscarollijem, Ana, poročena Ottenthal, Antonija (DAS, spisi k rudarskim knjigam za leta 1851-1855, spis št. 25 do 1852; spisi so vezani v knjigo). - 554. Albert Miller Ritter v. Hauenfels, op. cit., str. 82, poroča, da je tedaž odkril premog imenovani kovač, da je grof Attens takoj pričel žgati opeko pri Brežicah, da je podjetje propadlo 1823 - itd. Za večino podatkov nisem našel do sedaj v virih no-bene opore. - 555. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 145-149, in AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 128. - 556. DAS, Rudarska knjiga A, str. 769-771. - 557.

DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 213-215. - Za Miesbachovo opekarništvo prim. Slokar, Geschichte, str. 544. - 558. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 559. ARZ, fasc. II. - 560. Ibidem, fasc. I in VI. - 561. ADK, Novčastvo in rudarstvo, fasc. št. 3481, spis št. 5710 iz leta 1805. Ignac Schmidl je bil rojen 1785 ali 1786 na Češkem in je delal nekako od leta 1800 v tankajšnjih rudnikih. Leta 1805 je prišel delat v erarno steklarno v Zagorju. Od tu dalje pripoveduje Schmidl sam (ARZ, fasc. VI): Pozneje sem odšel na Štajersko; od tod me je pripeljal Atzl v začetku 1843 v Zagorje, kjer sem dobil opisani položaj. - 562. ARZ, fasc. VI; pooblastilo generalnega opolnomočenca Ivana Boscarollija z dne 6. maja 1847. - 563. ARZ, fasc. II in VI. - 564. Rudarska knjiga M 1, str. 493, dalje ARZ, spisi v jamomernici in fasc. I, II, III, VI. - Na ljubljansko razstavo je družba poslala več proizvodov, zlasti cink (Novice, 1844, št. 44), na dunajsko pa cink, glino, opeko in premog (Novice, 1845, tečaj III, list 27). - Nek popis koncesij v ARZ, fasc. VI, iz leta 1846 našteva sledeči vrstni red podelitev: ena svinčena peč, koncesionirana 25. junija 1842, dve svinčevi peči, koncesionirani 22. oktobra 1842, ena svinčeva peč 1. oktobra 1844; visoka peč za železovo rudo, prestavljena v Zagorje, 1. februarja 1839 (koncesija ni bila uporabljena), prva peč na premog za pripravo pudlanja ("predpudlanje"), koncesionirana 1. februarja 1839, druga podobna peč koncesionirana neznano kdaj (datum ni naveden), dve dvojni cinkovi peči na premog 1. avgusta 1842, ena dvojna cinkova peč 3. aprila 1844, tri peči za pudlanje 16. julija 1846; dne 3. aprila 1844 je bilo koncesioniranih še: 18 dvojnih cinkovih peči na premog, 4 enostavne cinkove peči za koksanje. - Zaradi različnih podatkov bo treba vprašanje koncesij rešiti še posebej. - V istih spisih navaja, da so porabili za celotno pudlarno leta 1845 kar 12.800 fl, naslednjega leta 10.000 fl, vsega skupaj so pa potrošili za ta objekt 22.963 fl 48 1/4 kr. - Za rudnike in naprave pri šoštanju prim. še DAS, Rudarsko knjigo A, str. 465. - 565. ARZ, fasc. VI, Schmidlov opis obratov Premogokopne družbe v Zagorju ob Savi. - 566. Ibidem, neko poročilo iz leta 1853; tu se taki stroji ne navajajo. - 567. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga,

str. 57-59 in Rudarska knjiga A, str. 453-455. - 568. DAS, Rudarska knjiga M 2, str. 335. - 569. AFM, Premogokopna direkcija Leoben. fasc. za leto 1843, spisa št. 684 in 686. - Peter Mayrhofer ml. (tudi Mayerhofer) je imek kosárno v Klein-Glödnitzu blizu koroške Krke; verjetno jo je podedoval po očetu (DAS, spisi k rudarski knjigi za leta 1851-1855, spis št. 17 de 1852; spisi vezani v knjigi). - 570. DAS, Rudarski knjigi M 12, str. 198-200, in M 1, str. 553, in spisi k rudarskim knjigam, ovoj 46; dalje AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844, spis. št. 988. - 571. DAS, spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 46. - 572. DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 505, 513, 521, 529. - Priponim naj, da sta se rudarsko udeleževala Baumgartner in Kranz tudi na Spodnjem Štajerskem: "Drauwalder Gewerkschaft", ki je kopala svinec, baker, cink in srebro med Pohorjem in Kobanskim, so sestavljali Jakob Krušnik iz Marnberga s 4/10 deležev, Baumgartner in Kranz, oba iz Ljubljane, vsak s po 3/10 deležev. Koncesijska listina za potrebne obrate jim je bila izdana 14. oktobra 1850, lastninsko pismo za rudnike pa že 18. julija 1850 (DAS, Rudarska knjiga A, str. 185). - 573. Bericht der Handels- und Gewerbekammer, Ljubljana 1853, str. 66, nima podatkov niti za leto 1852. - Izkoriščanje premoega pri nas še ni bilo tako vsestransko kot na primer na Dunaju, kjer so uvajali razsvetljavo s premogovim plinom že leta 1816 (prim. vest v Laibacher Zeitung št. 100 z dne 13. decembra 1816). Vendar pravi ADK, rukopis št. 352, str. 167, da so vpeljali prvo plinsko razsvetljavo v Avstriji leta 1817 na političnem inštitutu (na Dunaju). Isti rukopis, str. 152, še poroča, da so se leta 1818 vosili po Donavi blizu Dunaja z ladjo na premog. Ladjo je izdelal Anton Bernhard & Comp. - Pisec ne poroča, kakšni so bili stroji in sploh ves pogonski mehanizem. 574. Za leto 1846: DAS, Deželna trgovinska komisija; za leto 1848: Tafeln zur Statistik; za leto 1853: Bericht der Handels- und Gewerbekammer, Ljubljana 1854, str. 24. - 575. DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 193, in M 1, str. 501. - 576. Rudarska knjiga M 12, str. 277-280, in M 1, str. 589. - 577. Miller Albert Ritter v Hauenfels, Die steiermärk. Bergbaue, str. 79 sl., Klubek, Ein treues Bild, str. 295. - 578. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 87-93.

Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, str. 342 sl. - 579. DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 93-96, in Rudarska knjiga A, str. 585, 587, 857, 869, 885; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843, spis št. 189. - 580. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 581. DAS, Lastninska in koncesijska knjiga, str. 226, in Rudarska knjiga A, str. 585-587, 869, 885. Orožen, Zgodovina Trbovelj..., str. 344-345. - 582. ADK, Novi komerc, Komerčna komora, fasc. rd. št. 1148. Za Goszlethov prevzem solitrarne Orožen, Zgodovina Trbovelj..., str. 531. - Za reyerjevo in Schlickovo težnjo po rafineriji prim. ADK, Novi komerc, Komerčna komora, fasc. št. 1212, spis št. 3/24; podatka sta iz let 1819 in 1822. - 583. Dne 14. septembra 1853 je prejela Družba pravico kopanja svinca v Loki, fara Širje pri Zidanem mostu, v sledečem spremenjenem sestavu: K. L. baron Bruck 12 48/60 kuksa, L. M. vitez Brucker 6 24/60 kuksa, C. d'Ott Fontana 6 24/60 kuksa, F. Goszleth 16 kuksov, S. L. Mondolfo 12 48/60 kuksov, P. Revoltella 16 kuksov, S. M. pl. Rothschild 3 12/60 kuksa, Wollheim & Comp. 38 24/60 kuksa. Poleg spremenjenih vlog vidimo, da v družbi niso zastopani: Schintz in Arnstein & Eskeles (DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 234-235. - 584. Orožen, Zgodovina Trbovelj ... , str. 531. - 585. Nel primo centenario della Riunione Adriatica di Sicurtà (1839-1939), Trieste 1939, str. 80. - 586. ADK, Novi komerc, Komerčna komora, fasc. rd. št. 1143, spisi iz leta 1830; Vladimir Murko, Josip Ressel, Ljubljana 1957, št. 81-82. - 587. Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit (Wiener historische Studien, Bd IV), Wien-München 1958, str. 25-26, 36-37, 81-87. - 588. Slokar, Geschichte der österr. Industrie, str. 642. - 589. Geschichte der Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie, I. Bd, 1. Fl, Wien-Teschen-Leipzig 1898, str. 134, 137-138, 144, 161, 320-321. - 590. Tafeln zur Statistik za navedena leta. - 591. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 747, str. 28, knjiga št. 565, in knjiga št. 778, str. 17. - 592. Ibidem, knjiga, knjiga št. 747, str. 28. - 593. Wiessner, Geschichte..., II, str. 122 in 124. - 594. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 565, in knjiga št. 778, str. 4

in 31. - 595. Ibidem, knjiga št. 573, Tom I, str. 12, in knjiga št. 594, str. 8, 28-2938, 48, 50, 55, 59, 60. - Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240, trdi, da so odkrili leški premog leta 1818, na strani 227, pa celo, da so ga odkrili leta 1820. - Oboje je seveda prepozno. - 596. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, Tom I, str. 13. V podatkih AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213, piše, da so prejeli Rosthorni 4 lastninske pravice dne 31. oktobra 1818 za leški premog. Ti podatki se morejo nanašati kvečjemu na prevzem ali nakup teh kopov, nikakor pa ne na uradno rudarsko podelitev. - 597. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 316, 318, 320, 322. - 598. Ibidem, knjiga št. 573, str. 49 in 63. - 599. KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.-600. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, Tom I, str. 14, in knjiga št. 322. V podatkih AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213, piše, da so prejeli Rosthorni dne 28. februarja 1824 pet dvojnih jamskih mer (dve za bližino št. Lipša, drugi dve za okolico Mežice, tretjo za okolico Prevalj; vir ne navaja, od koga so to prejeli. - 601. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 594, str. 730, 821-822, in knjiga št. 573, str. 116-120, 246-247; dalje Zbirka Rosthorn fasc. 7, ovoj d (tu se navaja, vsekakor zmotno, da so prejeli Rosthorni 15. maja 1823 v Lešah osem lastninskih pravic v št. Lipšu pa dve podobni pravici). - 602. Wiessner, Geschichte..., III, str. 290. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 226-227. - 603. Bericht über sämtliche Erzeugnisse... zu Klagenfurt im Jahre 1838... eröffnete Industrie-Ausstellung, str. 69; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240. Za Rosthornovo cinkarno prim. Wiessner, Geschichte, II, str. 119 pod črto, kjer citira leto 1822. Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 227 in 331, trdi, da so postavili Rosthorni cinkarno leta 1823, (enako na strani 240), jo opustili leta 1828 in pričeli 1832 graditi železarno, na str. 233 pa trdi, da je bila cinkarna opuščena leta 1833. - 604. AFM, Predsedstveni spisi, leto 1828, št. 317. Podatek iz AFM, Präs. Index 1828, Lit. K. ima pripombo, da so Rosthorni (torej brez Hella) že plačali kupnino za obe gospostvi; navedeni index je brez točnejšega datuma. - 605.

KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj c. - 606. Ibidem, fasc. 7, ovoj d. Wiessner, Geschichte, III, str. 290-291. - 607. Wiessner, III, str. 293-294; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 227. - 608. Wiessner, III, str. 298. - 609. KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 578, in knjiga št. 574, str. 69, 82. - 610. Ibidem, knjiga št. 574, str. 147 in 169. - 611. Ibidem, knjiga št. 573, str. 693-694, 773 in 778. - 612. Ibidem, knjiga št. 578, in knjiga št. 574, str. 246, potem knjige št. 287/1, 287/4 do 187/6, končno knjiga 580. Po podatkih v AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842, spis št. 213, so prejeli Rosthorni pet dvojnih jamskih mer blizu Prevalj dne 25. julija 1837, dve dvojni meri 25. avgusta 1838, eno dvojno mero pa 6. novembra 1841 v Podkrajju. Za te trditve ni opore v nobenem drugem viru. Pač pa, je točen datum 1. avgusta 1840 za dve dvojni meri v Podkrajju. - 613. KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d. - 614. Ibidem. - 615. Ibidem, fasc. 4. - 616. Ibidem, fasc. 7, ovoj d. - 617. AFM, Komerc, fasc. za leto 1843, št. 16, spis št. 1375/8. - 618. KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d. - 619. Tafeln zur Statistik za navedena leta. Za leta 1843 - 47 prim. še DAS, Deželna trgovinska komisija, za leta 1840-48 pa KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 287/1 do 287/9 (za št. Lipš in Leše skupaj). Za leta 1838-48 tudi knjige št. 296-306. - 620. Pudlanje so vpešjali v Angliji od 1784 dalje, v Vitkovicah leta 1829, v Donawitzu 1837. Prvi poskus pudlanja s premogom ni uspel (Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1740-1919, Bd III, Graz-Wien-Leipzig 1934, str. 312-313; Vieider, Der steirische Kohlenbergbau, str. 53).